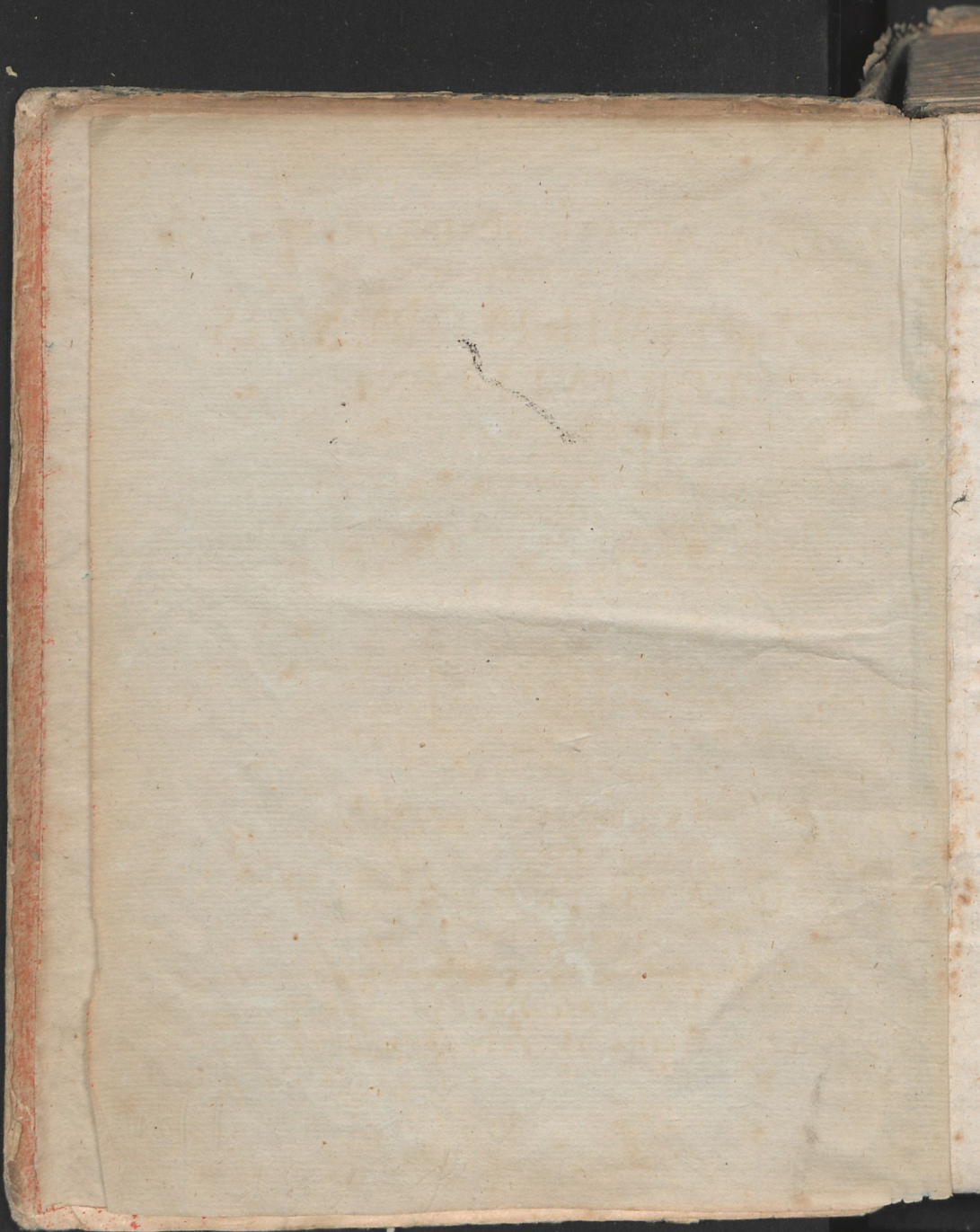


N. 13.





3

DE
VERA AETATE AC DOCTRINA
SCRIPTORVM
QVAE SVPERSVNT
Q. SEPTIMII FLORENTIS
TERTVLLIANI
DISPVATIO.

IN QVA OBITER
RATIO CHRONOLOGICA IMPERII
SEPTIMII SEVERI AVGVSTI
ET
MVLTI LOCI
ANTIQVITATIS PRAESERTIM CHRISTIANAE
EXPLICANTVR.

A V C T O R E
IO. AVGVSTO NOESSELT

THEOL. DOCT. ET PROFESS. PVBL. ORDIN.
IN ACADEMIA HALENSI.

EDITIO ALTERA EMENDATIO

HALAE MAGDEBVRGICAE
SVMTIVS ET FORMIS FRIDERICI AVGVSTI GRVNERTI.
ANNO MDCCLXVIII.

2





LECTORIBVS

S. D.

IO. AVG. NOESSELT.



um typographus cuperet iterum
formis suis exscribere dissertatio-
nes Septimianas nostras: neque
mihi tantum erat otii, vt addere plura potuis-
sem, neque admodum habebam quae adde-
rem, nisi vel molem libelli nimis augere vel

) (2

ab

ab ipso argumento fere aliena tradere vellem.
Quare has tres disputationes, quarum primam
ego ipse pro Gradu Magistri bonarum artium
defenderam, alteram me praeside vir plurimum
reuerendus, IO. GVSTAVVS GVILIELMVS
HESSE, Berolinensis, qui nuper Conrectoris
locum in Schola Francofurtana ad Viadrum
magna cum laude sustinuit, hodieque sacra in
legione, quae in praesidio est illius vrbis, admi-
nistrat, tertiam THEOPHILVS CHRISTOPHO-
RVS HARLESIVS, Culmbacensis e Francis,
V. CL., nunc Eloquentiae humaniorumque li-
terarum in Gymnasio Coburgensi longe doctis-
simus Professor, propugnauerat; has igitur
in vnam collegi, emendavi, nec quidquam
tamen in rebus ipsis mutavi, nisi in inciso
XXXVII. et XLVI. tertiae sectionis. Scripsi
in academia Hallensi d. XXVI. Septembris
A. C. MDCCLXVIII.

ARGV.



ARGVMENTVM DISPVATIONIS.

SECTIO I.

Ratio instituti §. I.

Quaestiones quaedam vniuersè propo-
nuntur §. II.

1. Quonam anno TERTVLLIA-
NVS ad Montanistas dese-
cerit?
2. Vtrum, his relicto, se denuo ad
Orthodoxos receperit §. III.
3. Quomodo TERTVLLIANVS
Montanizans a Montanista
discerni possit? Huius discrimi-
nis vindictiae aduersus HO-
MANNVM §. IV.

PRIMA CLASSIS LIBRORVM, qui
sunt tempore prioris vexationis
Christianorum sub SEVERO
Aug. scripti §. V. Vbi

- I. de ipsa hac vexatione disputatur
ita, vt demonstretur: talem
existuisse ante SEVERI edi-

ctum; (quam in rem propo-
sitis MOSHEMII argumentis
alia noua adiiciuntur) §. VI.
et initium cepisse A. P. C. N.
CXCVII.

- I. ex anno, quo perit ALBI-
NVS. Quo tempore cum
acciderint ea, quae causae
huius prioris vexationis
fuerunt
primum de his dicitur §.
VII.
deinde A. CXCVII. ALBI-
NVM interfectum esse pro-
batur

a) ex ordine belli quod SE-
VERVS cum PESCEN-
TIO NIGRO gessit. Obi-
ter quaedam notae in nu-
mis SEVERI explican-
tur et MOSHEMII ratio-
nes emendantur §. VIII.

b) e

ARGVMENTVM DISPVTATIONIS.

- b) e tempore expugnati Byzantii §. IX.
 c) ex anno, quo CARACALLVS Cæsaris dignitatem e Scto accepit §. X.
2. e loco quodam TERTVLIANI ad SCAPVLAM, qui cum alio SPARTIANI confertur §. XI.
3. ex ætate Apologetici TERT. ceterorumque librorum, qui eum antecesserunt §. XII.
- II. Aetas ipsa librorum huius generis definitur ita, vt liber ad Martyras A. CXCVII. §. XIII. de spectaculis A. CXCVIII. §. XIV. de idololatria eidem anno §. XV. Apologeticus A. CXCIX. §. XVI. libri II. ad nationes §. XVII. et liber de testimonio animæ eidem anno asserantur §. XVIII. Simul vindicantur hi omnes a Montanissimi suspitione, et obiter nonnulla capita ex historia SEVERI Aug. Chriftianorumque istius temporis discutuntur.

SECTIO II.

ALTERA CLASSIS LIBRORVM TERT., quæ eos complectitur, quorum de ætate & erroribus Montanisticis constat. Quo referantur.

1. liber de corona. Disputatur: quoniam tempore SEVERVS et ANTONINVS donatium in hoc libro commemoratum

ediderint? quod quidem asseritur A. CCI. eodemque anno hunc librum scriptum esse docetur §. XIX.

Postea secus sententium opiniones examinantur:

HOFFMANNI et ORSII, qui librum A. CXCVIII. tribuerant, et

PAGII, qui eum assignauerat A. CCII. §. XX.

BARONII, qui A. CXCIX. §. XXI.

denique PAMELI et ALLIXII, qui librum coniecerant in A. CCIX. §. XXII.

2. libri II. de cultu feminarum; vbi ostenditur contra PAMELIVM et TILLEMONTIVM: vtrunque librum simul editum fuisse. §. XXIII

Anno quidem CCI aut CCII. §. XXIV.

3. liber de fuga in persecutione, qui vindicatur A. CCII. §. XXV.

4. Scorpiace. Examinatur popularis sententia de hoc libro libris TERTVLLIANI ad MARCIONEM posteriore, deque eius aduersus hunc libris deperditis disputatur §. XXVI.

quo facto Scorpiacen efficitur scriptam esse A. CCIV. §. XXVII.

5. libri V., qui supersunt, aduersus Marcionem. Quorum primus refertur ad A. CCVII. aut CCVIII., ceteros dubiæ ætatis esse docetur §. XXVIII

item.

ARGVMENTVM DISPVATIONIS.

itemque TILLEMONTII opinio contraria castigatur. §. XXIX.

6. liber de pallio. Disputatur de triplici praesens imperii virtute, cuius mentionem fecerat TERTVLLIANVS, et inquiritur in annum, quo GETA dignitatem Augusti suscepit §. XXX.

Deinceps dubia redditur BASNAGII et WALCHII sententia, qui A. CCXI. hunc librum editum esse voluerant, et A. CCVIII. libellus asseritur §. XXXI.

7. Denique probatur: librum ad SCAPVLAM sub initium imperii ANTONINI CARACALLI A. CCXI. prodidisse §. XXXII.

SECTIO III.

TERTIA CLASSIS LIBRORVM TERTVLLIANI, quos, quamvis incertae aetatis sint, tamen constat scriptos ante eius defensionem fuisse.

1. liber de Oratione. De HERMAE Pastore a TERTVLLIANO vel laudato vel repudiato; de die Pascha et temporibus precum apud veteres Christianos. Spiritales et fideles apud TERTVL. non semper sunt Montanistae §. XXXIV.
2. liber de baptismo. Confutantur argumenta dissentientium, obiterque de triplici MARCIONITARVM baptismo ac libris Sibyllinis disputatur §. XXXV.

PAMELIVS et DVPINIVS castigantur. Puritas libri a Montanismo demonstratur. Montanistae feminis non dederunt potestatem publice docendi. Auctoritas Episcoporum et Laicorum in conferendo baptismo apud veteres Christianos. De LEVCIO, actorum PAVLLI et THECLAE scriptore, coniectura. §. XXXVI.

3. libri II. ad vxorem. Locum PAVLLI I Tim. III, 2. interpretati sunt veteres Christiani de Episcopo secundarum nuptiarum experte. Confutatur HEVMANNVS §. XXXVII.

QVARTA CLASSIS LIBRORVM, quorum non nisi Montanismus patet.

1. liber de patientia. Error TILLEMONTII §. XXXVIII.
2. liber de velandis virginibus, qui est facile librorum Montanisticorum primus §. XXXIX.
3. de exhortatione castitatis. §. XL.
4. de monogamia.
5. de ieiuniis
6. de pudicitia §. XLI.
7. aduersus PRAXEAM
8. aduersus HERMOGENEM
9. de anima liber §. XLII.
10. aduersus Valentinianos. Obiter de PROCVLO Montanista dicitur.
11. liber de praescriptionibus haereticorum. TILLEMONTIVS

ARGVMENTVM DISPVATIONIS.

TIVS et WHISTONVS ca-
figantur et contra hunc di-
sputatur de appendice huius
libri f. indice veterum haere-
ticorum. Orthodoxos inter
ac Montanistas nulla in fide
dissentio fuit §. XLIII.

12. liber de carne Christi

13. de resurrectione §. XLIV.

QVINTA CLASSIS librorum, quo-
rum nec actas nec doctrina cer-
ta est.

1. liber de poenitentia. Senten-
tia Montanistarum de disci-
plina quoad lapsos. §. XLIV.

2. liber aduersus Iudaeos, Obiter
de expeditione SEVERI in
Britannia, deque conditione
Iudaeorum istius temporis in
Palaestina.

Index et ordo omnium TER-
TVLLIANI librorum §.
XLV.

De actis PERPETVAE et FELICITA-
TIS, harumque Montanismo aduer-
sus WHISTONVM discutitur. Fa-
cultas miraculorum Christianis Ec-
clesiae Apostolicae data Saeculo II. vi-
detur exspirasse. Pauli locus Ephes.
IV, 7. seq. illustratur. Consensus
Christianorum Iudaizantium cum
ceteris quo fere tempore effectus?
§. XLVI.

De MONTANISTIS Artotyritis,
Quaedam contra WERNSDORF-
FII V. C. sententiam modeste
proponuntur §. XLVII.

et expenduntur WHISTONI ar-
gumenta, quibus Acta PERPE-
TVAE et FELICIT. TERTVL-
LIANO, tanquam auctori, tri-
buerat §. XLVIII.

Postremo vsus vniuersae disputatio-
nis, exemplis quoque ex historia
Christiana ductis demonstratur
§. XLIX.



DISPV.



DISPUTATIONIS
DE
VERA AETATE AC DOCTRINA
SCRIPTORVM
QVAE SUPERSVNT
Q. SEPTIMI FLORENTIS
TERTVLLIANI

SECTIONIS

QVAE EST
DE LIBRIS IIS
QVORVM
ET AETAS ET OPQOACEIA CONSTAT



Postquam, depulsis superioris barbariei tenebris, bonis artibus atque disciplinis pristina elegantia restituta fuit, coeperantque prodeuntibus annis omnia literarum genera maiori lumine collustrari; non defuerunt magno et excellenti ingenio viri, qui nec arte longa, nec maximis difficultatibus deterrii, quidquid industriae poterat impendi, ad illustrandam coetus Christiani historiam contulerunt. Namque hi, vt erant in ea sententia, absque veterum scriptorum seuera lectione, neque literarum elegantiae, neque

A

arti

arti bene accurateque sentiendi, neque ipsis sanctoribus disciplinis satis posse consuli: ita maxime excutiendos credebant eos, quorum lectione perspexerant ipsius doctrinae disciplinaeque Christianorum intelligentiam plurimum adiuuari posse. Sed, ut ipsorum temporum, ita etiam opinionum est quaedam vicissitudo, haec ex antiquitate sapiendi raro paullatim apud nos adduci coepit in contemptum; maxime cum existierint, qui propter ea, quod solo sensu communi, a patribus velut hereditate relicto, virum doctum credebant effici, modo is eset adstrictus subtilitatis Geometricae legibus, instituerunt Theologiae tirocinia ipsa pro Theologia habere, et, contenti scientia sua tam parua, contemnere eos, quorum studia aut nullam habent nouitatis formam, aut acerrimam ingenii contentionem laboremque requirunt operosum. Vnde factum est, vt hodie plerisque fordeat omne id quod habet aliamquam notam antiquitatis, et quae ad sacrarum litterarum, veterum familiae Christianae doctorum et historiae Christianae intelligentiam pertinent, ea doctoribus umbraticis, quam sagacioribus videantur digniora.

Haec saepius mente agitantibus nobis, dolentibusque cum iis, qui bonam mentem amant, temporum nostrorum infelicitatem, visum est, horum aemulari diligentiam potius, quam ceterorum obscuram sapientiam. Ex quo igitur coepimus cogitare de eo, quo possemus consequi, vt aliquid conferremus ad aliorum vilitatem; religioni nobis duximus, viam sequi popularem, quae sensim duces nostros homines ad barbaricam pristinam, repetendaque putauimus antiquitatis studia, quae cum opera, in diuinis literis diligentius colendis a nobis collocata, maiorem aliquam habeant coniunctionem. Propterea, cum, quoad licebat, etiam ad antiquiorum Ecclesiae doctorum libros assidue tractandos animum adiunxissem meum; dignus mihi in primis FERTVLIANVS videbatur, cuius scripta accurata lectione persequerer. Namque dubito fere, an quis in antiquitate vniuersa sit eorum, e quibus doctrina moresque veterum Christianorum possunt intelligi, qui cum maximo ingenio maiorem coniunxerit rerum diuinarum humanarumque scientiam, maioremque in commentando subtilitatem (*). Sed

(*) Ne quid forte videamur dedisse testimonium adiecit, quod, propter partium studio, vnus IO. DALLABINI huius viri in doctores antiquo-
ris

eius quidem scriptoris vsum in veterum Christianorum institutis cognoscendis maxime impedit dubitatio, sitne quis eius liber tum scriptus, cum in Montanistarum partes discessisset, vel ante hanc defectionem a puriori Ecclesia? Quae quidem quaestio vehementer exercuit doctorum hominum ingenia, mouitque eos ad inuestigandam librorum eius aetatem, vt haberemus certam viam e TERTULLIANO intelligendi, quid veteres Christiani senserint, quidue minus? Sed dolendum est sane, horum alios, eosque praestantissimos viros, non nisi vnum altervnuq; libellum sumisise sibi, alios leuiter opus susceptum tractasse, alios praedicatis opinionibus a vero aberasse, quod credo consecuturos fuisse, si nudam veritatem nudi expeditique fuissent secuti. Quare cum legissem istius scriptoris libros atque relegissem, et obseruarem, esse adhuc in iis, quae, ad librorum aetatem scriptorisque doctrinam pertinentia, disputari vtiliter possent, ab aliis non commemorata, ac pleporumque librorum aetatem accuratius posse constitui: consilium cepi beneuolo doctorum virorum iudicio subiiciendi ea, quae sumta e libris TERTULLIANI ipsis, cum scriptorum veterum libris aliisque antiquitatum monumentis collata, ad demonstrandam eam facere posse videbantur. Quam quidem disputationem ita instituemus, vt, praemisissis quibusdam, quae vniuersae dicenda sunt, *primum* commenacemur de libris iis, quorum et aetas copstat et scriptoris doctrina, *deinde* in eos inquiramus, qui quidem non habent certas aetatis notas, sed Montanismo tamen conuinci possunt, vel ab ista suspitione liberari; *denique* eos, quorum aetas non minorem habet claritatem quam in doles doctrinae, candide diligenterque excutiamus.

§ II.

Haec vero disputatio vniuersa vt occupatur duabus rebus, aetate librorum ac Montanismo: sic duplicem habet difficultatem non parvam, propterea, quod nec vbiuis doctrinae modus certa quadam via ac ratione reperiri potest, nec sunt vbiq; aetatis librorum certissima iudicia. Nam si disputatur de eo, vtum sit aliquis TERTULLIANI libellus

vis Ecclesiae acerbitate, hic non potest esse suspectum. Is vero TERTULLIANVM vocat scriptorem ad miraculum eruditum, acutum, diligentem, copiosum, re-

stem denique rerum sui aem Ecclesiasticarum locupletissimum, (de cultibus religiosi Latinorum lib. I, cap. XI. pag. 50.).

libellus ante scriptus, quanta defecerit ad Montanistarum familiam, aut postea? ea res duobus modis intelligitur: vel ex ipsa libri aetate, vel ex iis, quae in quouis libro continentur, Montanistarum doctrinis. Sed ista superior ratio triplicem habet dubitationem. Nam horum librorum alii tam non offendunt quaedam huius rei vestigia, ut aetas eorum plane sit desperanda; alii nil nobis relinquunt, nisi ut descendamus ad rationem coniecturalem; denique alii dant quidem suspicionem certam eius libri aetatem intelligendi, sed hoc nimirum est dubium, utrum ista tempestate iam TERTULLIANVS fecerit ab Ecclesia secessionem, aut eodem, vnde disceserat, redierit. Contra ea, altera aetatem definiendi ratio, praeterca quod non occurrit vbitis, dubitantes relinquit lectores, siue iam tunc facta TERTULLIANI disiunctio ita, ut se receperit ad disciplinam MONTANI, an minus? sed in vno errore cum ea communiter errauerit, nec tamen iam tunc miserit Orthodoxae Ecclesiae nuncium? Enimvero, sicut in eiusmodi loco, vbi vel nulla est vel dubia eius aetatis suspicio, alias, indicata ratione dubitandi, veterum illud: NON LIQVET interponemus, alias coniecturarum nostrarum rationem reddemus probabilem: sic, ut de locis reliquis singulis vniuerse dicamus, tria attingemus breuissime. *Primum* disputabimus de anno, quo ad Montanitas TERTULLIANVS defecerit: (erit enim hoc, vnde constiri possit aetas eorum librorum, quorum non doctrina quidem, sed aetas, patet); *deinde* videbimus, utrum TERTULLIANVS nunquam ad saniozem mentem redierit, sed manserit partibus MONTANI perpetuo addictus: *postremo* admonitiones quasdam vniuersas proponemus, e quibus quis intelligere possit, an sint e TERTULLIANI libris nonnulli TERTULLIANO Orthodoxo quidem, sed ad Montanismum inclinanti, aut isti omnes, qui eorum errorum dant suspicionem, TERTULLIANO iam plane alienato adiudicandi.

§. III.

Quoniam vero anno contigisse dicamus istam TERTULLIANI defectionem? Hoc quidem nec potest ex ipsius nec ex alius cuiusdam scriptoris testimonio percipi; neque HIERONYMVS eo, quod dicit (b) TERTULLIANVM vsque ad median aetatem, Ecclesiae Presbyterum mansisse,

(b) in libro de viris illustribus cap. 53, in fo. ALB. FABRICII Bibliotheca Ecclesiastica. p. 125.

mansisse, iustam dat viam eius rei inueniendae, quoniam, quando natus mortuusue sit TERTVLLIANVS, quamue aetatem attigerit, non facis constat. Sed est aliqua huius rei reperiendae ratio sita in libris iis, quorum, qui se excipiunt temporis ordine, alii nulla habent Montanismi vestigia, alii haud pauca. Atqui nos ostendemus suo loco, nullos esse eorum, qui librum *de corona militis* antecesserunt, in quibus iste *de animae testimonio* vitinns est, e quibus quaedam Montanismi significatio eluceat, sed eius rei prima esse vestigia in libello *de corona militis*. Porro planum faciemus, hunc A. cci. mandatum fuisse litteris, cum liber *de testimonio animae* sic fere versus finem A. cxcviii. compositus; vnde haud difficile erit intellectu, TERTVLLIANVM anno fere P. C. N. cc. se Montanistarum partibus adiunxisse. At maiori sane difficultati obnoxia est altera quaestio: vtrum, susceptis semel Montanistarum erroribus, numquam TERTVLLIANVS se ad pristinum coetum receperit? cuius tamen quaestionis affirmandae nulla est idonea ratio. Nam ea erat isti homini austero et supra modum rigido insita animi imbecillitas, vt, quo seueriora essent, quae ad vitam moresque pertinerent, eo magis ista adamaret, crederetque tanto magis probata fore Deo et consentientia cum Christianorum perfectione. Atque, vt solent ii, qui atra bile vexantur, tenaciores esse eorum omnium quae nutrimento sunt tristitiae, eorumque opiniones cum annis noua capere incrementa: ita est parum credibile, TERTVLLIANVM istas opiniones depositisse, istamque reliquisse palestram, in qua videbat operam se posse omnibus eius generis exercitationibus dare. Accedit ad hoc non omnium modo, qui de rebus ad eum pertinentibus commentati sunt, silentium de eo, quod ad religionem pristinam redierit, sed ipsa etiam AVGVSTINI professio (*), omniumque consensus, qui eius auctoritatem in doctrinis probandis admittere noluerunt, quoniam ad peruersae sententiae partes se contulisset. Neque cum sententia nostra pugnant libri ii, quos eum ultimo fere loco scripsisse ostendemus, qui paene omnes aliquas habent maculas errorum Montanisticorum adspersas. Sit igitur haec ea in re praecipio, vt omnes isti libri existimantur ab ipso post discessionem suam elaborati, quos apparet post alios fuisse compositos, qui istorum errorum posunt haud dubie conuinci-

(*) de haeresibus cap. lxxxvi.

§. III.

At sunt pernuli e TERTVLLIANI libris, quorum actas cum curioforum acumen subterfugiat, nulla habeat nisi quaedam errorum Montanisticorum vestigia sibi impressa, e quibus vix tamen potest iudicari, quosnam libros ante, quosnam post defectionem suam ad Montanistas conscripserit. Vnde factum est, vt, qui ista subtilius quae- runt, TERTVLLIANVM *Montanistam* a *Montanizante* distinguendum esse haud inepte dicere. Sed aliter visum est IO. GVIL. HOFFMANNO, doctissimo olim in academia Vitebergensi Historiae doctori, qui, cum in ea esset sententia, vt crederet omnia TERTVLLIANI, quae supersunt, in Montanismo scripta fuisse, hoc sibi demonstrandum dis- cussatione singulari sumserat (Vitebergae 1739.). Is quibem pulchre perspicens, si ista subtilitas admitteretur, demonstrationem suam ali- quid esse detrimenti capturam, negavit hoc admitti discrimen posse. „Carere enim hoc, ait, (§. IV. p. 17.) finibus certis, nec minus am- biguum esse vultum Montanizantis et Montanistae, quam eius, qui aegrotare incipit, et aegrotantis. „ Ego vero vehementer dubito, quod, quid sibi velint, qui ita loquuntur, HOFFMANNVS intellexerit, aut intelligere voluerit. „ Libros enim TERTVLLIANI Montanizan- tis, adicit (p. 18.), forte esse eos, qui quidem MONTANI dogma- ribus infecti sunt, sed recte sentientes non exagitant; Montanistae vero, qui haeresin non solum continent verum etiam contra Catholicos defen- dunt. „ Sed nobis, iisque qui ita loquuntur, quod ego quidem sciam, omnibus, is dicitur *montanisten*, qui quidem errores cum Montanistis communes vel omnes habet vel aliquos, sed ita tamen, vt, spreta co- rumdem factorum cum sua Ecclesia communionem, nondum se contule- rit ad eiusdem societatis sacra, quaecum in nonnullis doctrinis consentit; cum Montanista sit, qui vtrumque fecerit. At ista quidem HOFF- MANNVS certis carere, dicit, finibus. Sit ita sane. Sic vultus TER- TVLLIANI Montanistae ac *montanizantos* ambiguus admodum. Quid ergo est? Nimirum non potest ex vultu TERTVLLIANI iudicari, fue- rint is iam morbo lecto affixus, an leuiter tactus quodam eius impetu. Et id volebamus quidem, non posse ex leuibus quibusdam signis erro- rum TERTVLLIANO cum Montanistis communium iure conici, quod iam ipsa Montanistaram sacra susceperit. Neque tamen id ita intelle- ximus volumus, quasi spurium esset, aut suspectum omne argumen- tum.

tum, quod ducitur a doctrinis Montanistarum in hoc illoque libro TERTULLIANI obulis ad Montanismum istis libris asserendum. Sunt enim ista in re fines et quasi termini, quibus utendum arbitror, ne de TERTULLIANI Montanismo, ex eius libris cognoscendo, parum aut nimium philosophari videamur. *Primum* igitur legem eius reiudicandae hanc volumus esse, ut eiusmodi liber habeatur in eorum numero, quos, familiae Montanistarum iam adscriptus, composuerit, in quo occurrit nomen *Psychicorum*. Erat enim hoc veluti symbolum, quo socios Orthodoxae Ecclesiae a suae sectae hominibus, quos *Spirituales* dicit, distingueret (d); atque videtur tum fere confectum, cum eos, qui rigidam MONTANI disciplinam non recipiebant, oppugnare inciperet. Neque id occurrit in vilo libro alio, quem temporis aut ipsius doctrinae ratio ostendunt ante eius defectionem conscriptum fuisse. Itaque non est dubitandum, quin sint isti libri, qui hoc nomen continent, omnes post susceptum Montanismum exarati. *Alter* canon hic esto: Omnis liber TERTULLIANI ex MONTANI officina exiisse putetur, qui doctrinas tractat non quidem Montanistarum proprias, sed tamen *Paraclati* cuiusdam auctoritate confirmatas. Namque hic erat capitalis Montanistarum error, quod *Paraclatum* iactarent suo tempore venisse talem, qui et dux esset ad veritatem omnem, et noua certum diuinarum scientia auditores suos imbueret ita, ut cognoscerent, quae patefacta nulli essent antiquioris memoriae homini, et ad maximam perfectionem nunc aspirare possent (e). Atque huius *Paraclati* agnitionem se, ait, sciunxisset ab ecclesia (f); neque hunc sibi errorem persuaderi unquam passi sunt Orthodoxae Ecclesiae socii, quoniam hic principalis erat doctrina eorum, qui MONTANVM, tamquam Magistrum, sectabantur; quamuis ceteri errores Montanistarum omnes, ex aliqua parte, vel ipso huius controversiae tempore, vel paullo post, receptae fuerint a nonnullis antiquae Ecclesiae sodalibus. Sed quemadmodum diximus, numquam deposuisset TERTULLIANVM errores eos, quos semel in schola Montanistarum didicerat, id sponse sequitur, quod iam fere diximus, eiusdem generis esse libros TERTULLIANI,

(d) V. TERTULLIANVM de *Mo-*
nogamia cap. I. Edit. NIC. RIGAL.
 III II. p. 673. B.

(e) V. eundem in libro de *celandis*
virginibus Cap. I. et libro IV. *aduersus*
Marcionem c. 22. p. 537. C.

(f) *aduersus Praxeam* cap. I. p. 634 D

LIANI, in quibus alios, haud dubie Montanistarum scitis infectos, excitauit. Atque his regulis addi possent aliae, quae libros Montanisti certissime arguunt, qualis est diserta ipsius TERTVLLIANI professio; sed sunt istae ita fere comparatae, ut disputatione non egeant, aut non sint certissimae fidei. Quod si vero existerit tale quid in quodam libro TERTVLLIANI, quod posset referri ad vnam regularum istarum; absque erroris periculo licet existimare, eum fuisse tum editum, cum iam inimicitias cum Orthodoxa Ecclesia TERTVLLIANVS suscepisset. Sed iam ad libros ipsos veniamus.

§. V.

Ex his primum pertractandos promissimus eos, quorum nec aetas nec doctrina dubia admodum esset; in quibus sunt primo loco ponendi, quos scriptos esse constat eo tempore, quo calamitatibus multis Christiani, regnante SEVERO AVG., propter doctrinam affligebantur a deorum cultoribus. Quorum aetas cum rite haud queat definiiri, nisi figatur illud quasi punctum temporis, quo coepta est aduersus Christianos saeuitia: id agamus necesse est, ut, quoniam haec tempore contigerit, perspicuum omnibus fiat. Sed ista vexatio quoniam bis exstitit, primum quidem ante, deinde post leges SEVERI Christianis inimicas; obseruando didicimus, annum a Christo nato ducentesimum libros TERTVLLIANI diuidere quasi in duas clasces, quarum altera complectitur hos, qui sunt ab eo Orthodoxo, altera eos, qui sunt ab eo Montanista perfecti. Nobis itaque cum sit propositum primum dispicere de eo genere librorum TERTVLLIANI, quorum aetas satis liquido constat, ita in hoc tractando versabimur, ut demonstremus, iam ante SEVERI edictam Christianos fuisse propter doctrinam vexatos, deinde, paucis quibusdam de ipsa huius prioris tempestatis ratione adpersis, in annum, quo ista afflictio initium cepit, accurate inquiramus.

§. VI.

Culpa, cur errauerint multi in definienda eorum librorum TERTVLLIANI aetate, qui tempore vexationis Seuerianae scripti sunt in eo est haud dubie, quod non viderint, et ante SEVERI legem, qua suscipiendam Christianorum religionem, vetuit, deorum cultores vexasse Christianos. Ita enim factum est, ut, cum inter omnes constaret,

constaret, anno demum P. C. N. ccii. hanc legem a SEVERO latam esse, libri isti omnes post istum annum inepte ponerentur. Atque fuerunt identidem nonnulli, qui hoc quidem cum libris ipsis pugnare perspicerent; sed neque hi veritatem attigerunt propterea, quod antiqua harum rerum monumenta nec candide nec prudenter, tamquam duces, secuti fuerant. Itaque maximis laudibus dignus est vir immortalis memoriae IO. LAURENTIVS MOSHEMIVS ὁ μακροβίτης, qui, postquam eo, quo erat, acumine animique candore summo, inquisi-
 verat in hanc rem diligentius, istum errorem exquisitissimis argumen-
 tis explosit (8). Atque hic tantus vir effecit diligentia sua, ut nobis in
 demonstranda hac re multis laborandum non sit. Quam ob rem ne ca-
 reant tamen ii, quibus datum non est perlegere ipsam elegantissimam
 dissertationem, grauisisimam argumentis, quibus calamitates Christiano-
 rum tempore ante SEVERI edictum SEVERI antegressio asseruit, ea
 veluti in compendio recitabimus, quibus assentimur omnino, iisque
 adiciemus duo alia, quae ad confirmanda ea aliquid habere videntur
 firmitatis. Atque is primum duxit ab eo, quod ipse TERTVLLIA-
 NVS in *Apologetico*, et maxime in vniuersa illa de legibus disputatione,
 tot signa ediderit, quibus nondum legibus contra Christianos SEVERVM
 pugnasse indicat, ut nullus plane dubitandi locus supersit. Alterum:
 ex libro *ad martyres* (c. 4.) in quo commemorat TERTVLLIANVS
 supplicia, quibus ALBANI amicos affecerat SEVERVS, quod factum
 esse A. P. C. N. cxcvi. aut, quod mallet, cxcvii, rectissime
 MOSHEMIVS monuit. Tertium ipsi obtulerunt CLEMENTIS ALE-
 XANDRINI verba, (Strom. l. II. Ed. Colon. p. 414. B.) quibus confite-
 tur iam tum tormentis exagitari Christianos, cum Stromatum libro
 componeret, quod fecit fere eodem, quo diximus, tempore. Quar-
 tum dedit aetas, in quam grauisisima supplicia a Scillitanis Martyribus
 sumta incidunt, CLAVDIO iterum Consule, qui cum C. AVFIDIO
 VICTORINO fasces A. P. N. C. cc. tenuit; quibus denique argu-
 mentis

B

(g) in *commentatione de ueritate Apolo-*
gerici TERTVLLIANI et initio perse-
quutionis Christianorum sub SEVERO,
 quae inserta est Vol. I. Dissertationum
 eius ad Historiam Eccles. pertinentium.
 pag. I. seqq. Daturam etiam se pro-
 miserat vitam TERTVLLIANI libro-

rumque eius chronologiam accuratio-
 rem ea, quam tradidit ALLIXIVS;
 (V. thesaurum Epistolium Lacrozia-
 num Tom. I. p. 284.) sed id consilium
 postea ipsi eriperunt grauiores san-
 ctioris muneris curae, ut fatetur in *Adden-*
dis ad Vol. I. diss. Hist. Eccl. p. 752.

mentis aliquid auctoritatis arbitratur ex ipso CROSII ac FRECVLPHI testimonio accedere. Atque nos non sumus ii, qui ista quidem ad rem demonstrandam non sufficere arbitraremur, ea enim omnia putamus rem extra omnem dubitationem ponere. Placuit tamen, ne quid videamur praetermississe, quod ad rem confirmandam facere quodam modo posset, duo alia adicere argumenta, quae, quamuis minora esse Moshemianis facile patimur, non tamen omnino relinenda esse videntur. *Vnum est hoc, quod AELIVS SPARTIANVS de CARACALLO dicit (h): Septennis puer, cum collisorem suam puerum, ob IUDAICAM RELIGIONEM, grauius verberatum audisset, neque patrem suum, neque patrem pueri, vel auctores verberum diu respexit.* Ex quo loco apparet, quod pater pueri istius non ipse cum propter Iudaicam religionem castigauerit, sed quod ipse SEVERVS puerum iusserit ab aliis castigari. Nam qui potuisset CARACALLVS succedere patri SEVERO, nisi is ipse hoc voluisset fieri? Itaque aliquis datur locus suspicioni, iam tum, cum CARACALLVS septem esset annorum, vi pugnatum esse aduersus Christianos; quamuis anno demum P. C. N. CCII SEVERVS leges contra horum Iudaeorumque religionem tulerit. At septimum annum egit CARACALLVS anno a nato Sospitatore nostro OXCIV, quod est facile demonstrari. Norunt enim omnes, mortuum esse SEVERVM A. CCXI, cui succedens CARACALLVS interfectus est, cum supra VI. annos regnasset (i), A. CCXVII. Is vero cum diem supremum obiret, annum attingerat XXVIII; quo numero de facto summae annorum eius, emergit annus CLXXXVIII, quo natus sit oportet; vnde consequitur, CARACALLVM A. CXCIV. septimum annum egisse, quo tempore longe posterius est SEVERI edictum. Neque puto quemquam fore, qui nobis opponat, longe diuersam esse Christianae ac Iudaicae religionis rationem, nec posse demonstrari, Christianos fuisse a deorum cultoribus vexatos, quoniam castigati fuerint, qui se Iudaicae religioni addixerat. Nam qui ita sentiunt, eos necesse est fingere, quod vulgus etiam Christianos iam satis a Iudaeis distinxerit (ab hoc enim dicimus istum tumultum fuisse excitatum). Hoc vero discrimen cum ante illud tempus, quo Seuerus imperio potiretur,

(h) in vita ANTONINI CARACALLI. cap. I.

(i) V. DIONEM CASSIVM Histor. Roman. libr. LXXVII. Edit. REIMARI Vol. II. p. 1314.

iretur, ne ab iis quidem sit obseruatum, qui nosse utramque religionem optime poterant; nec sciam, vade probari quispiam possit, eos SEVERI tempore magis perspicaces fuisse quam ante, numquid concitatam multitudinem sub SEVERI imperio id quidem curasse aut distinguisse satis putabimus? Sed si maxime dubium potest illud, tamen apparet adesse exempla odii Gentilium in eos, qui erant a deorum cultu alieni, ipsumque SEVERVM non plane ab odio isto abhorruisse. Quod si Seuerus id fecit in pueris, quibus condonare solemus saepissime, quae adultis nequaquam conceduntur; vix dubito, quin praesides auaritia plebisque tumultu eo adducti fuerint, vt grauius in Christianos animaduertent. Alterum argumentum desumam ex libro, quem TERTULLIANVS scripsit ad SCAPVLAM. (k) *Clarissimas feminas, inquit, et clarissimos viros SEVERVS, sciens huius sectae (sc. Christianorum) esse, non modo non laesit, verum et testimonio exornauit, et populo furenti in nos palam restitit.* SEVERVS dici non potest populo furenti in Christianos palam restituisse, cum iam edictum contra Christianos constituisset. Namque id quo minus credamus, impedit durus et quasi ferreus SEVERI animus, a quo certe is impetrare non potuit, vt legem semel latam rescidisset. Et hoc ipsum, quod TERTULLIANVS dicit, plebem exagitasse Christianos, et inuito quidem SEVERO, nonne demonstrat, id factum non esse SEVERI legibus? Habemus igitur et hic non obscurum testimonium de eo, quod ante eius edictum Christiani maximis calamitatibus afflicti fuerint.

§. VII.

At nunc discutiendus est alter iste locus de tempore, quo prior haec tempestas contigit; si prius edixero, quaenam causae huius facinoris vulgi aduersus Christianos videantur fuisse. Atque hoc cum de omni, contra Christianos facto a plebe tumultu constat, eam his, tamquam publicis generis humani hostibus, omne calamitatis a diis immisissae genus tribuisse: tum illud nimirum patet ex TERTULLIANI scriptis, hoc fuisse in causa, vt nunc Christianos maxime insequeretur. (l) Enimvero, quae SEVERVM inter et NIGRVM intercedebat, maximarum rerum aemulatio, non solum videtur quibusdam displicuisse, qui non SEVERVM sed NIGRVM contra DIDIVM IYLIANVM AVG.

B 2

postu-

(k) cap. 4. p. 87, D.

(l) Cf. Apologet. c. 40: ad nationes lib. I. c. 9. est.

postulauerant ^(m); sed illud etiam, quod aduersus ALBINVM suscepit, bellum omnium animos vehementer concitauit. ⁽ⁿ⁾ Itaque, cum prostrato utroque, SEVERVS omnes eos exlinguere pararet, quos uerat a partibus NIGRI ALBINIQUE stetit, optima se offerebat plebi occasio Christianos, tamquam rei publicae ac imperatoris hostes, violandi. Atque hi homines sibi videbantur hoc eo rectius exsequi posse, cum Christianos ipsis etiam diis infestos crederent, de quibus eo bene mereri posse putabant, postquam diis ipsis haec quasi omnia fecerant. Et ipsam hanc opinionem Christiani vulgo persuadebant eo magis, quod plane nec ludis ac celebrationibus, propter reportatam SEVERI ab hostibus victoriam institutis, uellent interesse, ^(o) nec iurare per Principis genium, ^(p) nec diis pro salute eius supplicare. ^(q) Eo ipso autem tumultu vulgus facile eodem poterat adigere Praefides, qui non admodum alieni erant ipsi ab hoc crudelitatis genere. Namque hi eam sibi legem, ueluti per manus traditam, praescripserant, ut, qui semel in ius uocati essent, Christiani, nisi a sacris finis discederent, nequaquam dimitterentur; ^(r) cuius rei testem habemus ipsum TERTULLIANVM, qui, eam ob causam, de recte interpretandis his legibus ex instituto aduersus eos disputauit. ^(s) Ac istam quidem Christianos vexandi occasionem eo libentius arripiebant quaeuosi Praefides, quocertius eam, uiderent, fitco suo haud exiguum emolumentum esse allaturam. Quod me non finxisse scio ex RUTILI martyris exemplo, ^(t) quem suspicor raptum esse in iudicium, cum nondum SEVERI, sed antiquis legibus, iudicium fieret. ^(u) Eo enim adducebantur multi

Chri-

(m) V. HERODIANVM libr. II. c. 8. III. c. 5. SPARTIANVM in uita NIGRI c. 2.

(n) V. DIONEM apud XIPHILINVM l. LXXV. cap. 4. p. 1258. B.

(o) V. TERTULL. de spectaculis. cap. 1. et alibi.

(p) Idem in Apologet. c. 32. et libro I. ad nationes. cap. 17.

(q) Id. Apolog. c. 10. 29. seqq.

(r) V. EUSEBIUM Hist. Eccles. lib. V. c. 21. Edit. READING. p. 240.

(s) in Apolog. c. 4. seqq.

(t) apud TERTULL. de fuga in persecutione cap. 5. p. 692. A.

(u) Nempe hic liber scriptus est eo tempore, quo grauiores calamitates Christianis expectandi erant a deorum cultoribus (coll. cap. I.) h. e. ut postea dicitur, cum edictum SEVERI in lucem prodisset, timerentque Christiani de securitate sua. Sed istum libellum cum TERTULLIANVS componeret, iam neci datus erat RUTILIVS, qui primum aliquoties salutem petierat fuga, postea numis sibi pacem comparauerat,

Christianorum, qui opibus vitaeque suae timebant, ut, quod alia declinare via non poterant, periculum, oblata, pecunia auerruncarent. Quas saevitiae Praesidium vulgique causas si mente complectimur; erit sane, ut sciamus tempus, quo orta est haec prior tempestas, quando, quo anno haec speciosa Christianos laedendi occasio exlitterit, demonstravimus.

§. VIII.

Ad hunc vero intestigandum primum ipsis utamur his, quas enumeravimus, calamitatum causis. Illud enim, quod quasi anfas vulgo dabat ad impugnandam Christianorum familiam, erat SEVERI studium conquirendi omnes eos, quos cum NIGRO aut ALBINO adversus se steteris compererat. Quod quoniam factum est, cum, ALBINO extincto, Romam victor redisset, (tum enim gravissima in eos supplicia constituit (*): operae pretium est videre, quonam anno ALBINVS cum vita imperium deposuerit? Atque in isto definiendo tantum operae curaque iam positum esse videmus a MOSHEMIO (y), ut paene isti labori possemus superfedere, nisi quaedam essent in promptu, quae dici posse contra viderentur. Itaque cum hic se offerat occasio in dubitationem vocandi opinionem quamdam popularem; atque ipsa res postulet, ut paulo aliter rationes subducantur: servato ipso argumentorum genere, quod adhibitum est a summo viro, candide disputabimus, quae consentanea sunt veritati ipsi, et quam in re sentiamus diversa, saluta pietate in tantum virum, cuius nomen nobis etiam est post mortem venerabile, adiecta dissentendi ratione infra notabimus. Cum ad imperium venisset SEVERVS, videretque PESCENNIUM NIGRVM in Syria copias parare, quibus se sibi opponeret, primum, ne exvtraque parte premeretur, ALBINVM Britannici exercitus ducem fecit, eique et numos decrevit, et alia honoris monumenta. Posthac, lecto per Italiam milite et classem exornata, elapso fere mense Iunio (z) A.

B 3

CXCIII.

verat, sed denuo captus ad supplicium rediit. Quod ergo necesse est factum esse ante iniquam SEVERI legem, et novum dat argumentum eius quod diximus, Christianos sub SEVERO ante eam capitis damnatos, fuisse.

(x) V. DIONEM l. LXXV. c. 7. p. 1262. D. HERODIANVM lib. III. c. 8. et SPARTIANVM in Severo c. 12. 13.

(y) in dis. laudata §. XX. seqq.

(z) Namque incipiente Iunio A. CXCIII. Romam SEVERVS venit; quod patet tum, cum dies LXVI, quos imperio

CXCIII. contra NIGRVM profectus est. Hic, cum SEVERI duces A. CXCIII. manum cum NIGRI militibus conferuissent apud Cyzicum, superiores fuerunt. Eadem fortuna vsi sunt anno sequenti, cum pugnatum esset in Nicaeae ac Cii angustiis. Postremo, anno fere CXCVI, cum SEVERIANI, casu castello in Tauro occupato, in Ciliam irrupissent, vincitur NIGRI exercitus apud Portas Cilicias, neque ita multo post ipse PESCENNIUS interficitur. Sed hic ego quosdam miraturos suspicor, quid sit, quod me commouerit, vt calculos hic plane diuersos ab aliis ponerem, cum sint, qui vltimam hanc pugnam A. P. C. N. CXCIII. factam existiment, vniuersi. Quam ob rem mea referre puto, vt recta argumenta producantur, quibus etincci possit, rationes a nobis rectissime fuisse subductas. Primum igitur vellem obseruari cognomen Imperatoris III. IV. V. VI. VII. VIII, quod datum esse SEVERO in numis perspicitur. Hoc eum exornatum necesse est intra tempus, quod ab exordio imperii eius effluxit ad illud, quo superauit ALBINVM, quia cum legimus, cum imperium susceperet, in numis imperatorem II. (a), victo aurem ALBINO, Imperatorem VIII. appellatum (b). Enimuero, cum nomine *Imperatoris*, quod numeris distinctum in numis reperitur, tum Romanorum Augusti exornati fuerint, cum quid in bello eo nomine dignum gessissent (c): age! videamus, quo referendum sit hoc intra illud tempus sexies repetitum cognomen *Imperatoris*. Nempe in isto temporis spatio ter legimus

imperio DIDII IULIANI DIE (lib. LXXIII. c. vlt. p. 1240.), aut II. menses ac 5. dies, quos ei SPARTIANVS (in Iuliano. c. 9.) tribuit, numeremus, incipiendo a V. Calend. Aprilis h. e. XXVIII. Martii, quo die interfectum esse Pertinacem IULIUS CAPITOLINVS (in vita Pertinacis. c. 15.) refert. Apparet, inde non minus, SEVERVM fere die Iunii 2. summi imperii clauum sumisise, ex quo die deducendos simul esse Tribunitiae Potestatis terminos non demonstabo pluribus, quoniam id quidem facere memini C. G. SCHWARZIVM, elegantissimum virum, in disputatione de numerando tribunitia potestate Augusto.

rum Caesarumque Rom. Obs. IV. Quae cum ita sint, haud obscure est tempus, quo SEVERVS Roma profectus est, si quidem recte commemorauit SPARTIANVS (in vita Seueri c. 8.), eum Roman intra xxx. dies, quam eo venerat, reliquisse.

(a) Vide VAILLANTII numismata Imp. Rom. Tom. II. Ed. 3. Paris. p. 238.

(b) apud MEDIOBARVM in Imp. Rom. numism. ad a. 197. Ed. Mediol. 1730. p. 271.

(c) De ea re V. DIONIS CASSII Rom. Hist. lib. xxxix. c. 44. p. 372.

mus SEVERVM a NIGRO militibus victoriam reportasse, tresque gentes Osroenorum, Adiabenorum et Arabum subiecisse Romanorum potestati. Igitur cum hos, iam devicto PESCENNIO, subegerit, referamus cognomen *Imperatoris* VI. VII. VIII. ad victos hos populos (d), ac nomen *Imperatoris* III. propter proelium Cyzicenum, IV. ob pugnam in Nicaeae ac Cii augustiis, V. denique ob NIGRVM apud Portas Cilicias prostratum, SEVERO decretum esse dicamus. Iam dispiciamus, cui tandem numero Trib. Pot. adiciantur singulae nominis Imperatori notae; nam, si cum cognoverimus, sponte se offeret is annus, cui quaevis pugna assignanda est (e). Atqui cognomen Imp. III., quod diximus signum esse victoriae Cyzicensis, coniunctum reperimus cum Trib. Pot. II. (f); haec vero numeranda est ab altero die Iunii A. CXCIII. ad eundem diem anni sequentis (coll. not. z huius sectionis et SCHWARZII *disf. laud. Obs. II.*); consequens igitur est, hoc proelium primum ad posteriorem partem A. CXCIII. aut priorum A. CXCIV. esse referendum. Porro numus apud VAILLANTIVM SEVERVM Imp. III. Tribunitianaque potestatem III. sustinentem exhibet, et sunt eius generis numi plures apud MEOBARBVM; ergo incidit altera pugna in Nicaeae Cinqve augustiis in A. CXCIV. posteriorem, aut sequentis anni superiorem partem. Quapropter cognomen Imp. V. et vltima victoria a NIGRO reportata, non videtur fere alii anno posse vindi-

(d) In numis a MEOBARBO ad a 196. excitatis. p. 270. cognomen Imp. VI. et VII. coniungitur cum Trib. Pot. III. et nomine *Parth. Arab. Parth. Adab.* aliisque signis victoriae. Pariter Imp. VIII. p. 271. cum *Victoria Parthica* et Trib. P. IV.; ac cum iisdem, tituloque *Arabici, Adiabeni,* in inscriptione apud MVKATORIVM in nouo thesauro ver. inscript. Tom. I. p. 244. legitur.

(e) Sed forsitan quispiam dixerit, hos numos non eo excusos fuisse tempore, quo SEVERVS victor ex pugnis cum NIGRO rediit, sed postea demum, ipsi sumque SPARTIANVM (in vita Severi c. 9.) significare, quod SEVERVS non nisi post alterum proelium in au-

gustiis Cii et Nicaeae ad Senatum haec de re scripserit. Sed praeterea, quod SPARTIANVS discrepat aliquantum in narranda hac re a ceteris, iisque primariis, scriptoribus, nec nisi de prima alteraque pugna loquitur in isto loco; negari vix potest, quoniam cognomen Imp. III. III. V. cum diuerso plane Trib. Pot. numero coniungitur, hoc Trib. Pot. signo indicari annos eos, quibus ipsam ab hostibus victoriam ter reportauit.

(f) in LAVR. BEGERI *Continuatione thesauri Brandenburgici* p. 690., VAILLANTII numism. *Imp. Rom.* T. I. p. 221. 22. et MEOBARBO ad a. 194. p. 269.

vindicari, nisi huic quem diximus A. CXCVI. Cum igitur PESCEN-
 NIVM initio fere eius anni prostravisset SEVERVS, pergit in Mesopo-
 tamiam, indeque contra Osroenos, Adiabenos et Arabes exercitum du-
 cit (g). Facta haec omnia esse oportet sex fere mensibus, (nisi maue-
 lis, vltimam partem anni praecedentis NIGRO mortem attulisse), cum,
 hoc anno vertente iam contra ALBINVM profectum esse SEVERVM,
 ratio ipsa temporis suadeat, vt suo loco apparebit. At quo fieri pacto
 potuit, vt mensibus tam paucis tot tantasque bellicosissimas gentes sub-
 egerit? At istud quidem potest animo pulchre concipi; nam ipse DIO
 (c. 2. libro cit.) harum gentium vrbes a tribus SEVERI ducibus, non
 a SEVERO ipso, captas esse ait; quod factum forsitan est, cum iam
 ALBINO obuiam SEVERVS iuisset, nam, eo discesso, LAETVS se
 his aduersariis opposuit, vt videtur ex eodem DIONE (c. 9.); aut
 iam aliquantum eo tempore, quo NIGRVM SEVERVS persequabatur,
 plurima enim tum fecit per duces suos: aut fuit SEVERVS qualicum-
 que barbarorum suppressione contentus. Ac videtur certe SEVERVS
 noluisse has sibi gentes prorsus subiicere, nec iam tum subiecisse, cum,
 ducibus contra hostes emisisset, aliena Nisibi ageret, ipseque demum
 post victum ALBINVM has prouincias summo impetu adoriretur; quod
 ipso confirmari posset HERODIANI silentio, qui de his gentibus isto
 tempore victis nihil habet omnino. Itaque haec prima lex fanciatur,
 ante finem A. CXCVI. SEVERVM contra ALBINVM non fuisse pro-
 fectum (h).

§. VIII.

(g) DIO libr. LXXV. init.

(h) Atque hic nos non audemus
 plura ex ordine rerum gestarum, quae
 commemorauimus, deducere, sed po-
 stea dabimus. Iudicari autem ex di-
 ctis potest de eo, quod placuit MOS-
 HEMIO τῷ μακροβίῳ (in laud. dist. §.
 XXI.), A. CXCIII. petiisse Nigrum
 A. CXCIV. legatos in Galliam ad inter-
 faciendum ALBINVM a SEVERO mis-
 sos, et hoc anno prope exeunte insidias
 eorum deprehensas fuisse; quo facto,
 A. CXCVI. citissime in Galliam SEVE-
 RVS venisset. Vix crediderim, (nam
 de tempore proeliorum iam dixi quid
 sit sentiendum) legatos istos integro fe-

re anno adqueuisse, antequam litteras
 ALBINO tradidissent, et, cum A.
 CXCIV. prope exeunte demum detectae
 hae fuissent insidiae, SEVERVM, qui
 currentis similior quam profectus re-
 cte dicitur a MOSHEMIO, vel integrum
 fere annum CXCVI. otio transegisse,
 vel ALBINO tantum concessisse tempo-
 ris, vt vires colligeret; cum ad verita-
 tem sit multo propensius, si quis dicat,
 quod A. CXCVI. prope vertente SE-
 VERVS profectus sit aduersus ALBI-
 NVM, neque multum temporis praeter-
 miserit, quo bello dimicare cum ALBI-
 NO potuisset.

§. VIII.

Alterum nec mediocre relumi ad hanc rem exsequendam existimari debet tempus, quo expugnatum Byzantium est. Namque hoc DIO ait (l. LXXIII. c. 14. p. 1254.) occupatum esse a SEVERI militibus, cum is in Mesopotamia commoraretur h. e. postquam NIGRVM superaverat, ac prius quam pergeret aduersus ALBINVM. Atqui Byzantinos sane demum in deditioem redactos esse, cum tres integros annos fuissent in obsidione, idem DIO memoriae prodidit (lib. cit. c. II. p. 1252.); quare cognoscemus annum, quo SEVERVS in Mesopotamia versatus est, cum viderimus, quando ista obsidio exordium sumserit. Sed eius initium coniunctum arbitror cum initio ipsius expeditionis SEVERI contra PESCENNIVM A. CXCIII., quod intelligi potest ex eo, quod vix est credibile, SEVERVM, cum NIGRO occurreret, a tergo relicturum fuisse fortissimam urbem, quam ipsi NIGRI milites tenebant, et quo aduersis rebus se recepturi fuissent; idemque cum re ipsa optime consentit. Fac scilicet: mense fere Septembri A. CXCIII. SEVERVM huius oppugnationis initium per milites fecisse (Roma enim, Iunio paene praeterlapso, disceserat (§. VIII. n. z.); incidet sane expugnatione ipsa, si post triennium integrum facta est, in Septembrem A. CXCVI., quo tempore SEVERVM in Mesopotamia fuisse apparet ex iis, quae in superioribus dicta sunt. Quam ob rem non est necesse, vt a nativa potestate verborum *ἐν ὄλον τριετῆ χρόνον* recedamus, quo se a TILLEMONTIO adduci passus est MOSHEMVS *μνηστῆς*, cuius interpretatio, ni fallor, vi quidem verborum non facit satis. Itaque eum mense fere Septembri in Mesopotamia versatus fuerit SEVERVS, nisi A. CXCVI. iam in finem inclinato, in Galliam venire non potuit. Neque vero postea quam in Mesopotamia SEVERVS fuerat, vsquam legimus eum contra Ostroenos, Adiabenos Arabesque fuisse profectum; hos enim, teste DIONE (l. LXXV. c. 3. p. 1257.); cum Nisibi, in vrbe Mesopotamiae, SEVERVS orium sibi daret, LATERNVS, CANDIDVS atque LAETVS, SEVERI duces, subegerunt. Vnde efficitur, famam de seditione ALBINI ad SEVERVM in Mesopotamiam fuisse allatam. Enimuero non abhorret, SEVERVM, qui celeritate consilii in primis utebatur, statim, deuicto NIGRO, mississe, qui ALBINO, occasione allatarum litterarum, insidias facerent, et hae

quidem repente detectae sunt; quocirca magis apparet, fere Anno CXCVI. vertente SEVERVM in Galliam concessisse (i).

§. X.

Sed ista quidem vt nondum dant certam viam accurate cognoscendi annum ALBINO fatalem propterea, quod nondum apparet, quamdiu ista de summa imperii dimicatio durauerit, magis, opinor, nobis serupulum eximer tempus dignitatis Caesareae CARACALLO collatae, ex quo efficietur, ALBINVM A. CXCVII. periisse (k). Sunt enim antiquitatis monumenta quaedam, qualia PAGIVS (l), exque GVTHERIO MOSEHEMVS attulit (in disc. laud. §. XXIII.), in quibus LATERANO CI RVFINO COSS. CARACALLVS ex S. C. CAESAR DESTINATVS vocatur. At illo cognomine quamvis iam CARACALLVS a patre tum exornatus fuisset, cum SEVERVS aduersus ALBINVM proficisceretur (m); istud tamen nusquam reperimus a Senatu confirmatum esse prius, quam victor SEVERVS Romam, prostrato ALBINO, rediisset; tum enim SEVERVM legimus *Caesarem BASSIANVM filium suum ANTONINVM appellari iussisse* (ap. SPART. l. c. C. I.).

(i) Aliam viam ingressus est MOSEHEMIVS §. XXII. Namque A. CXCVI. inquit, expugnatam esse Byzantinorum urbem; hanc vero, HERODIANO teste (lib. III. c. 6.) nondum fuisse in potestatem Imperatoris redactam, cum ALBINO occurreret; igitur eum esse contra ALBINVM A. CXCVI. profectum. Quod argumentum, haud nego, esse maiorem vim meo habiturum, nisi HERODIANI verba pugnarent cum iis, quae tradita sunt a DIONE CASTRO, qui SEVERVM ait nuncium de capto Byzantio in Mesopotamia accepisse. Atque is merito audiendus est et repudianda HERODIANI auctoritas, quod iam egregie monuit V. C. H. S. REIMARVS in not. ad DION. CASS. p. 1252. §. 70. et 1256. §. I.

(k) Vti sumus ad hanc rem efficiendam dignitate CARACALLI Caesarea, cum MOSEHEMIVS maluerit ad eam

rem dignitatem *Augusti* CARACALLO collatam adhibere. Sed istius Clarissimi Viri partes deserere hic satius est visum. Nam (p. 66.) CARACALLA, inquit, Augusti dignitate ornatus est eo anno, qui proelium Lugdunense est consecutus. Itaque cum constet, eum hanc A. CXCVIII. accepisse, ALBINVS A. CXCVII. occubuit. Huius argumenti, dubito fere, an superior propositio ex omnibus, quos habemus, Scriptoribus sit manifesta, nisi eadem esse censatur cum altera: de eius dignitate *Augusti* A. CXCVIII. suscepta, quae consentit cum omnibus eius rei significandae momentis.

(l) in Critica Annalium Eccles. Caesaris Card. BARONII, Saec. II. ad a. CXCVII. num. 2. Edit. Paris, 1689. pag. 88.

(m) V. SPARTIANVM in SEVERO C. IC.

At enim LATERANVM et RVFINVM Consules fuisse A. P. N. C. CXCVII. docent fasti vniuersi; itaque sit hoc, ALBINVM eodem anno (n) cum vita imperium amisisse. Quae cum ita sint, patet quod efficiendum promissimus, ex hac occasione plebi ad Christianos vexandos post ALBINI interitum nata, istas priores Christianorum calamitates A. CXCVII. initium cepisse.

§. XI.

Accedimus ad alterum argumentum, ex quo initium istius tumultus a plebe excitari definire volebamus, locum istum quidem superius (§. VI.) productum e libro TERTULLIANI ad SCAPVLAM, in quo SEVERVS dicitur „clarissimas feminas clarissimosque viros sectae Christianae non modo non laesisse, verum et exornasse testimonio, populoque in Christianos furenti restituisse. „ Quod cum SEVERVS non fecerit eo tempore, quo iam edictum opposuerat religioni Christianorum, quemadmodum ibi disputauimus; assignandus est ei rei annus, quo SEVERVS nondum hac lege molestus fuerat Christianis. Neque is tali modo clarissimis quibusdam huius familiae hominibus tum videtur gratificari voluisse, cum, victo ALBINO, bellum Parthis aliisque Orientis gentibus intulisset, a quo perfecto non rediit prius, quam hoc idem edictum aduersus Christianos promulgasset. Namque tum quidem tot erat bellis cum fortissimis nationibus implicatus, ut credi vix possit, eum de istiusmodi rebus cogitasse. Sed verba etiam TERTULLIANI sunt ea, ut facile appareat, SEVERVM non has quidem sed alias tamen feminas virosque clarissimos eo tempore laesisse, a quibus is Christianos cupiebat discerni. Atque ego non video, ad quale tempus possit vis istis illata referri, nisi ad id, quo *interfectos SPARTIANVS* refert (in *Seu. c. 12.*) *innumeros ALBINI partium viros, inter quos multi principes ciuitatis, multae feminae illustres fuerunt*: propterea, quod ista in re inter hos scriptores est vel in verbis quaedam similitudo. Ego vero vix dubito, quin SEVERVS horum Christianorum quasi tutelam susceperit, eosque ornauerit testimonio tali, quo doceret, eos non esse ex amicis ALBINI, ne populus, causam Imperatoris praetendens, hos Christianae religioni adiectos insequeretur, raperetque in iudicium, quibus, nisi quod Christi-

C 2

stiani

(n) et XI. quidem Calend. Mart.; quemadmodum habet SPARTIANVS l. c. c. II.

stiani essent, aliud nihil vitio verti poterat. Verum igitur sit illud, statim post mortem ALBINI et ante SEVERI professionem contra Parthos h. e. A. CXCVII. populam Christianos vi aggressum fuisse.

§. XII.

Denique et hoc non leve est argumentum nostrae sententiae, quod appareat, Apologeticum TERTULLIANI non posse litteris mandatum esse, nisi ante illas leges SEVERI; de qua re nemo dubitare potest, qui cogitare hunc libellum tractavit. Sed poterit ex iis, quae postea disputabimus, nullo negotio intelligi, istam defensionem veterum Christianorum aetate inferiorem esse libris eius *ad martyres*, de *spectaculis*, de *que idololatria*. Vicissimque me spero ita effecturum, quod istae religionis Christianae vindictae scriptae sint sub initium A. CXCVIII, ut nemo vel mediocri in his iudicio praedictus de ista re dubitare possit. Quare tum apparebit, libros *de spectaculis* atque *de idololatria* nulli alii anno posse assignari, nisi A. CXCVIII. Enimvero TERTULLIANVS martyres proprio libello ad constantiam concordiamque hortatus est prius, quam se accingeret ad scribendos hos duo, quos diximus, libros. Itaque necesse est dicere, librum *ad martyres* fere A. CXCVII. in lucem editum fuisse. Quae una res nostram sententiam de anno, quo haec superior vexatio Christianorum incepit, ponit extra omnem dubitationem. Namque hi, quibus librum obtulit, iam fuerunt propter religionem Christianam in vincula coniecti, *martyresque isti designati* argumento sunt, tum deorum cultores vim Christianis intulisse. Sed obiter haec fere; nunc plura de libris his ipsis dabimus.

§. XIII.

Est igitur inter huius generis libros is primus, quem TERTULLIANVS *ad martyres* perseripit. Cuius libri argumentum ipsum iam tum susceptas aduersus Christianos inimicitias demonstrat, etenim *designatis martyribus* dicatum (coll. c. I.); modo constituendum est id, fuerintne isti ante aut post SEVERI edictum in carcerem coniecti? Atque illud mihi magis placet pluribus de causis. Primum, quoniam Christianos non Imperatoris sed Proconsulis iudicia sustinere dicit (c. 2. p. 156. A.). Quod quidem, haud nego, dici etiam a TERTULLIANO potuisse, si Praefides adhibiti fuerint ab Imperatore legibus contra Christianos dimicante, propterea quod Praefides eas exsequabantur in provinciis:

vinciis: sed tamen ex eo primum oritur haud inepta suspicio, ipsa hae violentia eo tempore Praefides magis vsos fuisse quam ipsum AVGVSTVM. At si istud argumentandi genus videatur in vtramque partem posse disputari; hanc controuersiam dirimit haud dubie id, quod est ad calcem nostri libelli, vbi: *ad hoc quidem*, inquit, (patiendum in causa dei), *vel praesentia nobis tempora documenta sint, quantae qualesque personae inopinatos natalibus et dignitatibus et corporibus et actibus suis exitus referunt, hominis causa; aut ab ipso, si contra eum fecerint, aut ab adversariis eius, si pro eo steterint*; quod pertinere ad tempus, quo ab aemulis imperii SEVERVS tutum reddiderat orbem Romanum, nullo modo dubitari potest. Nam cum sublatu e medio esset ALBINVS, tum maxime SEVERVM animaduertisse in hos, qui steterant a NIGRI ALBINIVE partibus, tantum ignorant ii, qui loca superius adducta haud intellexer. Ex quo non minus licet cognoscere, quo modo potuerit TERTVLLIANVS dicere, (c. 2. p. 156. C.) hos designatos *martyres*, quibus, nostrum libellum componendo, aliquod afferre alleuamentum voluit, *non participare sollemnes nationum dies, neque caedi spectaculorum clamoribus*. Quamquam enim me non prorsus praeterit, ludos etiam editos fuisse eo tempore, quo superior SEVERVS a Parthis ceterisque barbaris rediisset; facit tamen hoc ipsum argumentum, quod ad erigendos martyrum animos ipetit a viris clarissimis, qui idem experiri erant fatum, vt ludos intelligamus eos, quos editos nouimus propter victoriam a NIGRO, magis etiam ab ALBINO reportatam. Caeterum ego non dubito primum locum nostro libello vindicare inter eos, quorum aetas certa quadam ratione cernitur, propterea quod TERTVLLIANVS non modo commemorat mutua candidatorum Imperii aduersus partis contrariae socios violentiam, quam rem dici non potest existisse, nisi eodem anno, quo periit ALBINVS h. e. A. CXCVII.; sed etiam mentionem iniicit calamitatum, quas subiere Christiani, tamquam earum, quae nunc quidem initium ceperint; ceterique omnes libri, quibus scribendis occasionem haec temporum perturbatio dedit, Christianos ostendunt iam multis cruciatibus tormentisque exagitaros. Neque ego nunc vereor, ne hunc libellum in numerum eorum referant nonnulli, quos TERTVLLIANVS composuit, cum ab amicitia Orthodoxae Ecclesiae se remouisset; ipsa enim libelli aetas id quidem non permittit, si verum est id, quod diximus alias (§. III.), TERTVLLIA-

NVM huic ante A. CC bellum non intulisse. Quam re videmus HOFFMANNVM a nobis, vt solet, dissentientem, sed ad opinionem suam confirmandam vsum argumento tali, ex quo magis appareat id, quod nos contra volebamus (diss. cit. § X. p. 36.). Videlicet martyres istos, ad quos est oratio TERTVLLIANI directā, existimat partim Orthodoxos fuisse, partim Montanistas: idque effecisse, vt dissensio nata sit inter eos, quam ex animis tollere conatur TERTVLLIANVS sub libri initium. Sed ad vniendos eos *opus erat hortatore*, inquit HOFFMANNVS, *qui vtrique parti bene cuperet; qualis erat TERTVLLIANVS Montanista, et in Catholicos quidem saepe peracerbus, neque tamen cor ita, vt haereticos, perosus.* Audio. Sed vt vtraque pars inimicitias deponat, certe non requiritur, vt is, qui pacem conciliare studet, vtrique dissentionium fauceat. Illud nimirum necesse est potius, vt dissidentes inter se cum eo, qui pacem conciliat, concordent. Planius dicam. Constat ex scriptore nescio quo? cuius verba habet EVSEBIVS (H. E. V. c. 16. p. 232. edit. Cantabrig. READINGII), eos, qui puriori Ecclesiae addicti erant, adeo contempsisse Montanistas, vt, si casu coniecti cum ipsis fuerint in vincula, semper a Montanistis disenserint, atque detrectauerint eorum societatem. Idem vero non potest de Montanistis dici, cum eius rei nec vlla exstent vestigia, quin potius ipse TERTVLLIANVS etiam in libris iis, quos popularis Ecclesiae doctrinis opposuit, Psychicos ab haereticis subtiliter distinguat; nec ad vllam rem, quae credenderum a Christianis regulam attingeret, discordes esse Montanistas et Orthodoxos confirmet. Fac igitur, tum iam TERTVLLIANVM secessionem fecisse ab Orthodoxorum decretis, cum librum conscriberet; potuitne bona cum spe tentare pacem inter dissidentes captiuos restaurandam? Non admodum puto. Abhorruisset enim fere a consuetudine eorum inter captiuos, qui Orthodoxae Ecclesiae se socios dicebant, sequi praecepta hominis, cuius sectam detestabantur vehementius. Contra ea, si tanquam cuius purioris Ecclesiae haec scripsisse dicitur TERTVLLIANVS; istud certe odium, dici non potest impedimento fuisse, quo minus et Montanistae ea, quibus moniti essent, amice accepturi fuissent. Immo vix mihi persuadeo, se hoc argumento (cap. I. p. 156. A.): quod, si paci cum aliis studeant, possent forte aliquando et aliis pacem conferre; cum sciant omnes,

omnes, qui eius librum *de pudicitia* legerint (c. 22. p. 744 B), quam acerbè de isto more dandi pacis libellos iudicauerit. Denique exemplo hominis auctorati, quod est in nostro libello (cap. 5.) non minus, quam in primo *ad nationes* libro (c. 18. p. 62. D.), non est quod diu immoremur. Sit sane, librum nostrum recentiore esse illo, quis dicet, ea de causa nostrum esse Montanini suspectum, nisi iam certo constet id, quod falsitatis postea conuincemus, libros *ad nationes* fuisse a TERTVLLIANO confectos, postquam cum Montanistis familiaritatem contraxerat? Praeterea si HOFFMANNVS sibi licere putauit, ut nostrum libellum posteriorem esse istis libris diceret: nobis pari iure licet, hos posteriores existimare nostro; idque eo magis, quo certius est, hunc sub vexationis initium, illos in ipso quasi perturbationis aestu prodiiisse.

§. XIII.

Eadem tempestate dubium non est quin TERTVLLIANVS librum *de spectaculis* ediderit. Ad quod efficiendum nisi viceretur alio argumento, quam hoc, quod illum librum excitauerit in eo quem *de idololatria* scripsit (cap. 13. p. 112. A.); perfacile esset intelligere, hunc minimum A. CXCVIII. luci publicae expositum fuisse, cum TERTVLLIANVS illum eodem fere anno cum Christianis communicauerit. Sed docet ipsum eius in hoc libro conscribendo consilium, euertendi istam opinionem, quod Christianis liceret interesse spectaculis: maxime tum edita spectacula fuisse, quae contempta a Christianis, tamquam *expedito morti genere*, deorum cultores dicebant (de spect. c. I. p. 89. B.). Quae quidem valde dubito, an de aliis capi spectaculis possint, quam de iis, quae propter SEVERI reditum victoriamque ab ALBINO reportatam, non Romae solum sed per prouincias etiam (coll. c. 7. p. 93. A.) edita esse leguntur; qualia isto tempore habet SPARTIANVS (in SEVERO c. 14.). Namque si TERTVLLIANVM ludos commemorare videmus (c. 16.) *de natalibus et sollempnibus regum et publicis prosperitatibus*, eumque dicere, nullos a cultu deorum immunes esse, *sub quo-cumque demum nomine et titulo ederentur*: id nempe, quod diximus, suspicamur, maxime inducti eo, quod *praesides* dicat, (c. 30.) *persecutores dominici nominis, saeuitoribus, quam ipsi contra Christianos facuerint, flammis insultantibus olim liquecentes*; et alio quodam loco (c. 26.) *quod in Christianos quotidiani leones expostulentur, ac decernantur persecutiones.*

cautiones. Igitur iam tum Praesides vexabant Christi cultores; quibus pertinaciam in reiicienda spectaculorum voluptate obiici vsu venerat (cap. I.). Enimvero diximus (§. VII.) in causis violandi Christianos eam fuisse habitam, quod hi sibi religioni ducerent, venire ad ludos, ipsamque hanc saeuitiam aduersus eos iam A. CXCVII. exstitisse; quam ob rem vllum fore dubitamus, qui alio quam hoc aut sequenti anno scriptum esse *de spectaculis* librum iudicet. Atque ego non ignoro; multos fuisse in ea opinione, quasi TERTULLIANVS nostro in libello respexisset potius ludos saeculares, quorum memoriam tot numis nouimus celebratam, et ipse ad hanc sententiam inclinauit TILLEMONTIUS, accuratissimus, si a ratione Chronologica discesseris, harum rerum interpreter (o). Sed isti opinioni, quo minus calculum adiciamus, impedit primum hoc, quod TERTULLIANVS praesides dicat auctores calamitatum in Christianos, verbis tam duris, vt abhorrens videatur ab ista cautione ac studio TERTULLIANI remouendi a Christianis omnem suspicionem neglectae pietatis aduersus Imperatorem. Itaque haec ipsa cautione alias TERTULLIANO vbis adhibita quam hic abesse videmus, adducimur in eam sententiam, vt credamus, tempore editi huius libelli nondum secleris istius aduersus Christianos participem fuisse SEVERVM, qualis tamen fuit A. CCIII. cum ludi isti saeculares ederentur. Deinde efficeretur ipsa hae dissentientium opinione, hunc librum scriptum esse a TERTULLIANO, cum transisset ad partes Montanistarum; quod longe secus est; vt mox videbitur, ac repudiatur ab ipsis his, qui secus existimant. Neque vero aliorum, quam fere ad huius anni CXCVIII. initium, hunc librum referri par est, quoniam ante Maium anni praecedentis, vix credibile est, SEVERVM Romam rediisse, cum sint post pugnam Lugdunensem (§. X.) multa adhuc ab ipso composita (p); vnde fit, vt nec libellus *ad martyres*, qui nostro est superior, nisi ad illius anni finem, scriptus possit dici. Cui si addamus id, quod suo loco docebimus, librum *de idololatria* posteriorem esse eo *de spectaculis*, et eodem anno compositum; haec nostra de aetate libri *de spectaculis* sententia inde necessario intelligitur. Atque haec eadem libri aetas demonstrat satis, non posse eum haberi in numerorum,

(o) *Memoires pour seruir à l'Histoire Ecclesiastique des six premiers siecles*, Tom. III, Edit. Paris. 1701. in 4. p. 210.

(p) V. HERODIANI Hist. I. III. c. 8. Ed. BOECLERI p. 144.

eorum, quos addidit sectae Montanistarum TERTULLIANVS con-
 scripsit; huic enim adiunxisse se cum A. P. C. N. cc. supra disputaui-
 mus; neque vlla est ipsi libro impressa nota imbuti Montanistarum er-
 roribus animi. At hic tamen libellus libro *de corona* posterior est, quem
 nemo Montanissimi signa habere negat. Ita fere HOFFMANNVS (in
 disc. laud. §. VII); a quo si rationem eius rei postulas, no-
 strum produisse librum responder, „ cum pax Ecclesiae non quidem
 SEVERI edictis, sed clamoribus populi et Praesidum auctoritate subla-
 ta esset. „ At eodem illo argumento adductus, cum animum appelle-
 ret ad scribendum librum *de spectaculis*, TERTULLIANVM plane exi-
 stimo Orthodoxae familiae sodalem fuisse. Namque vim argumenti
 contrarii uniuersam in eo esse video, quod in isto libro *de corona* (c. I.
 p. 120. C) TERTULLIANVS bonam longamque pacem Christianis
 adhuc fuisse dicat; cui quid respondendum sit, postea dabitur commo-
 dior dicendi locus. Sed istud a veritate alienum est, quod *de specacu-
 lis* liber scriptus sit post librum *de corona*; cuius rei testem habemus
 ipsum TERTULLIANVM plane contrarium, qui in isto *de corona* li-
 bello (cap. 6.); huic materiae, inquit, propter suauiudios nostros, grae-
 co quoque stilo satisfecimus; loquitur autem de spectaculis, quae ducta
 putat e diaboli disciplina. Et hoc ipsum iam ALLIXVM commouit,
 ut nostrum *de spectaculis* librum antiquiorem eo esse decerneret; cuius
 argumenti vim eo HOFFMANNVS vult frangere, quod de graeco
 libello sermonem esse pronunciat, negatque, idem de latino propter
 rationes a se adductas sentiendum esse. Atque ego non inficior, TER-
 TULLIANVM de eo libro fuisse locutum, quem de spectaculis olim
 graece composuisset; sed neque illud potest esse obsecrum, ante istum
 graecum, latine etiam eum commentatum esse de eodem argumento.
 Nonne enim is, qui de spectaculis graece quoque se dixisse fateatur,
 idem hoc voluisse censendus est, se olim alia etiam lingua istud ar-
 gumentum tractasse? de rationibus autem HOFFMANNI in contra-
 riam partem allatis, iam monui me postea dicturum. Neque est audiendus
 FINIVS, qui hunc quidem librum cum eo, qui est *de Idololatria*, cir-
 citer A. CCII. aut CCIII. scriptum esse opinatur a TERTULLIANO
 iam ad errores Montanistarum procliui (9). Qua in re deceptum cum
 esse

D

(9) dans la nouvelle Bibliothèque des auteurs Ecclesiastiques. Edit. Paris. 1693;
 in 4. Tom. I. p. 91. et 108. not. I.

esse suspicor natali GETAE Caesaris, cuius memini mentionem fieri in Actis PERPETVAE ET FELICITATIS, quae quidem creduntur eo anno mortem subiisse. Hunc vero natalem purat a TERTVLLIANO in libro *de idololatria* indicatum, cuius rei, saltem in eo loco, quem excitavit, nullum est vestigium, ac, si esset, id nimirum caderet in disceptationem, intellexeritne TERTVLLIANVS natalem imperii aut vitae GETAE Caesaris? Sit igitur stabile, hunc *de spectaculis* librum editum fere fuisse sub A. CXCVIII. initium.

§. XV.

Hunc excipit *de idololatria* libellus. Quem cum TERTVLLIANVS scriberet, erant sane Romani occupati in eo, quo ostenderent laetitiam summam de temporum istorum felicitate, eaque de causa ipsas ianuas suas laureis exornauerant et multis lucernis (coll. c. 15). Id vero in honorem Imperatoris factum esse, demonstrat omnis disputatio, quam subiicit TERTVLLIANVS super ista quaestione: an pietas Imperatori debita requirat, ut Christiani, ad declarandum de Caesaris salute gaudium, se deorum cultoribus adiungant vario laetitiae apparatu? Haec, si quis quaesuerit, ad quaenam tempora spectent? nullus ego dubito dicere: ad varia laetitiae signa, quibus quasi SEVERO, e bello cum aemulis imperii reduci, Romani applaudebant. Namque ter legitimus apud scriptores veteres istiusmodi quid factum sub SEVERI imperio; primum A. CXCIII, cum SEVERVS, regnum occupaturus, Romam, interfecto IVLIANO, intrasset (r); postea, cum victor ex Gallia redisset, ALBINO prostrato (s); denique in decennialibus imperii sui, cum reuenteretur ex Oriente (t); quod omne genus multis confirmari numis potest. Atque primum illud haud potest a TERTVLLIANO significari. Namque, ut nunc non dicam, si adhuc fuisset imperii aemulus, quem plurimi oprabant, qualis NIGER erat post mortem IULIANI, vix negligentiam in ostendenda aduersus nouum Caesarem pietate obiici potuisset Christianis; (quod tamen factum apparet ex omni TERTVLLIANI sermone): pronocat certe TERTVLLIANVS ad suum *de spectaculis* librum, quem diximus demum A. CXCVIII. scriptum

(r) DIO apud XIPHILINVM l. LXXIII. c. 2. p. 1242. C.

(s) HERODIAN. l. III. c. 8. SPARTIAN. in SEVERO c. 12.

(t) DIO l. LXXVI. c. I. p. 1272. et HEROD. l. III. c. 10.

scriptum fuisse. Neque vero quis debet haerere in eo, quod non de graeco huius argumenti libro, sed de latino loquatur; nam nostrum libellum cum scripserit latine, haud dubito quin, si graecum *de spectacula* librum voluisset denotare, illum designaturus adiecto quodam verbo fuisset; atque nos, iam diximus, a graeco posse ad latinum iam scriptum, absque errore argumentari. Neque etiam postrema sententia videtur admitrenda, quae istam publicam laetitiam transferre vult in decennalia SEVERI. Nolo nunc disputare de eo quod pugnet cum hac opinione ipsa huius libri *de θεοδοξία*, quam ei postea vindicabimus; sed est tamen aliquis suspicioni locus, eo tempore in Christianos adhuc magistratus fuisse collatos. Namque istam quaestionem: quatenus eiusmodi officium progredi deberet in suscipienda religiosa aliqua consuetudine, quae ad deorum cultum paullisper accederet? dubito an transferret TERTULLIANVS, si quidem tum Christiani admissi ad magistratus non essent. Sed equidem haud nego, me subdubitare, quod amplius communicata cum Christianis fuerint officia publica, cum iam SEVERVS edictum de religione Christianorum non recipienda tulisset. Restat igitur alterum, quod diximus, celebrationum genus, quod post SEVERI ex Gallia reditum extitisse perspicuum est. Cuius sententiae nouum aliquod argumentum nec istud profecto contemnendum, peti potest ex eo, quod TERTULLIANVS isto, quo librum hunc scripsit, tempore Astrologis nuper admodum urbem et Italiam interdiciam esse commemorat (c. 9.). Quod quando sit factum, ex SPARTIANO non minus discere licet, quam ex ipso TERTULLIANO. Primum audiamus nostrum: (Apolog. c. 35, p. 32. D). *Qui nunc, inquit, scaelarum partium socii aut plures quotidie reuelantur, - - quam recentissimis laureis postes praestruunt? quam clarissimis et clarissimis lucernis vestibula nubilabant? - - non ut gaudia publica celebrarent, sed ut vota propria iam edicerent in aliena solemnitate - - nomen principis in corde nutantes. Eadem officia dependunt, et qui ASTROLOGOS et ARUSPICES et AUGURES et MAGOS de Caesarum capite consultant.* Sed in hoc Apologetico loco haec gaudii publici signa edita olim a sceleratis fuisse TERTULLIANVS dicit, quae in libro nostro nunc fieri planissime indicat. Est igitur iste de idololatria libellus ante Apologeticum scriptus, adeoque ante initium A. CXCIII., vt postea apparebit. Ego vero haud incepte suspicari videor mihi, pulsos Roma Italiaque Astrologos tum fuisse,

cum a multis de salute Caesaris fuissent consulti. Atque hi, qui tale quid sciscitari erant ex magis, capitis damnabantur eo tempore fere, quo SEVERVS proficiscebatur aduersus Parthos h. e. A. CXCVIII. Quod intelligitur e loco quodam SPARTIANI, (in vit. sev. c. 15.) quem, quoniam non satis est excusatus ab aliis, hic subiicio: *Postquam SEVERVS Parthicum bellum suscepit, traiecit exercitu a Brundisio, continuato itinere venit in Syriam Parthosque submovit. Sed postea in Syriam rediit ita, ut se pararet ac bellum Parthis inferret. Inter haec Pescennianas reliquias, Plautiano auctore, persequeretur. - - Multos etiam quasi Chaldaeos aut vates de sua salute consuluisse, interemit; praecipue suspectos unumquemque idoneum imperio.* Istum locum si conferamus eum eo, quem modo ex TERTVLLIANO recitauimus; apparet vtrumque Scriptorem, cum loquatur de reliquiis aduersariorum SEVERI perquisitis, ipsum etiam tempus, quo ista contigerint, definire; quod secus est in enarrando altero de adhibitis in consilium Astrologis. Sed quemadmodum illud nobis dat viam certam inueniendi veram aetatem Apologetici; ita hoc quidem nos docet, eos, qui magos de salute Caesaris percunctati fuerant, fere eodem tempore fuisse extinctos; ex quo saltim intelligitur id quod volebamus, nostro in libro TERTVLLIANVM de altero celebrationum genere sub SEVERO fuisse locutum. Quamquam, si velimus istam rem quaerere subtilius, et adhibere legem, e qua ordinem in rebus gestis narrandis a SPARTIANO plerumque obseruatum iudicandum esse experimento didicimus (quam longum est hic luculentius exponere): cognoscere licebit, quod ista supplicia eorum, qui Magis vsi sunt ad intelligenda imperii SEVERI fata, non necessario posteriora habenda sint suppliciiis constitutis in amicos NIGRI superstitis. Itaque cum haec exstiterint A. CXCVIII. vt dicemus suo loco, illa haud inepte adsignari possunt anno praecedenti. Quae cum ita sint, patet ad A. CXCVIII. librum *de idololatria* pertinere. Atque hic ego non puto necesse esse, vt respondeatur ad ea, quae voluit TILLEMONTIVS, hunc librum scriptum esse a TERTVLLIANO, postquam ipse nouae alicuius sectae auctor exstiteret. Quod absque ratione omni defenditur, et est ab HOFFMANNO confutatum (disser. §. VIII. p. 31.), qui in argumentis, e quibus eruenda est libri aetas, nobiscum fere consentit, ita tamen vt a TERTVLLIANO Montanista illum existimet scriptum. Quae quidem opinio stare non potest, si verum

verum est id, quod superius probatum dedimus; non nisi A. CC. eum se contulisse ad disciplinam MONTANI. Neque ad eam asserendam bene HOFFMANNVS adhibuit locum TERTULLIANI ipsius, (*de idol. c. 22: Multi dicunt, nemo se debet promulgare*) quem vult indicasse, quod fuerit iam tum inter Montanistas et Orthodoxos quaestio agitata de fuga in persecutione. Nempe ipsa series orationis de omni negatione fidei sermonem esse docet, neque de fuga vix; et ex antiquissima veterum Christianorum historia, veluti ex IGNATII ac POLYCARPI exemplo, apparet, diuersas inter ipsos purioris doctrinae Christianos ea de re fuisse sententias. Sed ortam hanc Orthodoxos inter et Montanistas disputationem ex facto militis, qui coronam lauream repudiavit, adeoque hunc librum post eum, qui est *de corona*, scriptum esse, id vero est hariolari, non probare; quale genus argumentandi debet ab omni disputatione alienissimum esse.

§. XVI.

Sequitur elegantissimus *Apologeticus*, quem librorum TERTULLIANI et doctrina et candore praestantissimum audeo dicere. Cuius aetas tamen copiose disputata sit ab omnibus, qui ceteros etiam libros non tetigere, maxime a MÖSHEMIO, elegantissimo Viro, cui hoc in genere primae debentur: tamen post istam messem licet spicas quasdam colligere, atque, praetermissis iis, quae doctissime sunt dicta ab eo, breuissime, quam possumus, veluti per gradus ascendendo, quae ista de re dicenda habemus, exponere. Primum igitur nemini, qui fuit in eo libro tractando cum cura aliqua versatus, potest esse obscurum, illo tempore nondum fuisse legem SEVERI contra Christianos emissam. Namque, hunc librum offerendo Praefidibus, quis crederet TERTULLIANVM ab iis expectare potuisse, ut iram aduersus Christianos conceptam non mitigarent solum, sed plane deponerent, dimitterentque eos innocentes? si tamen Praefidibus agendum fuisset secundum SEVERI leges, a quibus nec licebat vel latum vnguem recedere; praesertim eum constaret, quanta acerbitate vsus olim fuisset aduersus eos, quos intellexerat officio iudicis haud bene desunctos. (V. SPARTIANVM in SEV. c. 8.). Neque vero mirum cui videri debet, si Praefides cum plebe soli iniuriosi fuerunt in Christianos, quam ob rem non ad Caesarem ipsum TERTULLIANVS prouocauerit, neque Christiani recepe-

rit in eius tutelam? Etenim si Christiani occasione eorum, qui propter NIGRI ALBINIQUE amicitiam plecebantur, auctore PLAVTIANO, omne calamitatum genus sustinuerunt; talis ad Caesarem provocatio, propter summam PLAVTIANI, Praetorio Praefecti, auctoritatem locum non fuisset habitura; ne tum quidem, si facta esset ad ipsum PLAVTIANVM, impotentissimum crudelissimumque hominem. Praeterea quomodo, si vel maxime PLAVTIANVS auctor tanti sceleris in Christianos non fuerit, quomodo, inquam, a SEVERO, infinite et aurum et caedem hominum innocentium ac seditionis suspectorum concupiscente, impetrari auxilium potuisset aduersus plebis furiosae impetus; quem verendum erat potius, cum nondum publicas cum Christianis inimicitias suscepisset, admonitum libellis Christianorum, eo progressurum fuisse, ut etiam mala, auctoritate sua Praesidium furem confirmando, auerget? Hac igitur re constituta, dicere necesse est sane, quod Apologetico scribendo occasionem dederit facta a plebe Christianorum perturbatio. Atque quorundam locorum TERTVLLIANI ^(u) vis ita est manifesta, ut absolum plane sit, aliud ibi quid quam eam rem quaerere. Vnde fit, ut neque dici TERTVLLIANVS posset hanc Christianorum defensionem tradidisse Praesidibus, nisi cum annus CXCVII. suam iam summam compleuisset; propterea quod horum motuum origines isti anno idoneis argumentis vindicauimus. Itaque nec opus est isto loco (Apolog. c. 35. p. 32. C.), quo inter hostes imperii CASSIOS, NIGROS ALBIVOSQUE TERTVLLIANVS retulit, ad asferendam Apologetici aetatem nece ALBINIANA posteriorem; continet tamen is ipse locus vestigia quaedam non admodum obscura, quibus insistentes aetatem, quam Apologetico constituimus tribuere, accuratius inuenire possumus. Nihil iam de congiariis ab Imperatore populo datis; nihil de die sollempni Principis omni lauitiarum apparatu celebrato; nihil de votis pro Imperatoris salute susceptis dicemus: sunt enim haec vel non apta satis ad rem exsequendam, vel a MOSHEMIO iam

(u) e. c. Apol. c. 37. C: Quoties suo iure nos inimicum vulgus inuadit lapidibus et incendiis; ipsis Bacchanalium furis nec mortuis parcunt Christianis. quin illos de regie sepulturae uellant, dissecant, distrahunt. Et c. 35. C: Nulli magis de

postulatores Christianorum quam vulgus. Plane ceteri ordines pro auctoritate religiose ex fide. Nihil hosticum de ipso senatu, de equite, de castris, de palatiis ipsis spirant.

iam elegantissime disputata. Vnum locum excutiamus, et eum quidem superius in medium productum (§. XV.); propterea quod et is rem planissime conficit, et mouet nos, ut ab istius doctissimi viri sententia paullulum deflectamus. Ait igitur TERTULLIANVS, *scelerum partium socios aut plausores, post vindemiam parricidarum racemationem superstitem, quotidie reuelari*; ait etiam, *quosdam Astrologos, Augures, Magos de Caesarum capite consuluisse*. Eadem coniunxit SPARTIANVS, effecitque ista similitudo, quae viriusque scriptoris loca excitata intercedit, ut virumque eadem plane tempora respexisse dicerem. Sed quoniam nec TERTULLIANVS consultationem Magorum plane refert in eadem illa tempora, in quae reliquias amicorum NIGRI perquisitas, nec SPARTIANVS, vbi tempus discrete non definit, ordinem rerum accuratissime sequitur; fit ut nunc mittamus ea, quae de consultis Magis aptid vtrumque leguntur. At alterum sequamur iudicium temporis, quo scriptus est Apologeticus, videlicet istud studium PLAVTIANI protrahendi omnes eos, quos suspectos dicebar auersae a SEVERO voluntatis. Hos, SPARTIANVS ait, persecutum esse PLAVTIANVM interea, cum SEVERVS Parthos adortus fuisset, rediissetque in Syriam, ut se pararet ad bellum Parthis maiori cum vi inferendum. Enimvero credibile est, SEVERVM fere post medium A. CXCVIII, fuisse aduersus Parthos profectum (*); quorum impetus cum aliquantum represisset, in Syriam rediit forte, ut ibi hyemem transigeret. Vbi cum pararet ea, quae necessaria videbantur ad Parthos bello persequendos; PLAVTIANVS inuestigauit eos, quos superstites nouerat e NIGRI amicis; quod igitur fere factum est sub A. CXCVIII. initium. Quare nullus ego dubito, quin sententia MOSEHEMII, qua A. CXCVIII. medio hunc librum exaratum esse existimat, relinquenda sit ista in re propterea, quod tum modo aduersus Parthos profectus est SEVERVS, atque TERTULLIANVS non de extinctis ALBINI, sed NIGRI amicis loquitur, qui erant adhuc post ALBINIANOS superstites. Sed neque tempore, isto, quod diximus, posteriori facta esse videtur haec inimicorum SEVERI peruestigatio; hoc enim pugnaret

(x) *Profectio Augusti* coniungitur apud MEDIOBARBVM ad a. C. 199. p. 172. et apud VAILLANTIVM in num. Imp. Vol. I. p. 113. cum Tr. P.

VI., quae desit A. CXCVIII. medio. Sed apud illum p. 273. alius numerus habet SEVERI Tr. P. VI. cum cognomine *Par. Ar. Ad.* signisque victoriae aliis.

pugnaret cum eo, quod iam A. CC. TERTVLLIANVS Montanistarum partibus accessit, scripsitque ante hanc factam ab Ecclesia secessionem *libros ad nationes et de testimonio animae*, qui ne minimam quidem dant Montanismi suspitionem, et sunt Apologetico superiores; quod de libro *super animae testimonio* haud dubium est, ac *de libris ad nationes* probabile admodum. Neque nunc credo fore, qui putent, TERTVLLIANVM tum Montanistam fuisse, cum Apologeticum componeret. Etenim nisi manent fugere cum HAVERCAMPO V. C. (in praefat. ad Editionem Apologet. TERTVLL.) TERTVLLIANVM bis hanc apologiam paullulum immutatam edidisse, argumentis nostris cedant necesse est, quibus eam superiorem esse SEVERI edicto probauimus. Atque ego opinionem HAVERCAMPI non probo, cum lectiones quaedam textus huius libri discrepantes istam rem non conficiant satis; mihi quae ex EVSEBIO quidem (H. E. l. II. cap. 2.) constat, quod TERTVLLIANI apologia latine scripta sit, posteaquae graece conuersa, sed quod bis edita sit, et immutata quidem, nullo modo. Quod si igitur concedant, Apologeticum SEVERI edicto esse antiquiorem; eos profecto oportet contra nos, si possint, certioribus argumentis pugnare, quam iis, quibus sententiam a MOSHEMIO demonstratam HOFFMANNVS impugnavit, quae nihil firmitatis habere egregie demonstravit MOSHEMIVS (in Addendis ad Vol. I. diss. suarum Hist. Eccles. p. 741—48.). Atque nos ipsi alteri HOFFMANNI argumento suo loco respondebimus, alterum vero monemus cum ipsa HOFFMANNI sententia pugnare (lubet enim hoc MOSHEMIANAE responsioni adicere). Nam si vera sunt etiam, quae de cultu SERAPIDIS Romae per SEVERVM restituto HOFFMANNVS dicit, facta esse ea tum demum, cum Aegyptum, demictis Parthis, peragrasset, h. e. A. CCII: concidit id, quod antea decreuerat, ante SEVERI edictum scriptum Apologeticum esse; quoniam ante A. CCIII Romam SEVERVS non rediit, et tamen A. CCII. edictum aduersus Christianos a SEVERO promulgatum fuisse, nemo vnus vocare in controuersiam potest.

§. XVII.

Narrat in Apologetico suo TERTVLLIANVS, (c. 16. p. 17. D.) proxime fuisse quemdam, qui imaginem togatam, auribus instructam asininis, altero pede vngulatam, addita inscriptione: DEVS CHRISTIANORVM

NORVM ONOCHOETES proposuerit. Idem *nuper* factum esse refert in priore *ad nationes* libro (c. 14. p. 59. D.); quod argumento esse potest, eodem fere tempore cum Apologetico vtrumque *ad nationes* librum editum fuisse, atque ita, ni fallor, vt post eum hi lucem viderint. Vtrumque inquam; verba enim, quibus librum posteriorem orditur, statim eum priori subiectum ostendunt. Post Apologeticum; tum quoniam illud *proxime* videtur breuius temporis spatium designare, quam *nuper*, tum, quoniam verisimilius est, si quis dicat, TERTVLLIANVM primum Praefides compellasse, quorum auctoritas maior esset, animusque tractabilior, quam populi. Atque sunt praeter haec non pauca, quibus eorum aetas multo superior edicto SEVERI intelligi possit; a quibus enumerandis me nunc quidem contineo, sed vtor tamen ad hanc rem duobus argumentis. Vnum est, quod isti libri sint populo in primis destinati; alterum, quod victoriam a NIGRO atque ALBINO tantquam non ita multo ante reportatam significant. Nuspiam Praefides alloquitur, vt fecit in Apologetico, sed vnicè populum, a quo memini TERTVLLIANVM alicubi etiam (v. c. l. i. c. 3. p. 48. B.) discrete Praefides distinxisse. Deinceps hos, ait, quibus dicitur istos libros, accusasse Christianos (l. i. c. 20. p. 63. D.); quod quidem conuenire video in Praefides, tamen multo magis refertur ad plebem. Denique ipsum cognomen *nationum*, quod est in horum librorum epigrapha, manifestum est a TERTVLLIANO inditum esse iis, qui dediti erant culti deorum; hic vero proprie plebem superstitiosam designat haud dubie, propterea quod paene eadem quae disputata sunt in hoc vtroque libello, iam Praesidibus considerata proposuit in Apologetico. Sed nuperae stragis NIGRI ALBINIQUE mentionem iniicit hoc modo, vt *Syriam cadaverum odoribus spirare, Galliasque adhuc Rhodano suo non lauare* dicat; quod quid sibi vult aliud quam hoc: vix finem bello SEVERI cum NIGRO atque ALBINO fuisse impostum? Quae quidem omnia, istos *ad nationes* libros non post edictum SEVERI editos fuisse, sed ante, leculenter ostendunt, possuntque edocere omnes, non praeter rem hos libros comites datos a nobis fuisse Apologetico TERTVLLIANI, quippe quos ea de causa oportet scriptos esse, cum iam dimidia pars A. CXXVIII. fuisset conuersa. Ex quo apparet simul, ipsorum auctorem tum nondum abiisse in Montanistarum sententiam, si quidem id

demum A. cc. contigit, neque inueniuntur in libris istis, quae suspicionem Montanissimi mouere aliquantum possunt. At vnum hoc mihi animaduersione dignum viderur in HOFFMANNI argumentis, qui eidem similitudini insistens, quae argumentum Apologetici horumque librorum intercedit, pronunciat in contrariam partem non bene. Namque ea eius opinio, quae in hoc versatur, *quod libri ad nationes cum libello de testimonio animae non differant ab Apologetico, nisi prolixitate, eandemque defensionem, quam TERTULLIANVS in Apologetico velut in pugnum compresserat, aliquanto latius explicent*; ea vero nec recte se habet omnino, nec est ad rem efficiendam satis idonea. De ipsius argumenti conclusione nihil attinet dicere; est enim hoc satis disputatum a nobis, et adhuc quibusdam in locis disputabitur. Et quamuis in Apologetico fere similia tradat TERTULLIANVS eorum, quae fuerunt in libris *ad nationes* exposita; multa tamen sunt in isto, quae in his profus non exstant, et vicissim in his, quae frustra in Apologetico quaeruntur. Quod qui perspicere plenius velit, cum ad vniuersum librum posteriorem remittimus, quod versatur in explodendis gentilium diis: vbi, si discesseris ab vltimis libri sectionibus, nihil reperies, quod sit in Apologetico tractatum.

§. XVIII.

Stat mihi eadem sententia de eo libello, quem TERTULLIANVS *de testimonio animae* conscripsit. Hunc equidem non nego aequalem esse libris *ad nationes*, sed dubito, an recte ab HOFFMANNO (l. c. p. 34.) dicatur altera quasi pars esse commentarii, quem in Apologeticum TERTULLIANVS ediderit, cum libri *ad nationes* priorem effecerint. Namque ista verba Apologetici (c. 17.): *Vultis ex animae ipsius testimonio comprobemus?* quae ansam HOFFMANNO ita sentiendi dedere, non ita comparata videntur mihi, vt pesint lectores omnes ad huius opinionis veritatem agnoscendam adducere. cum eodem illo loco TERTULLIANVS et demonstrare se posse vnum deum ex eius operibus dicat; de qua re tamen nusquam cum memini ex instituto disputare saltem in libro tali, qui sit eodem tempore cum apologeticis scriptus. Certius hunc librum Apologetico aequalem esse verba docent ea, quibus in sectione

Etione quinta (p. 84.) vitur TERTVLLIANVS: *Diuinae scripturae, quae penes nos vel Iudaeos sunt, multo saecularibus litteris non modica tantum aetate aliqua antecedunt, et loco suo edocuius.* Hoc vero vbinam docuit, nisi in Apologetico? (cap. 18. seqq.). Quem cum sub initium A. cxcviii, eos vero ad nationes paullo post composuerit, anno isto paene expleto nostrum libellum edidisse censendus est. Neque id abhorret ab eo, quod sibi in libello TERTVLLIANVS exsequendum fumsit, *et aemuli persecutoresque Christianorum veritatis et erroris in se et iniquitatis in eos reuincerentur.* (c. i. p. 80. A.) Sed in alium, eumque posteriorem eo, quem diximus, annum conuiciendum hunc librum non puto. Etenim praeterea, quod nulla in isto libro significatio Montanissimi appareat, haud inepte quis dixerit, hunc veluti appendix esse Apologetico librisque ad nationes adiectam; quoniam in eo disputata est paullo amplius doctrina Christiana. Neque vllus eius generis liber aduersus ineptum deorum cultum est a TERTVLLIANO compositus, qui posset alii tempori vindicari, quam huic, quo ipsa violentia in Christianos requirebat demonstrationem summam iniustitiae conspicuae in superstitione ferro flammisque propaganda.



S E C T I O II.

DE

LIBRIS TERTVLLIANI

QVORVM

ET AETAS ET MONTANISMVS CONSTAT.

§. XIX.

In superiore disputationis parte satis expositum esse putamus de libris iis, quorum aetas et puritas doctrinae certo quodam modo effici posse videbatur. Nunc sequitur alter locus qui pertractabit eos, quorum aetas non minus constat, quam id, quod sint a TERTVLLIANO tum editi, cum ad MONTANI disciplinam se, relicta vetere, contulisset. Inter quos primum locum tenet liber *de corona*, in cuius aetate ut inquiramus paulo plenius, operae videtur pretium esse eo magis, quo certius hic veluti *παράκλητος* est, ad quod exigendi sunt ceteri omnes libri, si illud veniat in controuersiam, vtrum sint ante TERTVLLIANI defectionem scripti, nec ne? Qua de re cum videamus doctos homines variis inter se disidere sententiis, quibus impediure magis veritatem inueniendam quam expediure; candide dicemus, quae veri similia videntur nobis, ac vna vtemur eaque prima libri sectione, e qua erui potest et ipsa scriptoris doctrina et tempus, quo istum librum in publicum propulit. Atque illam cuius licet intelligere ex ista disputatione vniuersa de fugiendis iis, quae vel minimam suspicionem cultus commentitorum deorum excitare possent; vbi disferentem audiet TERTVLLIANVM, non eum quidem placidum, modestum atque cedentem, sed austerum, sed vehementem, sed ira aduersus seculum sentientes mirabiliter incensum, ut fere solent ii, qui modo ad disciplinam aliquam progressi, plurimum sibi sapere videntur. Alterius enim sectae *pastores* dum ait esse *in pace leones, in proelio ceruor, eosque respuisse Spiritus Sancti prophetias*; apparet sane MONTANI discipulum hic loqui, non communis Ecclesiae sodalem. Namque his verbis et alius se gregis esse profiteretur ac ii, quorum doctores impugnat, et quid suum aduersus eos animum concitauerit, perspicue indicat, nimirum illud, quod secum eadem Paracliti Montanistarum decreta non fuisent secuti. Hanc eandem libri sectionem iis verbis orditur, quae fontis instar sunt,
e quo

e quo omnis haurienda est aetatis notitia. Ita vero ille: *Proxime factum est. Liberalitas praestantissimorum Imperatorum expungebatur in castris. Milites laureati adibant. Quidam illic magis dei miles - - solus libero capite, coronamento in manu otioso, relucebat. - - Murmur tribuno defertur. Statim tribunus, cur, inquit, tam diversus habitu? Negavit ille sibi cum ceteris licere. Causas expostulatus, Christianus sum, respondit. Huius militis factum cum ceteri Christiani improbarent, existimantes, eo tam bonam et longam pacem periclitari, contra nititur illud summis laudibus efferens TERTULLIANVS. Atque in isto loco primum videmus ab eo liberalitatem Imperatorum nuperrime factam commemorari, quos dubito an quis alios fuisse dixerit, quam SEVERVM ET CARACALLVM, vtrumque Augustum. At enim in superioribus CARACALLVM dicebamus dignitate Augusti tum fuisse ornatum cum SEVERVS iter in Orientem aduersus Parthos pararet, quo fere abiit post dimidiam partem Anni CXCVIII. conuersam; et postea ostendimus, pacem, quam hic adduci in periculum nonnulli credebant, esse eam, qua fruebantur Christiani nondum SEVERI lege publica exagitati, quam latam esse A. CCII. constat inter omnes. Hunc igitur librum scriptum oportet esse in intervallo eo, quod ab anno sexto SEVERI ad nonum effluxit. In quo temporis spatio tres observantur annos Imperatorum liberalitate notatos: primum paullo ante quam SEVERVS proficisceretur in Orientem A. CXCVIII. (y); alterum annum CCI. cum is militibus suis, propterea quod CARACALLVM Augustum, GETAM Caesarem, dixerant, Ctesiphontem spoliandam tradidisset (z); tertium A. CCII, cum SEVERVS ET CARACALLVS iter Aegyptiacum meditaretur. (a) Horum annorum primum statim hic intelligendum non esse defendo. Etenim disputari potest, vtrum hoc gladiatorium munus et congiarium, quod habet SPARTIANVS, idem sit ac illud, quod datum a SEVERO fuisse populo HERODIANVS refert (b) eo tempore, quo ab ALBINO victo Romam redierat. Neque enim*

E 3

obiici

(y) SPARTIANVS IN SEVERO: c. 14: *Profectus ad bellum Parthicum est, edito gladiatorio munere, et congiario populo dato.*

(z) Idem c. 16: *Harum appellatum causa donatum militibus largis-*

imum dedit concessa omni praeda oppidi Parthici, quod milites quaerebant.

(a) Id. ibid: *Post hoc (cum filium maiorem Consulem secum designasset), dato stipendio cumulatiore militibus Alexandriam perit.*

(b) lib. III. c. 8. Ed. Boecl. p. 145.

obici debet id, SPARTIANVM alio loco (in sev. c. 12.) idem, quod statim post reditum SEVERVS edidit, commemorasse. Namque, vt SPARTIANVM non dicam eadem saepius tanquam diversa reperere, is quidem eo in loco non loquitur de donatio concessio militibus, sed de eo, quod SEVERVS militibus tantum stipendiorum, quantum nemo principum, dederit. Quod si igitur idem congiarium vterque respecterit, sane intelligitur non idem voluisse TERTVLLIANVM, cum anno demum CXCVIII. a senatu dignitas Augusti fuerit in CARACALLVM collata. Verum si detur id etiam, aliud congiarium ab HERODIANO, a SPARTIANO aliud intelligi; tamen quod ex hoc primo loco exciauinus, non potest ad locum TERTVLLIANI referri eam ob causam, quia ipsi de congiario non nisi populo dato editisque spectaculis, TERTVLLIANO autem de re plane alia militibus in castris concessa est dictum. Sed neque illa postrema sententia admittenda est, vt ista liberalitas, finito in Oriente bello, in Syria contigerit A. CCII. post susceptum ab vtroque Augusto consulatum. Qui enim eius rei solus mentionem iniicit AELIVS SPARTIANVS *datum esse*, ait, *militibus cumulatus stipendium*, quod dubito an donatum dici possit, quale TERTVLLIANVS significare videtur. Ac si vel maxime sint, qui malint in isto loco SPARTIANI donatum intelligere, eos spero non penitus contenturos sententiam meam, qua liberalitatem a TERTVLLIANO expositam credo eam attingere, de qua SPARTIANVM locutum esse dixi, dum ea referebat, quae acciderunt post occupatam Ctesiphontem. Quae ista cum circumspicimus, non omnia solum, si contentio quaedam et comparatio fiat, bene se habere, sed explicari etiam egregie alterum posse ex altero animaduertimus. Nam primum isto tempore duo fuisse Augustos neminem praeterire potest; erat enim CARACALLVS iam ante expeditionem Parthicam A. CXCVIII. et nunc a militibus etiam particeps imperii dictus. Deinde donatum militibus datum SPARTIANVS commemorat, vnde illa liberalitas Imperatorum in castris intelligitur. Denique sub initium huius anni CCI. nondum erat lex quaedam a SEVERO promulgata, quae omnes a religione Christianorum arceret, quorum familiam mox turbatam esse ea apparebit. Sed hoc donatum fuisse sub initium A. CCI. militibus distributum id vero cum habeat aliquam dubitationem, quomodo calculi subducendi sint, breuiter exponemus. Principio velimus animaduerti, quod alio

alio quodam loco disputauimus (c) SEVERVM, expleta priori parte anni CXCVIII, in Orientem fuisse profectum. Huic bello aduersus Parthos suscepto finem fere imposuit occupata Ctesiphonte. Nam, quod postea demum DIO CASSIVS SEVERVM refert bis frustra Atram impugnasse; in eo, si recte dixit, SEVERVS non videtur multum temporis consumpsisse, cum altera eaque vehementissima huius urbis oppugnatio viginti sit diebus confecta (d), eamque statim secutum iter SEVERI in Palaestinam atque Aegyptum. Sed quoquo modo hoc accipiat, Ctesiphontem hiemali prope tempore captam esse SPARTIANVS confirmat (in sev. c. 16.). Hoc dici non potest accidisse A. CXCVIII; quomodo enim, si dicamus etiam SEVERVM statim post susceptam a CARACALLO Augusti dignitatem Roma abiisse, quo modo, inquam, tempore tam breui tantum iter in vltimas quasi regiones perficere, classem exornare, peragrare Armeniam, Seleuciam Babylo-nemque capere, atque vastare Arabiam potuisset? Neque vero id magis anno sequenti contigisse credibile est. Etenim post captam Ctesiphontem, Atramque bis obsesam, SEVERVS venit in Syriam, vbi postea fasces imperii suscepit. Sed eum cum filio A. CCII. hos habuisse, norunt, qui factos consuluerunt, vniuersi; itaque dicendum erit, per tres fere aut duo annos nihil egisse SEVERVM in bello aduersus ceteros persequendo; quod prorsus abhorret. Restat igitur, ut captam a SEVERO Ctesiphontem A. CC. fere vertente dicamus, cuius occupationem cum statim exceperit Augusti dignitas in CARACALLVM a militibus collata, ac donatiuum iis ea de causa concessum; hoc certe non alio tempore, nisi sub anni CC. finem aut sequentis initium contigit. Quae quidem res egregie confirmatur iis antiquitatum monumentis, quae vtriusque rei memoriam nobis tradiderunt. Etenim, ut a victoria Parthica exordiar, non EVSEBIVS solum, cuius forte quidam stare nolent iudicio, hanc victoriam a Parthis, Adiabenis, Arabibusque reportatam transfert in A. CC. (e), sed facti etiam (f) et numi (g) cognomen PARTHICI MAXIMI SEVERO TR. P. VIII. sustinenti tribuunt, quam progredi a medio anni CC. ad anni sequentis mediam partem,

(c) Supra §. XVI. p. 31. not. x.

(d) DIO I. LXXV. c. 13 p. 1265.

(e) Chronic. lib. II. ad h. a. Edit. SCALIGERI p. 172.

(f) apud PAMELIVM in vita TERTVLL. p. 8. H.

(g) apud MEDIUM ad a. C. 201. p. 274.

partem, nemo ignorat. Deinceps in CARACALLVM Augusti, in G. TAM Caefaris, dignitatem a militibus collatam esse A. CCI. ex SPARTIANO intelligitur quodam modo, qui hoc ait factum esse, cum CARACALLVS annum XIII. ageret (l. c. c. 16.); quem eo anno egit haud dubie, vt apparet ex iis quae de eius natali alias disputauimus (§. VI. p. 10.). Ac huius quidem auctoritas si forte repudianda videtur propterea, quod in definienda CARACALLI aetate sibi ipse non constat satis; hunc certe scrupulum eximit elegantissimus numus thesauri olim Schwartzburgici, nunc Gorhani, quem memoriae huius rei conferuandae destinatum fuisse, dubitari non potest (h). Eius altera pars caput SEVERI laurea cinctum offert, addita inscriptione: SEVERVS AVG. PART. MAX. P. M. TR. P. VIII. altera nudam GETAE, et CARACALLI laureatum caput, quod hunc quidem Augustum, illum Caesarem fuisse indicat, cum epigraphe: AETERNIT. IMPERI. Nempe eo non solum confirmatur id, quod SPARTIANVS de tempore huius ab iis susceptae dignitatis tradidit, sed haec etiam sequuntur, quae antea diximus, eam rem Anno CCI. exstitisse, si quidem eo anno Trib. Pot. VIII. SEVERVS suscepit. Sed redeamus ad librum *de corona*. Huius locum supra excusum dicimus intelligi optime posse, si admittatur sententia ea, quam nobis probasse satis videmur. Namque ex ea intelligi maxime potest, qui factum sit, vt milites laureati incederent; quod nemo mirari debet, qui milites etiam triumphantes cinctos coronis fuisse nouit, quale quid hic fuisse facile perspicitur. Nam et nunc subacti paene erant omnes, aduersus quos SEVERVS exercitum duxerat, in primis Parthorum bellicosissima natio; et ipse SEVERVS, cum propter articulare morbum agere triumphum de Parthis non posset, de Iudaeis tamen cum agendum filio, ac Parthici compensandi gratia militibus forte signa triumphantium concessit. Quae si teneamus, simul illud aperitur, quo modo nunc turbandae pacis suspicio Christianis potuerit oboriri. Iam enim prostrati erant hostes Imperatoris omnes, ipsaque

(h) Eum cum erudito orbe communicauit POLYCARPVS TENTZELIUS in dis. sub IO. ANDR. SCHMIDII praesidio habita, vbi selecta numismata aurea, argentea et aerea maximi moduli ex gazophylacio Arnstadio.

Schwartzburgico explicat; pag. 22. sqq. Aliam inscriptionem, in qua nomina trium istorum cum anno TR. P. VIII. SEVERI et TR. P. III. CARACALLI coniunguntur, habet SCALIGER in animaduers. EVSEB. p. 228.

ipsaque SEVERI iam otiosi asperitas minabatur severitatem summam, quam, districtus adhuc grauioribus negotiis, non poterat sequi. Et isti inflammandae maxime idoneum videbatur militis exemplum, quem eo, quod coronam repudiasset, parricidium commisisse, hostemque Caesaris publicum extitisse, suo more deorum cultores arbitrabantur.

§. XX.

At, cum his argumentis inductus, librum *de corona* A. CCL. scriptum esse contendam, video plerosque contra dicere, quamuis in diuersas plane partes pronuncient. Namque ORSVS, familiae Dominicanae doctissimus monachus, eiusque ad stipulator HOFFMANNVS A. CXCVIII, BARONIVS A. CXCVIII, PAGIVS A. CCII, FAMELIVS et ALLIXVS A. CCVIII. postremo TILLEMONTIVS imperante MAXIMINO A. CCXXXV. cum editum fuisse opinatur. Sed isti, si a TILLEMONTIO discesseris, omnes ad vnum errarunt in eo, quod aliud donarium militibus a SEVERO datum intellexerint, quam quod debebat intelligi. Quocirca superfedere possemus eis confutandis, dum, quale donarium hic fuerit a TERTVLLIANO indicatum, docuimus. At quoniam ex istius libelli tempore pender plurimorum eius librorum chronologia, facitque ista secus sentientium confutatio plurimum ad confirmandam nostram sententiam, age! eas opiniones brevissime examinemus. Atque hic de opinione TILLEMONTII nihil attinet dicere propterea, quod tota ista res satis tractata videtur ab HOFFMANNO ⁽¹⁾, et plane sequitur illam haeresin, quae neque A. CXCVIII. neque paulo post TERTVLLIANVM vult ad Montanistas transiisse, quod alio loco disputauimus. Et in ista quidem parte disputationis relictus versatus est HOFFMANNVS, quam tum, cum suam ipse opinionem protulit. Vult enim hunc librum et eo tempore fuisse conscriptum, cum pax Christianorum ne a Praesidibus quidem, ne dum edicto Augusti labefacta fuerit, et anno quidem P. C. N. CXCVIII; quorum illud effici credit eo, quod TERTVLLIANVS Christianos referat credidisse, pacem imprudenti militis, quem hic defendit, factum turbatum iri; hoc vero potentissimis ait ab ORSO demonstratum argumentis esse. Quae cum adhibeantur ab HOFFMANNO, ut labefacta-

(1) in *disf. de TERTVLLIANI omnibus in Montanismo scriptis* §. VI. p. 26. seqq.

ret MOSEMI *τῆ μαχαίρης* sententiam de vera aetate Apologetici; hic quidem (k) concedit, istam rem rite ab ORSO fuisse expositam, sed negat, id recte proferri, quod non simul pace vti Christiani poterint, et ab hostibus tamen suis variis iniuriis affici. Atque ego tametsi ORSO non assentiar, potiusque refellam postea, sapienter tamen MOSEMI pronunciasse agnosco, vbi res Christianorum dixit, cum aliis in provinciis vrbibusque tranquillae fuerint, in aliis saepenumero a Praesidibus turbatas, et talem rei Christianae faciem tempore scripti huius libri re vera fuisse. Pulchre enim id potest intelligi e libro TERTULLIANI ad SCAPVLAM; quem editum esse imperante CARACALLO, plurimi eorum consentunt, qui quidquam in isto genere tentarunt; et apparebit id quidem ex iis, quae postea docebimus. Jam isto ex libro quis non vider, maximis tum calamitatibus expositos Christianos fuisse. Et nemo tamen vnus est inter scriptores veteres, qui Christianos sub CARACALLO vexatos esse tradat. Vnde hoc? Nimirum quia pace rum fruebantur nullo Augusti edicto turbata; sed a Praesidum tamen crudelitate non vacabant vbiuis. Tum vero se ita rem habuisse omnino, cum in litteras referret TERTULLIANVS istas *de corona* opiniones, videri optime potest si admittantur ea, quae nos quidem sentimus de istius libri aetate. Contigit enim hoc facinus militis in Oriente, forte in Parthia etiam, vbi ante SEVERI edictum Christianos exagitatos fuisse non legimus vsquam; sed, quae a TERTULLIANO enarrata sunt in Apologetico ceterisque eius generis libris, in Africa potissimum exstiter, vnde ceteri in Oriente Christiani plane vereri poterant, ne pace propter facinus militis priuarentur. Sed influent in animos forsitan potentius ORSI argumenta; itaque quatenam quantaque ista sint, videbimus. Sunt vero excursus Orsianae tres loci, quibus rem istam descripsit (1). Primum moner, hunc librum A. CXC VIII. assignari debere, repetiturque liberalitatis SEVERI apud veteres scriptores vestigia; deinde occurrit PAGIO, qui A. CCII. scriptum hunc librum existimauerat; tum ostendit, quae adductae sunt a TERTULLIANO,

(k) in Addendis ad Vol. I. Diss. suarum ad Hist. Eccl. pertinentium p. 741. seqq.

(1) in diss. hist., qua ostenditur, Catholicam Ecclesiam tribus prioribus

saeculis capitalium criminum reis pacem et absolutionem nequaquam denegasse; Sect. II. Cap. III. Digressione 2. p. 104-113. Ea prodit Mediolani 1730. 4.

no, huius liberalitatis *perquisitis* omnes cum rebus A. CXCVIII. gestis egregie conuenire, sed pugnare cum quocumque anno alio. Igitur et nos sequemur doctissimi viri vestigia, quoniam veremur, ne misceamus ea, quae iam ab eo permista sunt satis, ac per singulos locos, quatenam recte dixerit, quatenam fecus? adiecto breuiori argumentorum Pagianorum examine, indicabimus. In loco isto primo, qui est de numero liberalitatis SEVERI Augusti, quinquies ab eo donatos milites esse, nescio an satis recte? dicit, si quidem aliquot nummi septies eam commemorant (m); sed potest id quidem salua re controuersa concedi. Neque tamen in eo ORSVS sibi constat ipse, quod TERTVLLIANVM de donatiuo A. CXCVIII. locutum esse iudicet (pag. 104.), et postea eum tamen dicat de quarta liberalitate a se indicata dixisse (p. 106.). Est enim ista quarta, vt ipse monuit, haec eadem plane, quae occupatam Ctesiphontem secuta est. Alterum locum, quem dedit opinioni PAGII examinandae, non repudiamus per se, sed sunt tamen in ista disputatione, quae omnino admitti non debent. Etenim id primum inepte dicit: TERTVLLIANVM de vrbis militibus loqui, quibus ad custodiam vrbis fuissent ad portam Viminatam castra praetoria; cuius rei ne adest vlla quidem significatio, et extra Romam tempore belli, quis dubitet, castra SEVERVM habuisse? Deinceps quod nostrae sententiae maxime contrarium videmus, liberalitatem omnem dicit pacis tempore postque reditum e bello editam fuisse; quae de re SPANHEMVS, quem obiter citauit, nihil prorsus habet. Istud vero ego si de congiariis dici posse concedam; de donatiuis, quale hoc erat haud dubie, vehementer equidem dubito. Immo ipsa post captam Ctesiphontem edita liberalitas, admisa ab ORSO, num vlllo modo per verba SPARTIANI alia intelligi potest, quam quae extra Romam in bello edita fuerit? Postremo in responsione ad alterum PAGII argumentum, male argumentatur, dari eius opinionem non posse propterea, quod Christiani vel pacem a Praesidibus vel ab Imperatore turbendam timuissent; e quibus nec illud defendi posse, quia iam A. CCI. vexati fuissent Christiani, neque hoc etiam, fuisse enim eo anno SEVERVM absentem et occupatissimum. Quod posterius oppido leue est. Nam et militibus donatiua extra Romam data sunt, et isto anno CCI. bello Orientali finem SEVERVS imposuit. Sed nihil, fatcor, tribuen-

dum est PAGII argumentis (n). CARACALLI enim Quinquennalia, quorum causa editam vult liberalitatem TERTVLLIANO commemoratam, ad A. CCGIII. pertinent, vbi quis nescit iam Christianos fuisse propter SEVERI edictum omni scelere laceratos? Tum vero in altero argumento et hoc perperam dicitur, coeptas esse istas inimicitias a militibus, vt DIOCLETIANI tempore, atque omnis ista sententia defenditur propter eam opinionem, quod res Christianorum ante decimum SEVERI annum nondum fuissent turbatae; quod est supra satis confutatum. Tertius denique disputationis Orsianae locus, in quo verba TERTVLLIANI nullum annum praeter CXCVIII. attingere posse defendit, non est aequiore Ioue tractatus. Etenim quod istam liberalitatem SEVERI existisse ante expeditionem Parthicam putat, id vero habet aliquam ambiguitatem. Nam si ista bis edita est, primum A. CXCVII. post reditum SEVERI, quam memoriae prodidit HERODIANVS, deinde A. CXCVIII. ante bellum aduersus Parthos susceptum, qualem SPARTIANVS tradidit; haec, vt diximus, nullo modo potest intelligi, nec videtur intellecta ab ORSO, qui ad eam rem confirmandam HERODIANVM citavit; illa vero ad rem nihil facit omnino propterea, quod eo anno nondum erat Augusti dignitas in CARACALLVM collata. Sed in iis locis, quos ex TERTVLLIANI Apologetico (c. 35.) libroque ad SCAPVLAM (c. 4.) attulit, non est quod multis versetur. Sunt enim isti a nobis eodem anno CXCVIII. ac sequenti vindicati, absque vilo causae nostrae detrimento, ceteraque, dum donatiua extra Romam distributa esse nouimus, sua sponte coneidunt.

§. XXI.

Restant de anno scripti huius libelli decreta BARONII atque PAMELII ita comparata, vt conuelli nullo negotio possint. Namque BARONIVS (o), vt probaret, eum librum exaratum esse A. CCI., ante quam SEVERVS proficisceretur in Orientem h. e., vt nos loqui rectius solemus, A. CXCVIII.; numum excitat, cuius altera pars SEVERVM cum Tr. P. XI., altera liberalitatem V. habet, additque multo etiam asseuerantius: *hunc numum ad res nostras, de quibus acturi sumus,*

(n) Ea proposuit in Critica Annalium BARONII ad a. C. CXCVIII. n. 3. p. m. 91. 92.

(o) V. eius annales Ecclesiae ad a. CCI. Tom. II. Ed. Col. 1609. pag. 299.

sumus, pertinere certa scias. Quod mihi videtur eo planissime modo dictum, quo olim Pythagoraei, cum ex iis quaereretur, quare ita quid esset, illud suum *Ipsa dixit* interponere solebant; nihil est enim ab eo BARONII effato veritate disiunctius. Nam cum clare tradat, annum Tr. P. SEVERI septimum eo anno initium fuisse, et tamen numum exciter cum Tr. P. XI, qui plane ad A. CCIV., aut, si maus cum ipso BARONIO, ad A. CCVI. referendus est; nonne repugnantia loquitur? Ac de altero eius argumento quid dicam? quod duxit ab eo, quod ante hanc expeditionem Parthicam nullae, post eam multae calamitates Christianorum extiterint. In quo peccavit dupliciter; primum, quod eas ante fuisse negaverit, quam profectus sit SEVERVS adversus Parthos, deinde quod librum *de corona* eo *de spectaculis* posteriorem esse non cogitaverit. Atque illud confutavimus suo loco; hoc vero vti nemo negare potest, nisi cui tenebrae sint mero meridie (est enim et hoc satis disputatum); ita de vexatione Christianorum, lege SEVERI antiquiore, non potest sermo esse in *eo de corona*, vbi Christiani dicuntur istas calamitates tanquam venturas extimescere; cum tempore eo, quo TERTULLIANVS in chartam coniecit librum *de spectaculis*, iam ad Christianos impetum suum deorum cultores convertissent. Quare, ex ipsius BARONII mente, librum de corona ad decimum SEVERI annum referri oportebit.

§. XXII.

Ad ALLIXIVM venio doctissimum virum, quem miror tam docilem se praebuisse ad PAMELII sententiam, quo dubito an quis magis contra auspicia ad definiendam scriptorum TERTULLIANI aetatem accesserit? Atque isti PAMELIO, quoniam liberalitatis mentionem TERTULLIANVS iniicit, libellus ad A. CCVIII. atque ad decennialia ANTONINI plane referendus videtur. (p) Sed eius quidem liberalitatem in istis decennialibus extitisse, non probat PAMELIVS, sed plane fingit ad libidinem. Tamen alio quodam loco (q) ad numum prouocat dicis causa, eumque huius argumenti: IMP. CAES. L. SEPT. SEV. PERT. AVG. - - - LIBERALITAS AVGG. S. C. Hic primum mihi quis dicat, vbinam sint decennialium notae? Deinde cum ego non

F 3

ignorem,

(p) in vita TERTULLIANI, praemisit eius operibus a PAMELIO Co- 210. n. 1.
lon. 1617. editis. p. 22. E.

ignorem, SEVERVM et CARACALLVM militibus populoque commu-
niter aliquid dedisse in decennalibus; numquid plura his congiaria
non sunt aut donatiua edita? Nemo vero id quidem absque temeritate
aut ignorantia dixerit. Immo si quidem PAMELIVS ausus est aliis
obtrudere annum CCVIII. absque omni ratione idonea; nobis vicis-
sim non potest vitio verti, si annum CCI intelligamus; hoc enim anno
et liberalitas edita est, et ab Augustis etiam. At quamvis omnino tur-
piter se ipse dederit, tamen ALLIXVS (*) secessit in eius sententiam;
nam in libro *de corona*, inquit, excitatur libellus *de spectaculis*, qui scri-
ptus est A. CCIII. Id vero inepte dictum esse a PAMELIO, quem
vnum sequitur, facile intelliget, quicumque secum reputaverit ea, quae
supra de isto libello pronunciauimus; neque, si verum hoc esset maxi-
me de eo super spectaculis, causam esse perspiciamus, qua propter li-
ber *de corona* ad A. CCVIII. non ad alium referri deberet. Neque
ad eam rem defendendam rectius adhibuit errores Montanistarum in
libro *de corona* occurrentes. Quos equidem isti libro non nego inesse;
sed eo argumento id posse effici, quod debebat, hoc vero numquam
percipitur nisi ab iis, qui demum eo anno TERTVLLIANVM putant
ad Montanitas transisse.

§. XXIII.

Sed satis diu nos tenuit de libro super corona institutio; ita-
que nobis est properandum ad alios quosdam libros, et eos quidem,
quos TERTVLLIANVS *de cultu seminarum* composuit. Atque hic
non videtur a suscipienda disputatione alienum, paucis praemonere,
qualis fuerit olim horum librorum inscriptio, atque dispicere, fuerit-
ne posterior libellus cum altero a TERTVLLIANO eodem tempore edi-
tus? Videlicet qui ante NIC. RIGALTIVM libros TERTVLLIANI
ediderunt, hi alterum *de habitu muliebri* dicebant, alterum *de cultu se-
minarum*. Sed iste RIGALTIVS, cum positus esset vetustissimo illo
codice AGOBARDI, primus ausus est, vtrumque *de cultu seminarum*
inscribere. Itaque et nos nulli dubitamus, hos libros non disiunctos
vnumquam fuisse, sed vnicum quasi effectisse volumen, non ista solum
codicis Agobardini auctoritate moti, sed etiam propterea, quod ipsa
horum librorum ratio argumentumque suadeat, posteriorem non ita
multo

(*) in rarissima, dis. de TERTVLLIANI vita et scriptis. Cap. VI. p. 49.

multo post priorem a TERTULLIANO editum fuisse. Quod enim PAMELIVS, qui inscriptionem alias receptam sequebatur, vix potuit concoquere, quod, cum TERTULLIANVS cultum ab ornatu in priori libro subtiliter distinxisset, tamen in posteriori, *de cultu feminarum* appellato, ornatum mulieris pertractarit, ea quidem difficultas, sublata inscriptione vtriusque libri diuersa, ac argumento eius studiose cognito, mirum in modum euanescit. Vt enim TERTULLIANVS habitum feminae cultu et ornatu effici dixerat, superioris istius generis exempla putat mundum muliebrem, aurum, argentum, gemmas, vestes, et quae sunt generis eiusdem; posterioris vero curam capilli et cutis et earum partium corporis, quae, vt ait, oculos trahunt. Atqui in priori libro aurum, argentum (cap. 4.), gemmas (c. 5.), vestes pertractat (c. 7.); in posteriori de obseruanda pudicitia in cultus et ornatus institutione agit vniuerse (cap. 1-5.), deinceps de colore ornamentoque capillorum, omnemque librum finit monitis quibusdam de ornatu pudicitiae aduerso. Quare cum in illo de cultu, in hoc de ornatu feminarum egisse, ac tamquam partes virosque vnum librum constituisse clarum est. Nam quod TILLEMONTIVS ait (s) manifestum esse, quod isti duo libri separati fuerint, nec referri vnus ad alterum villo modo possit, id vero facilius dicitur quam probatur, et ne refelli quidem debet, est enim ignorantis. Atque etiam alia est istius sententiae nostrae probatio; nam in posteriori libro impendentium Christianis malorum haud dubiam mentionem iniicit, quorum in priori nulla est significatio. Iam si aerumna tum fuissent adfecti, quomodo TERTULLIANVS abstinuisset a commemoranda ea, vt feminis Christianis luxum dissuaderet, cum eo argumento alias frequenter vtatur? Sed cum prior iste libellus posterior sit eo *de spectaculis*, quod deinceps apparebit; dicat mihi quis, vtrum in illo quoquam anno, qui effluxit ab eo, quo scriptum *de spectaculis* librum diximus, ad annum ccl. quo coeptae sunt aduersus Christianos inimicitiae, pace Christiani vsi fuerint, nisi forte A. ccl. aut ccl. Namque a reditu SEVERI ex Gallia ad annum ccl. fuisse Christianos maxime vexatos, et ordo librorum docet a nobis in superiori huius disputationis parte constitutus, et historia martyrum Scillitanorum (V. sup. §. VI.). Itaque cum fere post partem anni ccl. priorem editum fuerit SEVERI editum, vt suo loco docebinus,

(s) Memoires p. f. à l'hist. Eccles. Tom. III. p. 662. not. 12.

cebimus, vix potest prior *de cultu seminarum* libellus editus alio tempore dici, nisi eo fere, quo in lucem posterior eius argumenti liber prodit.

§. XXIV.

Quorum haec omnia? Nimirum ut intelligatur, si tempus scripti alterutrius libri constar, utriusque aetatem reperiri. Quam ob rem ut certissimam sequamur eius temporis significationem in libris ipsis; utemur calamitaibus, quibus tum expositos fuisse Christianos TERTVLLIANVS ait, quasque tempore eo, quo alterum *de seminarum cultu* libellum componeret, fere initium fuisse verba docent (l. II. c. 13. p. 181. C.): *Tempora Christianis semper, et nunc vel maxime, non auro sed ferro transguntur, solae martyriorum praeparantur.* Quae quidem intelligi de superiore Christianorum vexatione a plebe facta nequeunt propterea, quod in priore huius argumenti libro ad librum *de spectaculis* prouocat (c. 7. p. 173 C.). Namque ego mihi persuadere haud possum, TERTVLLIANVM voluisse hunc excitando graecum similis argumenti librum significare, quoniam et latinum graeco antiquiorem esse ostendimus (§. XIII.) et ista TERTVLLIANI admonitio, qua quid a Deo esse posse pronunciat, tamen eius rei abusus Deum non habeat auctorem, in latino *de spectaculis* libro omnino occurrit (cap. 2.). Enimvero cum *de spectaculis* scriberet, iamdudum summis malis affligebantur Christiani, de quibus ne verbo quidem in isto priori *de cultu seminarum* libro loquitur, et tempore posterioris belli denuo imminebant; quare nec ad priorem sub SEVERO vexationem referri hi libri vilo modo possunt, sed ad annum potius P. C. N. CCI. aut II.; prouti quis velit mala Christianorum tum orta vel impendenda credere. Neque vero est, quod TILLEMONTIVM tum audiam opinantem (c), demum post annum CCIII. editum esse librum priorem, posteriorem vero multo ante, et anno quidem CXCVII. Nam in eo loco, quem excitauit (u), aequè potest TERTVLLIANVS priorem SEVERI ex Parthia reditum aut legationem quamdam Parthorum habuisse in animo, quam illam de Parthis victoriam posteriorem. Quod vero causam aliquam esse dicit credendi, istum librum, quem

(c) l. c. p. 210. Art. VI.
(u) e lib. I. c. 6. *Gemmarum quaeque nobilitatem vidimus Romae de fasti-*

dio Parthorum et Medorum, ceterarumque gentium suorum coram maioribus erubescens.

nos posteriorem dicimus, multo ante esse scriptum, quam alterum ediderit; de eo, quoniam TILLEMONTIO non placuit eius opinionis rationem reddere, nobis vicissim placet tamdiu dubitare, quod eius generis aliquid productum ab alio quodam viderimus.

§. XXV.

Eidem tempori suam quoque originem debet liber *de fuga in persecutione*. Quod argumentum iam in illo *de corona* alias disputandum promiserat (cap. I. p. 120. C.); cuius loci verba tamen ad Scorpianum potius nonnulli referenda putauerint; est tamen iam aliis observatum, quod intelligi haec quidem non possit propterea, quod eam haereticis, sed illam *de fuga* commentationem timiditati eorum opposuit, qui erant focii Orthodoxae Ecclesiae. Igitur apparet, libellum *de fuga* demum post A. CCL a TERTVLLIANO editum fuisse. Atque ego nullus dubito eum librum statim anno sequenti vindicare. Equidem ista lenitate ac modestia TERTVLLIANI non vtar, quae notari meretur in libro, in quo quaestionem ponit, quae Montanistas separabat a priori Ecclesia, quibus tamen eum tum fuisse addictum nemo dubitabit (*); dicere enim quis posset, TERTVLLIANVM, cum ad eum ista perscriberet, qui stabat a partibus Orthodoxorum, se quidem temperasse a verbis durioribus. Sane grauius aliquod argumentum positum est in eo quod, cum nostrum libellum ederet, iam coepisset quaedam aduersus Christianos flagitia dixerit. Ita enim orditur: *Quaestis proxime, FABI frater, fugiendum nec ne? sit in persecutione, quod nescio quid annuntiaretur.* Et paulo post: *hanc materiam et tua consultatio commendauit et conditio temporum suo iam nomine iniunxit. Quanto enim frequentiores imminet persecutiones, tanto examinatio procuranda est, quo modo eas accipere fides debeat.* Denique (p. 689 C.): *Haec pala illa, quae et nunc dominicam arcam purgat, Ecclesiam scilicet, confusum acervum fidelium euentilans, frumentum martyrum et paleas negatorum.* Sed quaenam hic intelligenda sit Christianae familiae vexatio,

G

neminem

(x) Argumento esse potest Paracliti Montanistarum commemoratio, quem dicit non recipi ab iis, ad quos frater ille pertinebat, cui librum inscripsit (c. I. p. 689. B.) Spiritus praeterea estatum

ad testimonium citat, (cap. 9 p. 696. A.), quod cum in sacro codice non occurrat, haud dubie Spiritus Montanistici est; de quo etiam c. II. et c. 14. loquitur.

neminem fugere potest, qui superiorem illam A. CXCVII., posteriorem A. CCLII. contigisse, nostrum vero libellum post opiniones Montanistarum a TERTVLLIANO susceptas scriptum esse animaduertit. Igitur ad finem fere A. CCLII. editam esse hanc de fuga disputationem dicimus maxime propterea, quod anno incipiente SEVERVS adhuc fuerit in Syria versatus; vnde vix dici potest ante confectam mediam eius anni partem suam aduersus Christianos legem tulisse.

§. XXVI.

Nunc accedimus ad TERTVLLIANI *Scorpiacen*, quam quidem anno CCLIII. asserere eiusque sententiae rationem reddere decrevimus. Quod opus cum aggrediamur, non dubitamus fore plerisque, qui istam sententiam nostram minime audiendam esse dicant. Etenim stat fere omnibus, quos ista de re nouimus disputantes, *Scorpiacen* TERTVLLIANI esse perscriptam post editos demum libros, qui aduersus MARCIONEM, nostro adhuc tempore habentur. Idque videntur sibi vt praescriptum et quasi imperatum defendere eam ob causam, quod in quinta *Scorpiaces* sectione Marcionitas ait didicisse a se, deum suum esse bonum, quam rem certe in primo alteroque contra MARCIONEM libro ex instituto disputauit. Atque ego non ignoro, libros aduersus MARCIONEM, primum saltem, A. CCLVII. aut CCLVIII. editum a TERTVLLIANO fuisse, ideoque et veritati consentaneum videri illud, quod *Scorpiacen* anno demum CCLVIII. aut postea ediderit. Sed cum semper requiram, quid sit in quaque re maxime probabile, hoc in argumento quanta vis insit, placet quodam modo expendere. Cum TERTVLLIANVS aduersus MARCIONEM librum primum, quem superstitem habemus, componeret, iam quidem ipsi scribendo bis opposuerat, sed vnam harum commentationum, cum postea plenior de ea re disputationem instituisset, rescidit, alteram amisit fraude cuiusdam, qui eam descriptam cum aliis communicauerat. Huius damni resarciendi causa eos nunc aduersus MARCIONEM libros superstites elaborauit, et primum quidem anno SEVERI Imp. XV., vt ipse faterur in eo libro (c. 13.) in quo de iis, quae modo diximus, exposuit (c. 1.). Quae cum animo cogitem, dubium profecto videretur, virum TERTVLLIANVS in libro, quem *Scorpiacen* appellauit, eos respexerit aduersus eum libros, qui ad aetatem nostram non peruene-

peruenerunt, an eos potius, quos superstites esse nouimus; erant enim illi eiusdem argumenti. Jam ego non disputo, quid sit ex his eligendum? quod apparebit suo loco; sed id quidem manifestum esse omnes vident, quod dubia sit ista argumentandi ratio eorum, qui secus sentiunt, et parum praesidii inueniat in argumento eo, quod ex facta ista commemoratione posset ad librum A. CCVIII. aut sequentibus vindicandum duci. Neque obstat, quo minus ista de re dubitemus, HOFFMANNI responsio, qua TILLEMONTIVM hic prudenter haesitantem excepit. „ Primum, inquit, (disf. cit. §. XIII. p. 44.) opusculum, ut exile, ipse suppressit, alterum inuito TERTULLIANO, cum adhuc rude nec satis exarsciatum esset, fraude alterius vulgatum, nec a SEPTIMIO agnitum est; tertium non exstat. Jam cum vix verisimile sit, prouocasse TERTULLIANVM ad eam controuersiae Marcioniticae translationem, quam ipse suppressit vel numquam agnouit, superest, ut intelligantur libri, qui nunc in manibus nostris sunt. „ Atque hic quidem non lubet multis notare ea, quae de altera istius argumenti commemoratione HOFFMANNVS non satis accurate disputat, quasi ea, cum ederetur, nec satis elaborata fuerit, nec a SEPTIMIO agnita. Hoc certe non capio, quo modo possit id e TERTULLIANI verbis intelligi, qui hanc quoque, inquit, *nondum exemplariis suffectam*, (h. e. nondum pluribus codicibus descriptam) *sed vno tantum* (quod is abstulit) *fraude tunc fratris, dehinc apostatae amisi, qui forte descriperat quaedam mendosissime et exhibuit frequentia.* Omnia nunc ab HOFFMANNO tamen recte dicta dederim; tamen, si in eius argumento ea sumta sunt, quae demum concludi debebant, omne illud argumentum nihil efficere, nemo negabit. Igitur si ista opinione de libris, qui supersunt, aduersus MARCIONEM, Scorpiace superioribus, ante volumus adstricti teneri, quam quid hac in re rectissimum sit iudicauimus, haud verisimile id esse fateor, quod TERTULLIANVS aliqueum librum suppressum vel agnitum numquam, in Scorpiace laudauerit. Sed istud fac nondum esse exploratum, ut est vere, adeoque forte ante illos scriptam Scorpiacem esse; citare primum alterumque volumen contra MARCIONEM, nunc amissum quidem, satis commode potuit; primum enim opusculum, ut ait ipse TERTULLIANVS, demum *pleniore postea compositione rescidit*, et citari id quidem poterat, cum accuratori orationis; nondum haec persecutus fuisset. Quam ob rem in isto HOFFMANNI

argumento vel ea iam tamquam vera sumuntur, quae plane sunt in controuersia, vel relinquuntur in medio potius. Quodsi illud est, sane eius argumentum redit in orbem; sin hoc, nostra quidem sententia non est inferior Hoffmanniana. Sed, remota hac difficultate, quae fraudi nobis esse poterat, scriptae Scorpiaces aetatem nunc age! definiamus.

§. XXVII.

Cum TERTVLLIANVS, quae de martyrii dignitate disputare in ista Scorpiace volebat, in literas referret; erant deorum cultores in Christianis funditus delendis occupati; quod vniuersum docet argumentum huius libelli iis haereticis oppositi, qui, cum fides aestuaret, et Ecclesia de figura rubi exureretur, fuscipere propter religionem mala turpe putabant (c. I. p. 616. C.). Huiusmodi mala iam oportet atrocissima fuisse, vt verba TERTVLLIANI ostendunt, quae in eadem sectione subiicit: (p. 617. A.). *Et nunc praesentia rerum est medius ardor, ipsa canicula persecutionis, ab ipso scilicet cynocephalo. Alios ignis, alios gladius, alios bestiae Christianos probauerunt.* cet. Atque hic nullum est dubium, quin intelligenda sit vexatio ea, quae post SEVERI editum exardescerat; si quidem hunc librum post illum *de fuga in persecutione* composuit. Namque TERTVLLIANVM nusquam legitimus probantem, quod tales propter religionem calamitates deum auctorem agnoscant, nisi in isto *de fuga* libello, eiusque in primis tertia sectione; qua tamen de re se iam fuisse olim commentatum, ait in quarta Scorpiaces sectione (p. 620. B.). Sed, vt de aetate huius libri pressius dicam, prorsus eum existimo prodiisse A. CCIII. Vbi primum mihi hoc argumento est, quod, cum EVSEBIVS (H. E. VI. c. 2. Ed. Cantabrig. p. 257) calamitates a SEVERO summa vi Christianis illatas esse dixisset, et ita quidem, vt multi iam Antichristi aduentum appropinquantem putarent; neque is ipse neque quis alius scriptorum veterum alia mala litteris consignauerit, praeter ea, quae anno SEVERI decimo, sub LAETO, Africae Praefide, Christianis contigerunt, et anno sequenti auctore AQVILA, Praefide eiusdem prouinciae. (EVSEB. l. c. c. 3. p. 261.) Nam quod haec eo anno extiterint, ipse EVSEBIVS docet, qui ORIGENEM tum Carechumenis instruendis praefectum fuisse confirmat, dum AQVILA se incremento Christianae religionis eius assecras laedendo opponbar, eumque XVIII. annorum fuisse; cum

cum eum XVII. aetatis annum egisse dixisset eo tempore, quo pater eius LEONIDES morti traderetur (c. 2. p. 258.), quod factum est anno decimo SEVERI. Iam si qui tamen pergunt opinari, nostrum libellum scriptum esse A. CCVIII.; dicant mihi tamen, quonam iure et anno calamitates maximas Christianorum possint asferere, quarum nulla tamen apud veteres scriptores exstat memoria? Quo loco liber admirari tot doctissimorum virorum leuitatem, qui, cum semel imbibissent opinionem de Scorpiace libris nostris contra MARCIONEM posteriore, obliui sunt eius, quod nihil sit in historia turpius, quam temere credere. Nam si ego duas sententias ferri videam, alteram opinabilem, sed nullo veterum scriptorum testimonio efficiendam; alteram ita comparatam, ut prae se ferat hoc veritatis praesidium; quidni, relicta illa, hanc sequerer? Atqui praeter hoc praesto est argumentum, idque premeendum etiam atque etiam, si quidem postea ostenderimus, librum TERTULLIANI de pallio esse in annum CCVIII. conueniendum. Namque in eo (c. I.) gaudeo vos, inquit, Carthaginenses, tam prosperos temporum, cum ita vacat ac inuat habitus denotare. Pacis haec et anno-nae otia, ab imperio et a coelo bene est. Vbi quo modo TERTULLIANVS potuisset temporis prosperitatem commemorare, aut ad res nullius plane momenti, quales sunt istae de pallio nugae, descendere ob pacis otia, si grauissimae tum fuissent Christianorum calamitates, quales eas in Scorpiace depingit? Itaque quam alii fere quinquennio tardius putarunt scriptam Scorpiacen; prius utique produsse arbitror; quam istae, quae supersunt, aduersus MARCIONEM disputationes, et anno quidem CCIII. aut CCIIII.; cuius EYSEBIVM restem rectissimum habemus, qui nusquam id quidem dicit omnino, sed, ut vidimus, quae dicit, idem fere ostendunt. Vbi mihi quidem magis placet iste posterior annus, propter ludos, quos nuper admodum editos TERTULLIANVS dicit (y). Quos si quis mauelit editos credere in decennialibus SEVERI et CARACALLI quinquennialibus, non repugnabo admodum; quoniam id satis est a SPANHEMIO, viro in his litteris probato

(y) Cap. 6. p. 622. A: Agonas istos, etiam Africae licuit. Adhuc Carthaginem singulae ciuitates gratulando inquirant, donatum Pyrbico agone post studium, quanta gratia saeculum celebret, senectutem.

sane et maxime nobili, euisum, (z) Pythia alibi quoque quam Delphis, nec in vnius Apollinis Pythii honorem, sed Imperatorum etiam acta fuisse. Tamen ego alterum praetulerim propterea, quod ludi Pythii sint in Graecia quouis tertio anno Olympiados editi, ipseque tertius Olympiados CCXLV annus incidat in Annum P. C. N. CCIII. Atque sic nulla vis infertur verbis TERTVLLIANI, quae quidem, si ii ludi editi Carthagine dicuntur, vbi Carthago ipsa praemio non poterat donari, non satis bene videntur cohaerere.

§. XXVIII. Praeter hunc TERTVLLIANI librum supersunt ex iis, qui scripti sunt, cum iam ab Orthodoxis degenerasset, *aduersus* MARCIONEM libri V. quos dubium non est argui Montanisticorum errorum posse. Etenim, si maxime dubia videretur ipsius TERTVLLIANI professio (lib. III. c. 22. p. 537. C.), qua suos dicit et Psychicos in loco de Ecclasi dissentire; neque quis visorum rationem habere velit, quibus ista decreta, ait, confirmata fuisse; (I. III. c. 24. V. c. 8.) quoniam omnes isti contra MARCIONEM libri non sunt vno tempore editi: tamen in libro eius argumenti primo MONTANI disciplinam et suam dicit, et se decreta sua de fugiendis repetitis nuptiis auctore Paraclero defendentem (c. 29.); ac ipsa temporis ratio, docet eum librum scriptum esse postquam a partibus Montanistarum iam esse coeperat. De quo altero loco, quem disputandum sumisimus, cum dubitare ne in mentem quidem venerit multis eorum, qui in definienda librorum TERTVLLIANI aetate laborarunt, et ab aliis multa perperam dicta sunt; subcilis videmur nobis, re saepius cogitata, disputare debere. Atque, ut de libro primo primum dicamus, nemo est qui eius aetatem controversam esse dicat. Recte quidem et satis bene; est enim aperta eius rei et capitalis TERTVLLIANI professio (lib. I. c. 15.), qui anno decimo quinto SEVERI hunc librum a se compositum fatetur. Sed cum de ceterorum aetate nihil dicant, ipso hoc silentio eos declarant eiusdem aetatis esse. Quod longe secus est. Nam ex verbis iis, quibus finem libro primo TERTVLLIANVS imposuit (a); haud obscure

(z) in Epist. I. ad ANDR. MOREL-
LVM, quae est adiecta huius specimini
vniuersae rei numariae antiquae, in Ed.
Lipl. pag. 12. seq.

(a) Si cui minus quid videtur egisse,
speret reservatum suo tempore, sicut et
ipsarum scripturarum examinationem, qui-
bus MARCION vtitur.

scure colligitur, eum esse separatim editum, ceteros diuerso tempore exaratos. Etsi autem non audemus dicere, an alterum, tertium et quartum seorsum aut coniunctim, ac quonam tempore scripserit; id tamen dubio carere confirmamus, quod quintum librum TERTVLLIANVS non eodem cum reliquis tempore ediderit. Est enim liber *de resurrectione* recentior eo, quem *de carne Christi* composuit (b), in quo (c) locum excitat ex libro aduersus MARCIONEM quarto, de quo postea dicemus. Enimuero in quinto Antimarcionis libro (c. 10. pag. 594. A) ad eum remittit, quem *de resurrectione* scripserat; vnde TERTVLLIANVM patet alio tempore, quam quo quartum edidit, quintum in lucem protulisse. Pariter in primo Antimarcionis (c. 1.) opus *de praescriptione haereticorum* se confecturum aliquando pollicetur; sed in libro *de carne Christi* tale iam dicit a se scriptum fuisse (c. 2.); igitur et hoc ostendit, primum non esse eodem partu cum ceteris omnibus editum. Quae cum ita sint, certe quidem confirmamus, primum aduersus MARCIONEM librum A. P. C. N. CCVII. aut, si maius CCVIII. prodidisse, cum XV. SEVERI annus in vtrumque incidat, sed de ceteris, quando sint scripti, dici nihil posse, nisi hoc, quod quintum reliquis aequale non sit.

§. XXIX.

At quod verebamur fore, vt quale in loco de Scorpiace diximus, libros contra MARCIONEM ibi citatos non eos esse, quos habemus superstites, sed alios abrogatos quasi, et dudum amissos. tale etiam his argumentis nostris nonnulli obiiciant, id fere factum videmus a TILLEMONTIO (d), qui istam rem pugnacissime defendit. Oportet igitur et ea, quae pro nostris responderi possunt, in medium proferri, et discuti ea, quae in illam partem TILLEMONTIVS disputavit; sed vtraque breuissime, et ita quidem, vt quae aperto firmavimus ipsius TERTVLLIANI testimonio, ea nunc plane mittamus. Itaque hoc vnum disputari potest: virum TERTVLLIANVS in libro *de carne Christi* quartum contra MARCIONEM librum citauerit, quem adhuc superstitem habemus? quod prorsus existimo, primum, quoniam in illo libro MARCIONIS codicem sacrum examinavit, et ibi (e) reperitur

(b) de resurrect. c. 2. p. 379 D. 380. C.

(d) Memoires pour servir a l'hist.

Ecl. Tom. III. p. 666. not. 19.

(c) de carne Christi. cap. 7. p. 364. A.

(e) Lib. III. c. 19.

tur omnino id, quod in eo de carne Christi tetigit; deinde quod, cum librum primum adhuc superstitem MARCIONI opponeret, librum de praescriptione haereticorum nondum ediderat. Hic tamen vri iam prodierat in publicum, cum TERTVLLIANVS de carne Christi commentaretur, quod modo probauimus; ita necesse est sane, vt tum quoque primus inter superstites contra MARCIONEM libellus iam editus fuerit. Enimvero cum hunc scriberet, duo illa opuscula, quibus olim MARCIONEM iaspugnauit, resciderat amiseratque TERTVLLIANVS; quocirca apparet, eum in libro de carne Christi ad illa remittere lectores non potuisse. Sed TILLEMONTIVM tamen contra disputantem audiamus. Is primo hos TERTVLLIANI: *Scorpiacen, de carne Christi, de anima*, et de resurrectione libros ait superiores dici posse libris, qui supersunt aduersus MARCIONEM, huiusque nominis in iis citatos esse eos, qui dudum periire. Ac de *Scorpiace* ego non repugno; est enim illa quaestio supra satis tractata: sed de ceteris non assentior. Nam de libro, qui de carne Christi inscribitur, modo diximus, quid sit sentendum, cui si quis resistere velit, eum audiemus. Atque cum hoc ostendimus, simul illud aperiebatur, a libro de resurrectione, (qui eo est haud dubie recentior), quod TILLEMONTIVS contra volebat, remotissimum esse. Denique quod animus hominis non aliunde agitur, in libro de anima (c. 21. p. 234. C.) ait se MARCIONEM docuisse. Atque ista de re cum multa dixerit in altero, qui superest, aduersus eum libro (c. 6. seq.); non absurdum est dicere, quod hunc in illo respexerit; nec tamen mordicus id quidem tenebimus, qui vsi non sumus istius libri testimonio. Altera dubitatio etiam puerilis est. In loco eo, quem e libro de carne Christi ad testimonium citauimus, TERTVLLIANVS illum librum contra MARCIONEM, quem appellauit, libellum dixit; itaque quartum inter superstites non voluit laudare, qui non libellus sit, sed magnum volumen. Inepta conclusio! quasi vero TERTVLLIANVS omne opus contra MARCIONEM non opusculum dixisset (lib. I. c. I. c. 31. II. c. I. cet.), aut quasi is dici libellus non posset, qui partem maioris operis constituit. At eo modo dicendum est, TERTVLLIANVM opus nondum perfectum citasse! Hoccine vero et potuit tanto viro scrupulum iniicere, qui millies in commentariis suis ipsos libros suos numquam absolutos antestatus est? eodemque modo TERTVLLIANVM egisse quis negabit, si quidem nostras nostris argumenti vindicias

dicias legerit. Denique dicit TERTULLIANVM de loco: quo sancti viri contineantur a morte ad vltimi iudicii diem, alia in libro *de anima* (c. 55.) *deque resurrectione* (c. 43.), alia in Antimarcione (III. c. 34.) tradere. Audio. Sed numquid isti libri pugnant in iis locis, quos se ait in disputatione aduersus MARCIONEM pertractasse? Hoc vero nec TILLEMONTIVS vnquam probauit, nec quisquam, si in aliis ad causam propriam non pertinentibus a se TERTULLIANVS defecerit, diceret, admitti talem conclusionem posse.

§. XXX.

Iam nobis libellum *de pallio* tractandum sumamus, obscurum illum quidem et satis confusum, sed magna tamen omnis antiquitatis scientia refertum. De cuius aetate cum sint tot discrepantes virorum doctissimorum sententiae, id agamus necesse est, vt vel eas candidè examinemus, vel nostram proponamus. Existit autem hic primo loco quaedam quaestio facile expedienda, quatenam sit ista *praesentis imperii triplex virtus, Deo tot Augustis in vnum fauente*, cui TERTULLIANVS tribuit eorum temporum felicitatem (f). Namque alii (g) his vnum SEVERVM indicatum volunt propterea, quod tres illos imperii aemulos IULIANVM, NIGRVM et ALBINVM superauerat; alii cum NIGRO et ALBINO SEVERVM (h); alii ALBINVM, SEVERVM et ANTONINVM (i), denique alii SEVERVM cum duobus filiis BASSIANO GETAQVE intelligunt. Sed trium priorum opinionum nullam probo. Nam ea GVTHERII opinatio contorta est et pernicata, vt paene nesciam, an quis vnquam tam aperte et peruersa et falsa secutus sit. Non tangam id quidem, bonum virum non vidisse, triplicem illam virtutem *praesentis imperii*, Deumque dici *tot Augustis fauise* in vnum, hos etiam multas vrbes produxisse, auxisse, reddidisse; quod dicat mihi quis, an de IULIANO, NIGRO et ALBINO affirmari queat? maxime rum, cum iam essent intereanti. Nec dicam, quam

H male

(f) c. 2. p. 133. C. *Quantum orbium aut produxit aut auxit aut reddidit praesentis imperii triplex virtus! Deo tot Augustis in vnum fauente, quor, census transcripsi?*

(g) IAC. GVTHERIVS de officiis domus Augustae. Edit. Lips. p. 277.

(h) CENTVRIATORES MAGDEBURGICI. Cent. III. pag. 231.

(i) FAMELIVS in vita Tertull. p. IC. D. 14. F.

male ad *ita* sint HERODIANI verba (lib. III. c. 7.), qui SEVERVM miratur *ενα ἀνδρα τῆς ἡλικίας τῆς Βασιλέως ἢ ἡλικίας ἡλικίας*; sunt enim haec iam a BOECLERO satis disputata (k). Hoc vnum lubet examinare, quod ad rem nostram in primis pertinet, virum GETA, viuo SEVERO, numquam sit factus Augustus. Quod cum velit GVTHERIVS, primum GETAM SEVERI fratrem a GETA Caesare, SEVERI filio, non quidem, vt par erat, distinguit. Nam cum SPARTIANVS (in Sev. c. 10) SEVERVM dicit filium suum BASSIANVM Caesarem appellasse, vt fratrem suum GETAM a spe imperii, quam ipse conceperat, submoueret, nonne consentaneum est, eum de GETA, SEVERI fratre, fuisse locutum? Deinde quod in multis Codicis titulis nomina SEVERI et ANTONINI Augustorum reperiantur, sed GETAE numquam, hoc vero ad rem nihil facit omnino, ab eo enim tempore, quo GETA dignitatem Augusti suscepit, vt postea docebitur, semper fuit patris in bello comes, in quo quod de legibus ad rem publicam spectantibus cogitare non potuerit, nemo mirari debet. Id vero nullo modo ferendum est, quod GETAM, patre viuente, Augustum appellatum esse neget, numisque vtatur ad hoc efficiendum, in quibus GETAE Tr. P. II. legitur. Nam cum ipse adiciat, GETAM, mortuo patre, cum fratre non nisi X. menses XV. dies regnasse: necesse est sane, vt GETA ante patris mortem Augustus sit appellatus. Altera opinio doctissimorum virorum, qui Magdeburgi historiae sacrae centurias composuerunt, SEVERVM cum NIGRO ALBINOQUE statuit fuisse illam triplicem virtutem, et recte, vt cum TILLEMONTIO loquar, erroris conuincitur eo, quod fontem malorum imperii Romani fontem constituit, vnde manauerit tanta felicitas imperii, de qua TERTULLIANVS loquitur. Ac de PAMELIO meliora sentiam? a cuius causae veritas plerumque remotissima est; qui ALBINVM, quem omnes norunt propter dignitatem Augusti sibi negatam aduersus SEVERVM inimicitias suscepisse (l), etiam Augustum dicere potuit? et CARACALVM eius in imperio socium, cui demum, interfecto iam dudum ALBINO, honores Augusti concessi sunt? Quem si iocantem haec affirmasse cum SCALIGERO dicam, parum dicam, tot tenebras veritati affudit. Igitur hoc vnum restat, vt triplicem istam virtutem SEVERVM

(k) in annot. ad Herod. p. 420.

(l) V. DION. CASSIVM. I. LXXV. c. 4. p. 1258.

RVM cum filiis, iam Augustis, putemus; in quibus deus dici potest in unum fuisse, ut verbo Septimiano viamur, cum vnus, si recte velimus loqui, SEVERVS regnauerit, ceteri duo nomine magis quam re Augusti fuerint. Vnde, si teneamus, quonam anno GETA ad Augusti dignitatem euectus sit, haec non magis ad cognitionem intelligentiamque aetatis conuertent. Enimvero DODWELLVS scire, ut alia multa, monuit (m), multisque comprobauit exemplis, Romanorum Imperatores curasse, ut Trib. Pot. filiorum suorum a quinquenniis aut decenniis Imperii numeraretur. Sed A. CCVIII. quis nescit quidecennalia SEVERI et CARACALLI decennalia exstitisse? Quocirca vix quisquam dubitare potest, quin eodem anno in GETAM Augusti dignitas collata fuerit, et quid impedit, quo minus pro more Imperatorum Rom. idem eodem die etiam GETAE contigisse, quo olim SEVERO et CARACALLO, dicamus? Ac ista res si forte dubia videri posset propterea quod vel id citius potuisset accidere, vel quod vnam hanc regulam Imperatores non fuissent vbiuis secuti; quamuis id quidem fastidiale in SEVERO non sit, qui artis Chaldaeorum studiosissimus fastos dies diligenter tenebat; numi tamen hoc ponunt extra omnem dubitationem. Nam si ad numerum Trib. Pot. GETAE attendimus, quibus anni huius dignitatis possunt accuratissime effici, iste quidem ultra quartum in GETAE numis non progreditur. Sed GETA summum cum CARACALLO principatum ad mensem fere Februarii A. CCXII. tenuit (n); igitur numerus quartus Trib. Pot. GETAE medio A. CCXI. merito deber assignari; a quo si regrediamur numerando, efficitur sane, GETAM post confectam dimidiam partem A. CCVIII. suscepisse dignitatem Augusti; vnde apparet et hoc, librum TERTULLIANI de pallio medio eius anni esse recentiore.

§. XXXI.

Sed cum accuratior anni eius, quo scriptus hic liber est, ratio postuletur; qui ista subtilius disserunt, abeunt, quantum video, in eam sententiam, ut in annum CCXI eum coniciendum arbitrentur.

H 2

Nihil

(m) Praelec. Camden, XVIII. §. 21. p. 621. sq.

(n) Hoc ut multis confirmemus, non ita necesse est; satis enim ea opera

functus est TILLEMONTIUS dans l'histoire des Empereurs Tom. III. P. I. Ed. Bruxell. p. 185. et in actis p. 391.

Nihil enim ceteros moramur, qui versus finem imperii SEVERI hoc opus exaratum, magis vniuerse pronunciant. Sed, qui magis eam rem ad subtilitatem chronologicam exegerunt, SAM. BASNAGIVS (°) et, qui illum sequitur, Ven. Gottingensium WALCHIVS (p), hi, inquam, eo, quo diximus, anno scriptum hunc librum esse decernunt; sunt enim quaedam eius libri similitudines cum rebus, quarum hic TERTVLLIANVS mentionem iniecit. Verum, ista re diligenter examinata, mihi animus magis inclinavit in eam sententiam, quod iste libellus sit fere ad finem A. CCVIII. compositus. Quam ob rem, pace Venerandi Viri, quem spero facile veniam daturum esse homini ingenio, verumque sine vlla contentione inuenire volenti, ea explicabo breuissime, quae me mouent, vt de veritate eius sententiae subdubitem, quaeque ad eam, quam obiri vellem, commendandam facere aliquo modo videntur. Videlicet ista fecus sententiam opinio vniuersa efficitur similitudine eorum, quae TERTVLLIANVS habet, cum iis, quae scimus isto anno CCXI. contigisse. Sed istud quidem argumentum tamen non videatur repudiandum per se, non tamen multum, opinor, firmitatis habet, si eadem similitudo ea, quae a TERTVLLIANO dicta sunt, intercedit cum iis, quae exstiterunt A. CCVIII. et amittit vim probandi omnem, si possit ostendi A. CCXI. plane diuersa accidisse ab iis, quae is in libro nostro memoriae prodidit. Quod virumque hic ira se prorsus habet. Nam, vt de hoc dicam primo loco, cum nostrum libellum litteris mandaret TERTVLLIANVS, Africa iam vacabat a terrae moribus (c. 2. p. 133. A); *pacti erant et annonae otia, ab imperio et a coelo bene erat* (c. 1.). Sed eo tempore, quo ad SCAPVLAM perscripsit ea, quibus animum eius reuocaret a crudelitate aduersus Christianos, quod fere factum est A. CCXI., vt postea docebimus, iam ante annum imbribus, igne, tonitribus, defectu solis aliisque perterriti erant Africani. Quae omnia cum TERTVLLIANVS defendat poenarum instar fuisse deorum cultoribus propterea, quod tot miseriarum in Christianos incendia excitauerant; necesse est sane, istam horum vexationem iam vsque ab integro anno ductam fuisse. Age igitur fac A. CCXI. scriptum esse *de pallio* libellum, nonne TERTVLLIANVS pugnantiam loquitur, qui eidem tempori et summam prosperitatem et

calami-

(°) in Annalibus Politico-Ecclesiasticis. Tom. II, p. 217.

(p) in Antiquitatibus pallii philosophici veterum Christianorum p. 227. sq.

calamitates grauisimas tribuit? Atque hic ego non inficior, dici forsitan posse, quod his calamitatibus aliquantisper remisissis quæta quasi ac tranquilla interiecta interualla fuerint. Sed cum veteris historiae monumenta nihil prorsus prodiderint, ex quo ista res possit quodam modo intelligi, numquid ista fingere, liceret, vt opitularemur opinioni, quæ pæne videtur ad exitum adducta? Fuerint interim istæ calamitates ad tempus dispersæ, tamenne summæ aduersus Christianos iniurias etiam intermissas dicamus? Etiam dices; prospera enim tempora qui potuissent exstitisse, nisi et hæc aliquantum desissent. At ego qui TERTULLIANVM didici hostes in omnes quasi latebras persecutum, vsunque vel leuisima re ad conuincendos erroris ac flagitiu[m] eos, qui erant rebus Christianorum aduersi; hunc ego TERTULLIANVM putaremne aduersus eos disputaturum modo eo, vt, quemadmodum iniurias aduersariorum in Christianos secutæ fuissent summæ calamitates, ita vicissim felicissima tempora excepissent eorum in hos beneuolentiam diceret. Atque aliud adhuc in promptu est. Nam cum TERTULLIANVS istum *de pallio* libellum componeret, *pacis otia erant et re vera orbis cultissimum rus imperii, concultus et amoenus super Alcinoi pometum et Midæ rosetum* (c. 2.). Id vero quonam modo? *Eradicatio omni aconito hostilitatis.* Sit itaque hic liber scriptus initio A. CCXL; nam sub Februarii initium inter viuos esse SEVERVS desuit, et desuit etiam triplex imperii virtus. At isto tempore bellum aduersus Britannos nondum erat absolutum, nec vniquam postea fuit, viuo SEVERO, sed eo mortuo demum ANTONINVS pacem cum Britannis iniit (q) Isto igitur anno cum certe nec fuerint *pacis otia*, nec *orbis cultissimum rus imperii*; commodior locus videtur huic libro assignari debere, et annus quidem CCVIII. in finem inclinatus, præsertim quoniam cum eo optime concordant ea omnia, quæ TERTULLIANVS hic tradidit. Namque si requiris *triplicem præsentis imperii virtutem*, sane iam modo GETA Augusti dignitatem sumserat; si *Caribaginienses nouitate felices*, eos iamdudum numi prodiderunt (r); si *caelum et rubum subdolæ familiaritatis*,

H 3

PLAV-

(q) V. HERODIANVM lib. III. c. 15. p. 173.

(r) V. SPANHEMIVM in immortalis opere de præstantia et vsu numis-

matum, disc. XII. Vol. II. p. 443. qui istos numos SEVERI et ANTONINI, in quibus est FELIX KARRHAGO, ad istos numos eudendi vrbi huic restaura-

tæ

PLAVTIANVS, familiarissimus SEVERO, iam erat A. CCIII. e medio sublatus (s), si *spem Campaniae deusae de montibus suis* (c. 2. D.), illud DIO CASSIVS (t) tempore eo, quo PLAVTIANVS periit, plane quidem commemoravit; si denique *eradatum omne aconitum hostilitatis ac pacis otia*, erant ista sane prius quam SEVERVS in Britanniam proficiscebatur. Sed *exclusi vbinam tandem sunt barbari*? Si quidem nondum eo tempore muro Britannico, sed tamen ab imperii Romani finibus ipsis legionum Romanarum praefidiis arcebantur; et ipse TERTVLLIANVS cum loquatur de multis barbaris, quidnam est causae, cur solos Britannos intelligamus? Itaque cum A. CCVIII. exstiterint omnia ea, quae commemorata TERTVLLIANO fuere; cum nullus alius possit excitari, cui aliquo maiori iure eadem possent asferi; cum ipsa denique recens dignitatis GETAE memoria videatur occasionem TERTVLLIANO praebuisse, vt eius mentionem faceret: parum videtur a certitudine abesse id quod diximus, librum *de pallio* ad A. CCVIII. pertinere.

§. XXXII.

Vltimus liber huius generis et fere credo omnium TERTVLLIANI est is, quem scripsit ad SCAPVLAM, Africae Praefidem; cuius aduersus Christianos crudelitas sine dubio post SEVERI Imperatoris edictum exstitit. Fuit enim HILARIANVS, cuius in nostro libello mentionem TERTVLLIANVS iniicit, Africae Praefes eo tempore, quo FELICITAS ac PERPETVA cum sociis suis morti traditae sunt, quam post leges a SEVERO latas accidisse omnes confitentur. Atque ex iis ipsis, quibus SCAPVLAM arguit summae iniustitiae, existimans (cap. 4.) *potuisse cum officio iurisdictionis suae fungi, et humanitatis tamen meminisse, cum nihil amplius manderetur, quam nocentes confessos damnare, negantes autem ad tormenta reuocare*, ex iis verbis, inquam, haud

tae datum pertinere dicit. Quam ipsam rem aut cognatam certe si respiciant innumi creberrimi, qui laudant *Indulgentiam Augg. in Cartag.* (ita enim mihi videtur) hoc fere exstitit A. CCIII. aut v., quia in quibusdam cum ea re TR. F. VI. CARACALLI coniungitur. Cer-

te editi sunt ante scriptum libellum *de pallio*; nusquam enim in iis GETAE, sed SEVERI tantum et CARACALLI nomen reperitur.

(s) V. TILLEMONTII *Hist. des Empereurs* l. c. p. 413. sq.

(t) lib. LXXVI. c. 2. p. 1272.

haud obscure colligitur, tum existisse leges quasdam SEVERI Christianis inimicas. Ista enim ante quam editae erant, Praefidesque agebant earum duntaxat auctoritate, quibus olim Imperatores exagitaerant Christianos, aduersus vim earum TERTULLIANVS vehementer in Apologetico disputat. Leue hoc quidem videbitur, neque proprio quodam argumento egeret, nisi PAMELIUS (u) A. CXCv. hunc librum adsignandum putasset; qui quam leuiter disputauerit, ipsa verba docent, quibus se ait inductum vt ita sentiret, si quidem TERTULLIANVS et Albinianos numeravit in hostibus Imperatoris (cap. 2. p. 87. D.). Iam si verum est id, has calamitates, quibus SCAPVLA Christianos infectatus est, posteriores esse SEVERI lege; non minus ea intelliguntur regnante quidem SEVERO non contigisse, quod tamen video placuisse quibusdam. Nam in eoloco (x), vbi TERTULLIANVS SEVERVM dicit patrem ANTONINI, *Christianorum memorem fuisse, ipsumque ANTONINVM, lacte Christiano educatum novisse* PROCVLVM, dicat mihi quis, cur SEVERVM patrem ANTONINI appellauerit, quod ad rem sane non pertinebat, aut cur ipsum ANTONINVM ad testimonium citauerit, nisi haec hoc regnante scripta sint. Neque vero ea de re dubitandum est propterea, quod nullos Christianorum cruciatus sub CARACALLO reperimus ab aliis scriptoribus traditos, aut quod etiam ii CARACALLI tempore possunt esse posteriores. Et enim, quod isti nemini alii commemorati sint, eius est haud dubie ratio aliqua in eo, quod illi nec diu, nec nisi in Africa exstiterint. Namque TERTULLIANVS nunc quidem a praefide legionis et Mauritaniae dicit familiam Christianorum impugnari; SCAPVLAMQUE petit, vt saltem Carthagini parcat et prouinciae, ARRIQUE ANTONINI exemplum imitetur, qui in Asia olim Christianos auocasset potius a cruciatibus, quam ad supplicia pertraxisset. Eos autem nec fuisse CARACALLI tempore posteriores eo efficitur, quod HIERONYMVS (y) TERTULLIANVM vltra ANTONINI tempora non vixisse dicat, nullae praeterea vsque ad DECIMVM aduersus omnis generis Christianos inimicitiae reperiantur (z), et quod cum CARACALLI temporibus

(u) in vita TERTVLI. p. 13. C.

(x) de pallio c. 4. p. 87. C.

(y) de viris illustribus c. 73. Ed.

(z) Hoc satis aduersus SCALIGERVM aliosque defendit SAM. BASNA-

GIVS l. c. p. 218. n. XI.

bus haec, quae tradita sunt in nostro libello, optime consentiant. Tameñ enim non sit certissime exploratum, quo anno haec Christianorum defensio elaborata sit; tamen ratione quadam probabili, vt est in tali re, primo imperii Antoniniani anno vindicari ea posse videtur. Namque illum solis defectum, quem TERTVLLIANVS ait anno superiori extitisse (c. 3. p. 86. D.) ANTONINVS LAVBERA asseruit A. CXX. (a); cui quamvis TILLEMONTIVS resistat eo, quod TERTVLLIANVS solem dixerit non potuisse hoc ex ordinario deliquio pati, cum fuerit in suo hypsomate positus; tamen hinc Septimii argumentandi modum, qui omnia nouit sapientius inepta facis in rem suam conuertere, iamdudum derisit harum rerum peritissimus SCALIGER (b). Deinde cum nullam vnquam legem CARACALLVS tulcrit aduersus Christianos, oportet profecto has calamitates iis a SCAPVLA inflictas reliquias Seuerianae crudelitatis fuisse, quae tum penitus extinctae videntur, cum CARACALLVS, imperium sibi confirmaturus, in exilium misisset reuocasset (c). Quod cum fecerit paulo post quam GETAM fratrem sub initium A. CCXII. sustulerat, non inepte id quidem dicimus: SCAPVLAM A. CCXI. aduersus Christianos egisse.

(a) in epist. ad IO. BESSONVM quam edidit PETR. FOSSINVS innotis ad Acta PERPETVAE et FELICITIS, in RVINARTI actis primorum martyrum sineeris Ed. Amstelodam. p. 119.

(b) in animaduers. ad EYSEBII chronicon p. 10.

(c) V. DIONEM CASSIVM lib. LXXVII. c. 3.



S E C T I O I I I

D E

L I B R I S T E R T V L L I A N I

Q V O R V M

V E L A E T A S V E L D O C T R I N A V E L
V T R A Q V E L A T E T .

§. XXXIII.

Tertia haec disputatio finem faciet exercitationum, quas instituimus; Septimianarum; in quibus cum haftenus pertractati sint isti libri, quorum et aetas et doctrina poterat certa quadam via et ratione demonstrari; nunc oportet subiici ceteros, qui aetatem suam non satis definite produunt, sed doctrina tamen non est admodum obscura, nisi in quibusdam paucis, qui ancipitem habere formam videntur. Itaque *primum* illos excitabimus aetate maiores, qui TERTVLLIANVM ostendunt nondum plane Montanistarum partibus addictum; *deinde* eos, quibus notae Montanismi non sunt leuiter impressae; *postremo* hos, qui lectorem dimittant dubitantem, fueritne TERTVLLIANVS tum, cum illos perscriberet, a communi ecclesia seiunctus, nec ne? Cui triplici librorum Septimianorum generi cum dicamus aetatem asseri non satis certe posse, non volumus id quidem, prorsus ignorari aetatem cuius tribuendam (erit enim etiam quod probabiliter de hac disputari possit), sed accurate ipsum annum scriptorum librorum definiri posse, id quidem audemus negare propterea, quod nullae in iis sunt significationes certae, quae vindicari certo quodam ac definito anno possint. Sed ad propositum veniamus.

§. XXXIV.

Primi generis haud dubie dici potest liber *de oratione*, qui, nisi vehementer fallor, primus est omnium TERTVLLIANI qui aetatem tulerunt, magnoque omnium consensu, si ab HOFFMANNO discesferis (d), cuius intererat omnia TERTVLLIANI scripta ad eum Montanistam referre, in libris castioris doctrinae numeratur. Atque si forte suspecta est fides HILARII Pictauiensis, qui scriptum hunc libellum

d) disertat. citat. §. XI. p. 37. sq.

bellum ante TERTVLL. defectionem non obscure significat; tamen in libro ipso tot sunt notae sententiarum diuersarum ab iis, quas postea in scriptis erroribus Montanistarum infectis defendit, vt libri istius doctrina nemini sit ad reperiendum difficilis, qui comparare vtrorumque sententias velit. Nam primum quantae hic (e) sunt laudes operis HERMAE quod *Pastor* inscribitur, cum consuetudinem confidendi finita oratione obseruatam ab HERMA non secum pugnare ostendit, quod *fere scripturam*, ac, (ne illud *fere* cuidam inuidiam nostrae sententiae moueat) postea *scripturam* prorsus appellat? Quod tamen sic ceperim cum MYRATORIO (f) aliisque, quasi TERTVLLIANVS HERMAE libros referat in libris N. T. canonicis (loquitur enim ex more magis aduersariorum quam suo); tamen non contemnit HERMAE auctoritatem, sed sibi conciliat, longe secus atque in libro *de pudicitia* (c. 10. et 20.), in quo non modo HERMAE effata repudiat, sed spurium illud omnibus consentientibus scriptum appellat et illum *moechorum Pastorem*. Quod miror argumentum miratum in ALLIXIO fuisse HOFFMANNVM existimantem, non exagitasse TERTVLLIANVM in nostro libello HERMAE *Pastorem* propter ea quod sibi HERMAE auctoritas non tantum obtitisset quam tum, cum exararet librum *de pudicitia*, quare nec fuisset necesse, vt eius pretium eleuaret. Nam etiamsi non negemus magis aduersariam fuisse HERMAE auctoritatem TERTVLLIANO in rebus iis, quorum mentio est iniecta in libello *de pudicitia*, eius tamen de HERMA iudicium in nostro *de oratione* libro non solum multo est mitius, sed ita comparatum etiam, vt ipse HERMAE auctoritatem non vniuerse contempsisse videatur. Ac illud *fere scriptura*, quod vim huius argumenti minuere HOFFMANNVS arbitratur, satis est ab eo inepte explicatum sic, vt temere, dicere voluerit TERTVLL., nomen *Pastoris* HERMAE libello imponi, cum illud nomen nullo modo mereatur; nam illud *fere scriptura* certe est ita intelligendum, Hermiani libelli auctoritatem fere eandem quam sacrorum librorum putari; quod ipsum ex eo patet, quod eum postea prorsus *scripturam* dicat, neque sic eum vt opinor, appellasset, si tam ipsi contemnus HERMAS fuisset, quam erat tempore conscripti *de pudicitia* libri. Sed sunt hic etiam alia

(e) c. 16. Edit. LVB. ANT. MYRATORII, qua vtimur, qui nostrum libellum antea mutilum e bibliothecae Am-

brosianae codice integrum edidit in *Ancedotis latinis* Tom. III. p. 9. sq.

(f) l. c. not. 3. p. 31.

alia TERTULL. dicta multum discrepantia ab iis, quae in libris Montanisticis proposuit, quae ostendunt clarissime, tum longe aliam fuisse TERTULL. disciplinam quam postea. Videlicet sectione 18. (p. 35. Murat) cum disputat aduersus eos, qui dum se cibo abstinebant, nec alios solebant osculo excipere, *non, ait, nisi die Paschae, quo communis et quasi publica ieiunii religio est, iure osculum ceteris negari debere; quod ostendit profecto TERTULL. tum ex illa societate sacra fuisse, quae nullum diem publica et communi abstinentia a cibo celebrabat praeter eum, quo Christus mortuus erat; nam Dies Paschae est is, qui erat memoriae IESU interempti consecratus (8). Enimuero Christiani veteres TERTULLIANI tempore non nisi hunc diem communiter inedia celebrabant propterea, quod tum aiebant sponsum fuisse ablatum; et tamen TERTULLIANVS in libro de ieiuniis (c. 2.), qui est haud dubie e numero Montanisticorum suorum, multum vituperat hanc consuetudinem vnum diem communi ieiuniorum religione celebrandi; estque satis clarum, Montanistas plures alios dies ieiunando praeter diem Christi emortualem celebrasse. Vnde elicitur illud: TERTULLIANVM cum hunc de oratione librum componeret, nondum in partes Montanistarum secessisse. Quod nouo potest argumento ducto ex utroque libello confirmari, quorum si quis loca alio potest modo in concordiam redigere quam eo, quo diximus, ducto a diuersa TERTULL. disciplina tempore vtriusque conscripti libelli; eum audiemus. Nam cum in eo de oratione (c. 25) descendisset ad disputationem de tempore precum Deo offerendarum, bonum id quidem esse, inquit, quasdam certas et fixas quasi horas precibus destinari, tertiam scilicet et sextam et nonam ab Apostolis quoque obseruatam; sed id quidem fieri, addicit, sine vllius obseruationis praecepto, neque lege praeceptas esse alias praeter legitimas orationes h. e. eas, quae sub ortu lucis noctisque pronunciantur. Et c. 23. extr. De temporibus, inquit, orationis NIHIL OMNINO praescriptum est, nisi plane omni in tempore et loco orare. Sed ille in libello de ieiuniis peracerbe exagitat orthodoxae Ecclesiae addictos (c. 2.) propter eam causam, quod abstinendum esse dicebant a cibo ex arbitrio, non ex imperio nouae disciplinae, pro temporibus et causis vniuersisque, et orationes etiam fere hora nona concluderent de Petri exemplo; additque diferte (c. 10.) salua plane indifferentia*

(g) Vid. e. c. aduersus Iudaeos liber c. 10.

semper et ubique et omni tempore orandi, tamen tres istas horas solemniores fuisse in orationibus diuinis; et cap. 13. ad ipsam prouocat legem a Paraclero datam, qua hanc Montanistarum consuetudinem confirmasset. Quibus omnibus vincitur haud dubie, aliam prorsus TERTVLLIANI sententiam fuisse, cum de oratione librum componeret. Denique, vt alia omitam multa, id mihi videtur magno argumento esse ad asserendam libro nostro *de modo orandi*, quod nullam in hoc libro, cum de ieiuniis ac stationibus crebrius disserat, inicit mentionem Xerophagiarum, quas tanto cum feruore in libro de ieiuniis cap. 2. 5 sqq. defendit; cuius omissionis dubito an vlla alia ratio reddi possit, quam ea, quod tempore scripti libelli nostri isti Ecclesiae addictus fuerit, quae Xerophagias (vt ait in libro de ieiuniis c. 2. p. m. 702. A.) nouum dicebat affectati officii nomen esse et proximum Eibnicæ superstitionis. Haec omnia mihi multo videntur magis audienda quam quae HOFFMANNVS ad vindicandum opinionem suam profert, quibus alia non nullius auctoritatis nos etiam ipsi possemus, si necesse esset, addere. Simillima scilicet esse, ait, ea, quae hic (c. 22.) de virginibus velandis praecipiat, eorum, quae ab eo in libro huius argumenti defenduntur: quod longe fecus est. Nam tamen in vtroque libro velit, vt virginibus obtegantur velo, non ipse tamen iste consensus librorum, ex eadem disciplina produsse vtrumque, demonstrat; sed, si quis vtriusque loca accurate contulerit, magis erit a se TERTVLLIANI disensus, qui nostram multo magis quam HOFFMANNI sententiam confirmat. In libro de virginibus velandis vehementer et ex ipsa in primis lege Paracleri Montanistarum hanc consuetudinem defendit, sed in nostro de orat. libello (c. 22. p. 43.) non tenendam iubet hanc consuetudinem, legemque adeo virginibus quouque iniicientem velamentum, ait, excusari posse; atque in principis illius disputationis (c. 21.) quasi incertum retractandum esse illud, quod PRO-MISCVE obseruetur per ecclesias velarine debeant virginibus an non? Leue igitur est istud viri docti argumentum, potuissetque ille rectius ad restitutionem sententiae suae citare cap. 6, vbi cum rogationem quartam orationis dominicae non proprie sed tropice de sacra coena esse intelligendam dixerat, sed et quia adiicit carnaliter admittitur ista vox, non sine religione potest fieri et spiritualis disciplinae, vbi spiritualis disciplina aliquam dat Montanistici scriptoris suspicionem, qui spirituales se, ceteros Ppsychicos appellabant. Sed potuit TERTVLLIANVS sub spiritualibus etiam

etiam quosuis probos homines, et Christianos intelligere, quod mihi magis placet propterea, quod hos non ita multo post interpretatur per *fideles*, eosque non orthodoxis v. Psychicis opponit, *Sed nationibus* h. e. non credentibus in Iesum; neque vsquam reperi TERTVLLIANVM vel in ipsis Montanisticis libris orthodoxis nomen fidelium negasse. Iam cum hunc librum ex iis esse satis constet, qui castigatiorem doctrinam continent; quemcunque illi locum in huiusmodi Septimianis scriptis dederis, idem est. Nobis, quibus ex eo nulla se vel leuis suspicio errorum Montanistarum obtulit, optimum videtur cum in primis huius generis collocare.

§. XXXV.

At dicere, quaenam doctrina asferenda sit libro *de baptismo*, maiori est cum difficultate coniunctum. Equidem non ignoro, omnes sic sentire, quasi sit huius libri *ὀρθοδοξία* extra omnem dubitationem posita, leuiter, vt in ceteris, repugnante HOFFMANNO; sed in ea re miranda venit multorum doctorum hominum leuitas, qui libros alios, quorum argumentum certam habet puritatis significationem, TERTVLLIANO Montanistae tribuerint, et hoc tuto exemerint e numero horum librorum, cuius tamen loci, si vel praecipuas Montanistarum in eo vel Orthodoxorum sententias requisieris, tam sunt obscuri, vt, inquisitis omnibus, vix quo se verat animus videat. Sed vt, quantum fieri possit, dicamus tamen, quaenam in libro nostro doctrina vel ad has vel ad illas magis inclinata regnet; primum placet examinare locos, qui huic libro suspensionem Montanismi conficiunt, deinde eos, qui sunt in contrariam partem, rarius licet, propositi. Atque, vt mittamus ea, quae subdubians obiecit BARONIUS, satis ille ab ALLIXIO confutatus (in vit. TERT. p. 29. sq.), HOFFMANNVS in illam superiorem partem haec excitat argumenta. Primum quod in libro *de baptismo* TERTVLLIANVS dictis vtatur similibus eorum, quae in eo *de pudicitia* defenderat, ita vt exagitet eos, qui sibi sumebant potestatem dandi veniam delictorum, quae vni tamen deo competeret. Cuius rei, ni fallor, significationem in illis verbis reperit: *neque peccatum dimittit, neque spiritum indulget nisi Deus solus*; quae quo modo non nisi a scriptore disciplinae MONTANI dedito pronuntiarı potuerint, non perspicio. Nam neque illud sodales orthodoxae Ecclesiae negabant, neque de ea re erat eos inter et Montanistas disputatio; sed illi orthodoxi, quamuis

non nisi deo potestatem remittendorum peccatorum assignarent, negandam tamen pacem iis, qui propter peccata fuerant e societate sacraeieci, non putabant, si quidem illi se vitam emendaturos pollicerentur. Postea hunc librum vir doctus ait ad calamitatum Christianis a deorum cultoribus immiszarum plena tempora pertinere; quae est leuis profecto coniectura. Nam c. 16. libri nostri, quem locum ille antestatur: *est nobis etiam secundum lauacrum, sanguinis scilicet*, nullo modo tum praefens periculum ostendit. Quod si commemoratum etiam a TERTVLLIANO fuisset, non propterea hic liber ad scripta MONTANI erroribus referta abiici posset, sunt enim multa TERTVLLIANI scripta (vt dis. I docebamus), aequalia his calamitatibus, ante TERTVLLIANI defectionem composita. Sed neque ipse ille dicendi modus, quo TERTVLLIANVS cruciatus aliquem veluti baptismum appellat, statim Montanistam prodit, nisi velimus dicere ORIGENEM quoque et alios, quorum loca habet DODWELLVS (h), qui numquam accusati Montanistam fuisse, propter eam rem societati Montanistarum addictos haberi debere (i). Denique quod non obscure TERTVLLIANVM

eodem

(h) disert. Cyprian. XIII. quae est de secundo martyrii baptismi, in primis §. 2.

(i) At dicere qui posset: illos, qui post TERTVLLIANVM vixerint, Christianos scriptores, cum summa exultatio eorum orta esset, qui vel morte vel cruciatibus susceptis Christum confessi publice erant, vt alia plura, hanc quoque dicendi consuetudinem a Montanistis sumisise; neque ergo horum loca esse idonea ad liberandum hunc sermonem a Montanistam suspitione, praefertim cum is primus in TERTVLLIANO aliorumque Montanistarum scriptis, veluti in *Actis PERPETVAE ET FELICITAE*. (§. 22.) appareat. Quam forte suspitionem pellam alia suspitione, si ostendero, ipsum iam MARCIONEM eandem dicendi consuetudinem habuisse. Nempe EPIPHANIVS haeref. XLII.

§. 3. Edit. Colon. p. 304. res ait baptismos defensas a MARCIONE fuisse (εμὸν παρ' αὐτοῦ ἐν λυτροῦν διδοῦναι ἀλλὰ καὶ ἰσὺς τριῶν λυτροῦν). In quo narrando etiam vera esse falsis ab EPIPHANIO permista, tanquam cum dicit: MARCIONEM triplicem baptismum excogitasse vt se a flagitio cum virgine commisso purgaret, (quod est, vt multi ostenderunt, mera calumnia); etiam cum dicit: *dedisse* MARCIONEM triplicem baptismum, quod cum argumento ad hunc baptismum triplicem confirmandum, vt postea patebit, nullo modo consentit; neque tamen hoc EPIPHANII testimonium vnuerse contemnendum arbitror. Erit igitur operae pretium, vt quisnam is fuerit triplex MARCIONIS baptismus, breuiter ostendam. 1) Multa sunt in disciplina MARCIONIS similia disciplinae Manichaeae,

eodem in loco significare HOFFMANNVS dicit iniuria Montanistas fuisse e societate communis Ecclesiae proscriptos, cum iis ceterisque Christianis vnus Deus, vnum baptisma, vna denique in caelis ecclesia, cum ceteris autem haereticis nulla societas sit (c. I.); illud certe argumentum opinioni eius nihil firmamenti adfert. Nam TERTULLIANVS de consensu Montanistarum cum Orthodoxis in ista doctrina ne verbum quidem habet, sed illam Christianorum fidem opponit CAIANORVM haeresi, hosque spurios esse Christianos ex eo docet, quod adempta ipsis cum ceteris Christianis communio fuerit. Ac si, quae ille putat, vera essent, tam se non defenderet TERTULL. ab iniuria Montanistis illata, vt potius se Montanistasque haereticos esse fuisset confessus. Nam in illo ipso capite 15 (p. 262. D.) *haereticos* ait *extraneos* (h. e. non Christianos) *testari ipsam ademptionem communicationis*. Igitur si TERTULLIANVS significasset in hoc loco, Orthodoxos ex ecclesia pro-

ciacae, quem MANETEM constat suos in *Audiores* et *Electos* distinxisse; quare haud scio an Marcionitis non possit eadem distributio assignari, cum TERTULL. *aduers. MARC.* lib. V. c. 7. p. m. 588 C. videatur indicare, non nisi sanctoribus ex suis MARCIONEM nuptiarum licentiam negasse, his verbis: *MARCION totum concubinum auferi FIDELIBVS, viderint enim CATECHUMINI EIVS*; in quibus potuit catechumenos appellare minus perfectos modo eo, quo EPIPHANIVS alique hoc nomen etiam adhibent de auditoribus Manichaeorum; neque credibile est, MARCIONEM in vniuersum omnes nuptias sustulisse apud suos, cum, quemadmodum constat, nuptiarum auctorem non deum malum sed medium illum putarit, quem *iustum* nuncupabat. Ex quo II) non in prete potest cum BELLOSO *BRVO* conici (*Histoire du Manicheisme* T. II. p. 122.) vnum MARCIONIS baptismum in omnes collatum, altero initiatos fuisse interioris admissionis Marcionitas; in primis quia EPIPHA-

NIVS discrete adicit: *Ἐξερ. διδόνω* (scilicet *δοτῶν*) *καθ' αὐτοῦ τῷ βαπτισμῷ*, quod pugnet cum omnibus super ea re locis TERTULLIANI, qui nuptias se abdicare debuisse cunctos ait, qui tingi sacro lauacro a Marcionitis voluissent (lib. IV. adu. Marc. c. II. lib. I. c. 29. etc.), nisi duplicem hunc baptismum admitteremus. At nunc III) restat dicere, qualem baptismum tertium MARCION crediderit, in qua re nostra proprie causa versatur; quem quomodo oporteat intelligi, clarissime docet argumentum, quo MARCIONEM *Epiphanius* ait triplicem baptismum confirmasse, ductum e loco illo apud LVCAM c. XII. 50. vbi haud dubie de supplicio suo deque aliquo sibi adhuc imminente baptismo CHRISTVS loquitur; quod altarum quoque a ceteris ad defendendum alterum martyrii baptismum videmus. Quare motus sine vlla dubitatione sic statuo, eum supplicis Christianorum ad exemplum IESV CHRISTI suscipiendis etiam nomen baptismi cuiusdam indidisse.

ieicis Montanistas, se certe suosque haereticos dixisset; quod prorsus abhorret. Atque hic alii occurramus necesse est difficultati propositae ab ALLIXIO aduersus receptam de doctrina in hoc libro regnante sententiam (k), qui suspicari nos posse dicit, TERTVLLIANI mentem iam tum ad MONTANI disciplinam inclinatum fuisse, quod et Christiani *pisciculi* et Christus *piscis* (ΙΧΘΥΣ) dictus ab eo fuerit, quae nomina essent hausta e libris Sibyllinis, ab aliquo Montanista vel ipso etiam MONTANO exaratis; et c. 20. aliquam charismatum mentionem iniecerit, quod Montanismum redolere videretur, in primis cum conferuntur ea cum iis, quae sunt c. 29 libri *de spectaculis* tradita. Sed bene ille fecit, quod hanc ipsam suspicionem non nimis subtilem et acutam putauerit. Nam etsi dederimus esse etiam eos libros, qui nunc sub nomine Sibyllinorum iactantur, vel a MONTANO vel ab aliquo eius discipulo confictos, quos tamen magis vellem Gnostico cuidam asserere, TERTVLLIANVM etiam inde hoc nomen piscis Christo datum hausisse; tamen ex eo argumento non magis suspectus Montanistamini TERTVLLIANVS haberi posset, cum hunc composuisset librum, quam IUSTINVS MARTYR, CLEMENS ALEXANDRINVS, ORIGENES alique, qui saepius libros quosdam Sibyllinos ad testimonium citant. Atque si isti libri generatim exstiterunt ipso hoc tempore, quis est qui possit praestare: non fuisse eos postea adulteratos, ut eam, quam nunc habent, formam receperint? Quod est verendum in primis in acrostiche libri octavi: *Ἰησὺς Χριστὸς Θεὸς Υἱὸς Σωτῆρ*, vnde ipsum hoc *Ἰησὺς* cognomen sumtum vulgus exiltimat. Neque enim illa prius est a quoquam veterum proposita quam a CONSTANTINO M. (in *oratione ad sanctorum coetum* c. 18.) cui, vel ex eo, quod Virgilium cecinisse de Iesu Christi natiuitate dicat, (c. 19. sqq.) patet, quam nullo negotio verba dari ab hominibus religionem fugentibus potuerint. Atque ut omnia, quae velit, susceperim, ne ipsa quidem haec, quae sunt in hoc Viri docti argumento collecta, consistere et secum consentire possunt. Antiquissimi scriptorum Christianorum, quod GVILIELMVS BEVEREGIVS (l) et GVIL. WHISTONVS (m) multis docent, hos, quos

(k) diss. de TERTVLLIANI vita et scriptis c. 4. p. 33.

(l) in *Codice Canonum Ecclesiae primivae* lib. 1. c. 14. §. 4. sqq.

(m) in libro suorum facile optimo: *a vindication of the Sibylline Oracles*. Pro-
pos. 10. p. 36. sq.

quos appellant, libros Sibyllinos antiquissimos confitentur; ex quo necessaria consecutione efficitur, multum eos diuersos fuisse ab his, qui horum nomen nostro tempore mentiuntur, qui ipsi aduersario videntur facculo P. C. N. secundo compositi. Quid? idem ille, de quo quaerimus, TERTULLIANVS, cum tempore eo, quo proxime aberat a defectione sua, in libro 2. *ad nationes* (c. 12. p. 76. D. 77. A.) antiquissima dicit Sibyllae effata; potuitne igitur ille libros Sibyllinos a MONTANO vel aliquo gregis istius profectos putare? Neque vero quidquam probat alterum illud, quod de charismate ALLIXIVS subiicit, cuius me fateor non satis dilucidam citato c. 20. memoriam inuenire, ac si inueniatur, tam profecto non sequeretur librum de baptismo ex officina TERTULLIANI Montanistae fuisse egressum, quam illud dici de libro *super spectaculis* non potest, qui est haud dubie, vt alibi ostendebam, ante eius defectionem exaratus. Ac ne quid praetereamus silentio, quo posset quis aliquo modo huic opinioni aduersae libro nostro de baptismo veritatem conciliare, fortasse posset excitare c. 20. huius libelli, in quo magnam TERTULLIANVS ait esse vtilitatem abstinentiae a cibis ad evitandas peccati sollicitationes; quod videri posset consentiens cum laudibus inediae iis, quas decantavit in libro *de ieiuniis*. Magis etiam illud est suspectum, cum cap. 8. extr. dicat: *Igni destinatur homo, qui post baptismum delicta restaurat.* At neque hoc vtrumque decrerum abhorruit a disciplina recte sentientium sic, vt proprium esset Montanistarum. Nam in illo quidem superiori quod admitti non poterit nihil est, etiamsi aliis in locis TERTULLIANVS nimium huic abstinentiae tribuat; et hoc vel ab ipsis quibusdam Orthodoxae Ecclesiae additis quamvis inepto sensu defensum est, vt postea docebitur, vel dici commode potuit de iis, qui post baptismum ad vitam impiam delati de ea emendanda non cogitant.

§. XXXVI.

Sed age audiamus etiam eos longe plures, qui de baptismo librum scriptum ante TERTULLIANI secessionem vno ore confitentur. In quibus ineptus est error eorum, tanquam PAMELII, qui, praecedente quodam modo EPIPHANIO (n), QUINTILLAM eam, quae huius libri conscribendi occasionem dedit, ex disciplina Montanistarum putant fuisse, cui feminae cum se etiam contumeliosus opposuerit TERTULLIA-

K

NTS.

(n) haec. 42. n. 1. 2.

NVS, sequeretur eum tum, cum hunc librum perscriberet, adhuc a parti-
 bus Ecclesiae purioris stetit. Quod argumentum omnem certe rem con-
 feceret, nisi leuissimus in exponendis haeticorum opinionibus homo
 EPIPHANIUS etiam hic more suo errori se dedisset. Nam et Caiano-
 rum sectae hanc mulierem addictam fuisse ait ipse TERTVLLIANVS
 (c. 1.), quorum et decreta et mores multum discrepant a Montanista-
 rum disciplina, et nunquam repudiatum baptismum a Montanistis legi-
 mus, sed defensum etiam a TERTVLLIANO Montanista multis in locis,
 vt de pudicitia c. 19. Sed sunt alia duo argumenta apud DYP-
 NIVM (o), quibus hunc librum in indicem scriptorum emendationis do-
 ctrinae infert, alterum quod dicat nulli sint huic libro errores Montanistarum
 aduersus Episcoporum esse, nefas etiam esse si quis illam mulieribus concedat;
 quae verba TERTVLLIANI illi videntur contraria Montanistarum dis-
 ciplinae. At illud superius eludere quibus facile potest eo, quod dicat
 non esse hunc librum oppositum Orthodoxae Ecclesiae doctrinis, vnde
 nec admirationem haberet hoc, quod TERTVLLIANVS hic nullum
 ab illa Ecclesia disensum profiteatur, quod nec in aliis fecit, in quibus
 sibi non pugnandum cum Psychicis esse videbat, veluti in libro de pallio
 aliisque supra pertractatis. Sed in altero DYPNII argumento falsa
 veris sunt mixta. Itaque, quae recte ex eo pro integra huius libri do-
 ctrina depromi possunt, postea disputabimus et vnum hic animaduerte-
 mas Viri docti errorem. Videlicet Montanistas suspicatur feminis po-
 testatem publice docendi dedisse, quam cum iis adimat licentiam TER-
 TVLL. in nostro libello, hunc putat e numero non Montanisticorum
 esse. In quo haud dubie errat, et contra niteremur hoc loco ex ipsis
 TERTVLLIANI scriptis iam Montanismo infectis, e. c. e libro de ve-
 landis virginibus c. 9, nisi eam disputationem occupasset Cl. V. THEO-
 PHILVS WERNSDORFFIVS (p). Quam ob rem exponamus oppor-
 ter illud, quod nos commoueat, vt de libro nostro magis in honestio-
 rem quam peiorem partem pronunciatum esse putemus. Huius iu-
 dicii duplex est causa. Primum eum quaestionem tractat de iis, qui-
 bus ius sit baptismi conferendi (c. 17.) illam potestatem summum habere,
 ait,

(o) nouvelle bibliothèque des au-
 teurs Ecclesiastiques Tom. I. p. 91.

(p) in Commentat. de Montanistis
 saec. 2. vulgo creditis haeticis, Geda-
 ni 1751. §. 19.

ait, sacerdotem, qui est Episcopus, dehinc Presbyteros et Diaconos, non tamen sine Episcopi auctoritate propter Ecclesiae honorem. Alioquin etiam, pergit, laicis ius est, — — sed cum ea maioribus competant, ne sibi adsumant dicatum Episcopis officium Episcopatus. Unde haec consequuntur, TERTULLIANVM librum nostrum scripsisse, tum, cum versaretur in aliquo coetu sacro, qui et Episcopos summos esse putabat rerum sacrarum moderatores, et Laicis non nisi summa in necessitate versantibus ius concedebat aliquem sacro lauacro abluendi. Sed in Montanistarum conuenticulis longe alia videretur consuetudo obrinuisse. Nam etsi non negem, iis etiam suos et Presbyteros fuisse et Diaconos; tamen alium in eorum doctoribus collocandis ordinem obseruatum fuisse, testis est HIERONYMVS (q), qui apud nos, inquit, Apostolorum locum Episcopi tenent, apud eos Episcopus tertius est. Habent enim primos de Pepusa Patriarchas, secundos quos appellant Canonas, atque ita in tertium i. e. paene vltimum locum Episcopi deuoluuntur. Quam si quis dicere velit consuetudinem Montanistarum ab HIERONYMO fictam esse vel TERTULLIANI aetate recentiorem, neque quid mouere HIERONYMVM potuisset, video, vt talia fingeret, quae magno crimini dari Montanistis non poterant, neque abhorret aliquo modo, qui ipsi se suis vel doctriinis vel institutis a communi Ecclesia seiunxerant, eos etiam ordinem sacerdotum diuersum a communi consuetudine constituisse, praesertim cum iam ipse MONTANVS Pepuzam Phrygiae oppidum Hierosolymam appellasset. (r) Atque ecce mihi quantum in nostro libello honorem Episcopis asserat, cum omnem tingendi aqua sacra potestatem ab iis deducat, et ipsius Ecclesiae honorem cum horum dignitate coniunctissimum tradat. Sed in libro de pudicitia, tam vehementi illo in consuetudinem Orthodoxae Ecclesiae, quam false obsecro perstringit (c. i.) Pontificem scilicet maximum, Episcopumque Episcoporum, eiusque editum peremptorium? quam nihil dat tanto viro, a quo dignitas, vt ait hic, Ecclesiae pendeat? Ac si quis putat, quod ego non diffiteor, TERTULLIANVM in illo libro magnam animi permotionem ad causam attulisse, alium dabo e libro de exhortatione castitatis haud dubie Montanistico locum, qui longe maiorem, vt mihi viderur, Laicis tribuit

K 2

bapti-

(q) Epistola ad MARCELLAM, (r) V. EUSEBII Hist. Ecclesiasticae, quae est 27. Edit. IO. MARTIANAEI cam lib. V. c. 18.

Tom. IV. Part. II. p. 65.

baptismi conferendi licentiam, quam eam, qualem nostro in libro defenderat, ut iam video magnum virum, quem honoris causa nuncupo, IUSTVM HENNINGIVM BOEHMERVM acute monuisse (s), Vbi cum neque sacerdotibus V. T. neque Christianae Ecclesiae sacerdotibus repetitas permixtas esse nuptias TERTVLLIANVS dixisset, neque illas ait suscipi a Laicis debere, quoniam et ipsi sacerdotes a Christo constituti fuissent, quare illi etiam offerendi tingendique haberent potestatem et sacerdotes sibi soli essent. Quod tamen non dicat fieri debere, nisi ubi non sit ecclesiastici ordinis confessus; tamen neque mentionem auctoritatis Episcoporum vel ceterorum doctorum publicorum iniicit, ut fit in nostro libro, neque hanc Laicorum potestatem ex officiorum iurisque vicissitudine, ut hic (t), deducit, sed plane ex mystico omnium Christianorum sacerdotio; unde magna, ni fallor, duci suspicio potest, aliam plane disciplinam TERTVLLIANI, scribentis hos erroribus MONTANI infectos libros, fuisse quam eius, cum animum ad nostrum scribendum adiungeret. Atque ut illud magis confirmem, proponam hic aliquam coniecturam meam, non quasi ipse me putarem errare in ea non posse, sed ut offeram iis, quorum hac de re potest esse iudicium, quod videant valeant quidquam ad causam nostram viris doctis probandam? Nempe c. 17. libri nostri confutat TERTVLL. argumentum illud, quod, quibuscum pugnabunt, homines solebant ex actis quibusdam PAVLLI fumere, ut feminis potestatem publice docendi vindicarent. Haec ego PAVLLI acta si quaenam fuerint, quemque auctorem habuerint, ostendere potero; tum mihi quidem TERTVLLIANVS vix videtur ea spernere potuisse, si hunc de baptismo librum iam disciplinae Montanitarum deditus scripsisset. Atque haec ego acta ea fuisse suspicor, quae apud veteres sub nomine actorum PAVLLI et THECLAE existisse nouimus, non quidem eo habitu ac forma, qualem habent edita illa a IO. ERNESTO GRABIO (u) sunt enim haec haud dubie temporibus prodeuntibus adulterata: sed sunt in illis tamen Grabianis quaedam quasi venae aut fragmenta eorum THECLAE actorum quae veteribus celebrata fuerunt, veluti (p. 115.) is locus ubi PAVL-

LVS

(s) dist. IX. iuris ecclesiast. antiqui. quod enim ex nequo accipitur ex nequo dari potest.
 §. 5.
 (t) Ita enim de baptismo c. 16. Laicis etiam ius est baptismum dandi.
 (u) in spicilegio SS. Patrum et Haereticorum Tom. I. sec. I. p. 95. sq.

QVVS THECLAE potestatem imponit doctrinam Christi aliis publice tradendi. Quae ipsa res, opinor, ostendit, TERTULLIANVM in loco excitato haec *acta* THECLAE habuisse ob oculos posita propterea, quod mentionem iniicit scripti cuiusdam commentitii, quod PAVLLI Apost. nomen mentiebatur, in quo concessa erat feminis haec docendi licentia; id quod magis postea confirmabimus. Sed si quaeratur quis fuerit is, qui sub PAVLLI Apostoli nomine finxerit haec *acta* spuria, tum ego nullus dubito LEVCIVM haereticum, quem vulgo Manichaeum non recte putant, horum actorum, quae TERTULLIANVS affert, scriptorem existisse. Cur ita censeam breuiter exponendum videtur. *Primum* negari non potest LEVCIVM vt aliorum Apostolorum sic etiam PAVLLI quaedam *acta* finxisse, quod PHOTIVS testatur (*) qui talia saepius tractauerat. *Deinde* LEVCIVM non Manichaeorum sed Docetarum vel Encratitarum disciplinae deditum fuisse praecclare probatur vir egregie doctus maximeque limatus ISAACVS BELLOSORRIVS (y), quorum capitalis error continebatur in contemnendis nuptiis; et actorum vniuersorum PAVLLI et THECLAE hic finis est, vt vitam sine nuptiis summis laudibus efferant; multa item sunt alia sub Apostolorum nomine a LEVCIO ad illum errorem per ipsam Apostolorum doctrinam et vsum confirmandum conficta. Porro multis argumentis BELLOSORRIVS l. c. docuit, LEVCIVM iam saec. II. existisse, et EPIPHANIVS (z) LEVCIVM clarissime appellat IOHANNIS Apostoli discipulum. Itaque et tempore TERTULLIANI exstiterunt haec *acta* PAVLLI quae LEVCIVM auctorem habuisse diximus, et est admodum verisimile TERTULLIANVM non alia nisi LEVCII *acta* indicare voluisse; nam horum actorum scriptorem, ait, fuisse Presbyterum, qui fraudis in ea re conuictus de loco fuerit h. e. de munere sacro deiectus. Cui si quis addiderit HERONYMVVM (a), qui diserte ait TERTULLIANVM dixisse hunc Presbyterum apud IOANNEM conuictum et remotum a munere publico fuisse propter fraudem commissam; profecto videbit scriptorem actorum PAVLLI et THECLAE auctoritati IOHANNIS Apostoli fuisse subiectum

K 3

iectum

(*) in Bibliotheca sect. 114 p. m. 156.

(z) haer. II. 6. p. 427. D.

(y) Beausobre histoire critique de Manichee et du Manicheisme lib. II. c. 2. §. 2. sq.

(a) in catal. scriptorum eccles. c. 7. p. 104.

iectum, quod dici de LEVCIO, vt modo ostendi, optime potest. Denique mihi peropportuno cecidit, vt huius rei etiam in PHILASTRIO (b) aliquam significationem reperirem in loco eo, vbi de SELEVCIO haeretico eiusque doctrina disserit. Nempe contententur omnes SELEVCIO haeticum et LEVCIO nostrum eodem esse. Iam ecce mihi quaeso, quid de SELEVCIO suisque PHILASTRIVS? *Baptismo*, inquit, *non vtiuntur propter verbum hoc, quod dixit Ioh. Baptista: ipse vos baptizabit in spiritu et igne.* Nihil similius hoc esse potest illorum errorum, quos TERTVLLI in libro de *baptismo* confutat. Negabant haeretici aduersus quos ibi disputat: sacro lauacro tingendos Christianos esse, atque is ipse dicta Ioannis de baptismo per spiritum et ignem suae sententiae conciliat; quare quid est probabilius quam aduersarios TERTVLLIANI a sententia LEVCII sterisse, qui, teste PHILASTRIO, idem profus dixerat. Nemo mihi hic occurrat: SELEVCIO V. LEVCIO, de quo PHILASTRIVS loquitur; Manichaeum fuisse atque diuersum a LEVCIO Ioh. Apostoli discipulo; PHILASTRIUM etiam hominem nullius pretii esse; vnde existeret, quod fidei huius male ambulanti credere nos non oporteat. Namque istud discrimen fictum esse ac nullum, satis aduersus FABRICIUM BELLOSOBRIVS (loc. cit. §. 3.) defendit, et PHILASTRIUM non quidem ignoro nugatorem esse in plerisque, etiam in enarrandis ipsis SELEVCII erroribus, qui certe LEVCIO, Ioh. discipulo, tribui non omnes possunt; sed in nugis illis Philastrianis quis nulla dicere audeat veritatis femina latere? Sit igitur hoc constitutum, TERTVLLIANVM in libro nostro, cum acta PAVLLI reiceret, scriptum aliquod repudiasse, quod fictum erat a LEVCIO, qui iustitiam vitae sine nuptiis transactae omni modo defendebat. Iam placet prouocare ad PACIANVM Episcopum Barcelлонensem Saec. IV, qui (c) *Phryges* h. e. Montanistae, inquit, *se animatos a LEVCIO mentiuntur.* Neque illud testimonium videtur a vero aberrare propterea, quod certum est Montanistas eodem modo atque Encratitas, e quorum disciplina LEVCIVS erat, nimium tribuisse iis, qui abhorrebant a nuptiis. Vnde hoc effici posse credo: TERTVLLIANVM, si quidem librum nostrum, inter MONTANI disci-

(b) de Haeresibus c. 55. Edit FABRICII P. 112.

(c) Epist. I. ad Sympronianum Novatianum, edita in Biblioth. maxima P. P. Lugdunensi Tom. IV. p. 305. G.

discipulos constitutus scripsisset, cautius fuisse locuturum de libro tali qui LEUCIVM auctorem habebat, neque illum fraudis accusaturum, cum is ipse cum Montanistis sentiret. Quod si quis contra dicat, elabi nobis illam causam propterea quod non satis constat: ignorauerintne TERTVLL. verum horum actorum parentem? (quod vix credibile est in tam curioso vniuersae antiquitatis exploratore) dabo illud, si ita placet; hoc tamen mihi quisque vicissim dederit, nisi quis contrariam sententiam docuerit, satis hanc suspicionem impedire debere, quo minus hunc TERTVLL. librum ad genus eorum librorum abiiciamus, quos post secessionem ab Orthodoxis factam composuit.

§. XXXVII.

Venio nunc ad libros, quos *uxori suae* TERTVLL. inscripsit, qui quod sine coniunctim editi, dubitari non patitur libri posterioris principium ^(d). In quibus libris tamen sint, quae videantur erroribus Montanistarum consentanea; tamen ego hos ausim potius in numero eorum collocare, quos ante hanc defectionem perscripsit. Quod mihi primum videtur confirmare, quod nusquam suum Paracletum TERTVLL. iactat in rebus iis, in quibus multum auctoritatis huius effata habitura fuissent. Namque, ut hoc vtar, cap. 7. lib. I. extrem. ubi satis esse disputat fugere secundas nuptias, nullum excitat PARACLETVM, quem locum nunquam praetermittit in libris, qui e Montanistarum disciplina prodire, sed vnam adhibet auctoritatem disciplinae Ecclesiae et Apostoli legem, qua, qui bis ^(e) matrimonium con-

(d) Proxime tibi — — quid feminae sanctae sectandum sit, prosecutus sum.

(e) Perspicue, nisi fallor, hic locus, et alter ille e libro de exhort. castit. c. 7. excitatus, ut alia multa non tangam, docet, antiquam Christianorum Ecclesiam verba PAVLLI I Tim. III. 2. de Episcopo *pius vniuersis videri* sic cepisse, ut PAVLLVS de secundis doctorum nuptiis dixerit. Nam in illo TERTVLLIANI loco, cum interdictas has sacerdotibus V. T. dixisset Christo, inquit, *seruabatur sicut in ceteris, ita in isto qua-*

que, legis plenitudo. Inde igitur apud nos plenius atque instructius praescribitur; vnius matrimonii esse oportere qui allegantur in ordinem sacerdotalem. *Vsque adeo quosdam memini digamos loco deiectionis.* Vbi neque vult illis de sacerdotibus intelligi, qui praeter uxorem etiam meretricem quadam vtebantur, ut videbatur HEYMANNO in *Erklärung des N. T. Part. LX. p. 179.* neque more Montanistarum loquitur. Nam contra illam HEYMANNI interpretationem pugnat vniuersum TERTVLLIANI con-

filium

contraxerant, ait, ab officio publico seungi; quae verba haud scio, an non sint minus accommodata scriptori Montanistico, quam ei, qui doctrinas Ecclesiae rectius sentientis sequebatur. Deinde in eadem sectio-
ne uxorem, si denuo societatem coniugalem inierit non, ait, male fa-
cere, adiicitque e mente PAVLLI Apostoli non quidem non honestas
esse secundas nuptias, sed tamen eas sollicitudinem non leuem calami-
tatesque inducere. Neque lib. II. c. I. abstinentiam a nouo matrimo-
nio aliunde commendat, nisi ex eo, quod ea maiorem afferat vitilita-
tem. Quod est nimiae lenitatis in scriptore Montanistico, cuius disci-
plina omnes secundas nuptias in loco summorum vitiorum habebat.
Denique libro II. vxori suae permittit nouam post obitum suum coniun-
ctionem ineundam, neque illud alia seueriori lege, nisi vt nubat Chri-
stiano, dicitque (c. I. p. 187. B. F.) *difficilium rerum facilem esse ve-
niam. Sed Montanistae quo modo excipiebant eos, qui ad nuptias re-
dierant? Digamos, inquit, TERTULLIANVS (de pudicit. c. I. extrem.)
foris sissimus, eundem limitem moechis quoque et fornicatoribus figimus -
non amplius ab Ecclesia quam publicationem dedecoris relaturis.* Scilicet

filium, qui clare dicit de castrata licentia
saepius nubendi, et cap. 6. de duplici
Dei dispositione, vna illa; Crescite et
multiplicamini, altera: Tempus iam in col-
lecto est &c., qua Deus aboleuerit prio-
rem. Neque commemorat sententiam
Montanistis propriam, sed illis atque
Catholicis communem. Nam primum
in locis similibus libri de Monogamia
(c. ii.) conuincit aduersarios iniqui-
tatis repetitarum nuptiarum sic, vt eos
tale matrimonium postulare dicat abis qui-
bus non liceat tale habere, ab Episcopo mono-
gamo, a presbyteris et diaconis eiusdem sa-
cramenti a viduis etiam, et laicis et ab Apo-
stolo interdicitur argumentatur nuptias,
propter ea quod totum ordinem Eccle-
siae (h. e. sacerdotes) de monogamia dis-
ponat. Quae omnia ostendunt: Catho-
licos secundas sacerdotum nuptias repu-
diaste, cum ex eorum sententia colligat:
nec laicis huius modi nuptias concedi

posse. Ac c. 12. planissime sic ait Catho-
licos argumentatos: Solor, qui sunt in
Clero, monogamiae iugo adstrinxit; ergo
id non omnibus praescribit. Deinde hanc
constitutionem, qua sublatae sunt secun-
dae nuptiae, non Paracletus sed
Christo tribuit, et adhibet Apostoli verba
in V. Test. praescripsit: vnus maeri-
monii esse oportere, qui allegantur in or-
dinem sacerdotalem. Tum statim addit:
Vsq; adeo quosdam memini digamos loco
deictor. Quod de Catholicis oportet in-
telligi; nam Montanistae ne laicum qui-
dem secundarum nuptiarum reum tu-
lisent. In nostro vero loco sic loquitur:
Quantum detrahant fidei, quantum obstre-
gant sanctitati nuptiae secundae, disciplina
Ecclesiae et praescriptio Apostoli declarat,
cum digamos non sint praesidere, cum vi-
duam adlegi non sinit praesidere, non
concedit.

hoc est facilem veniam dare. Iam haud difficile est ad iudicandum, num possint ista tam clara, quae causam a nobis propositam adiuuant, loca conuelli aliqua tali similitudine dictorum quorundam, quae sunt in istis libris, cum iis, quae feuerior MONTANI disciplina in aliis TERTVLLIANO persuasit. Illud vero vnum, quod habet HOFFMANNVS (l. c. §. 12.), argumentum, quod libri isti scripti sint, cum quaestio de fuga in periculo propter religionem agitata fuisset, eaque salutem petere quemquam debere TERTVLL. cum Montanistis negasset; hoc illud vnum adeo nos non mouet vt eamus in eius sententiam, vt ab ea magis retrahat. Nam ille ipse locus, quem promit e lib. I, c. 3: *Etiā in persecutionibus melius est ex permisso fugere de oppido quam deprehensum et distortum negare*, ille satis docet TERTVLL. non omnem fugam in tali tempestate non legitimam existimasse, eum igitur confirmat tempore eo, quo hos composuit libros, cum Montanistis mitius quam cum ceteris sensisse.

§. XXXVIII.

Quam ob rem etiam hos eximamus e librorum Montanisticorum numero, et qui eo rectius referri debeant, videamus. In quibus non dubito aureum *de patientia* librum primo loco ponere. Nam etsi TILLEMONTIVS (F) hunc velit iis adiungere, qui superiores sunt defectione TERTVLL. ad Montanistas, propterea, quod et fugam in publicis Christianorum propter religionem calamitatibus non spernit, et magnam modestiam adhibet; tamen illa nequaquam idonea ad hanc rem confirmandam arbitror. Nam de modestia, ea non video quare vi TERTVLLIANVS non etiam post susceptam in Orthodoxos inimicitiam potuisset, neque enim ea propria est virtus recte sentientium; et illi alteri ne sua quidem veritas constat. Etenim in eo loco, e quo potestatem fugiendi a TERTVLLIANO concessam excitare conatur (c. 13, p. 168. A.) fuga illa nullo modo conceditur, sed ipsam patientiam, affirmatur, firmitatem humanae imbecillitatis praestare, ignem etiam et crucem et bestias et gladium ipsa constantia vinci. Atqui sunt etiam in hoc quamuis praeclaro libello plura, quae animum TERTVLLIANI Montanistarum erroribus non leuiter tinctum ostendunt, suntque ibi omnes fere Montanistarum errores propositi. Ac significatio illa quidem

(F) Memoires p. f. a l'histoire Ecclesiastique Tom. III. p. 262.

dem Paracleti subobscura est, non nulla tamen in hoc loco c. I. (p. 159.): *ad capienda et praestanda ea, sola gratia divinae inspirationis operatur.* Porro praestantia nuptiarum non reperitarum ita fere continentiam carnis; haec et viduam tenet et virginem adsignat, et voluntarium spadonem ad regna caeli leuat. Secundas item nuptias adulterii nomine traducit c. 12. (p. 167. A.). Inediae ex arbitrio susceptae maxima laus ex h. l. cernitur c. 13. (p. 167. D.). *Afflictatio carnis hostia domino placatoria per humiliationis sacrificium, quum sordes cum angustia victus Domino libat, contenta simplici pabulo puroque aquae potu, quum ieiunia coniungit, quum cineri et sacco inolefcit.* De fuga iam dixi. Negata denique semotis a societate sacra peccatoribus venia nonne est in his verbis c. 12. (p. 167. A.), vbi omnem peccatorum spem non in venia ab Ecclesiae fodalibus obrinenda ponit, sed in salute ea, quam Christiani horum emendationem expectantes vel exoptarent vel exorarent; praeter quod a collegio sacro Montanistarum expectandum nihil erat? (Vide *de pudicitia* c. I. extr.). Qui Montanistarum errores quamuis non possint nisi per quaedam veluti inuolacra in hoc libro perspicui; tamen ex eo nihil efficitur, nisi quod hic libellus sit ex eo tempore, quo illa TERTVLLIANI contentio in defendendis Montanistarum scitis vel nondum exarserat, vel restincta aliquo modo erat. Aetas igitur huius libelli non satis certa est. Quod imminente iam Christianis periculo scriptus sit, non admodum dubitem, est enim aliqua huius sententiae non inepta ratio in ipso libri argumento quaerenda. At vero scripseritne illum TERTVLL. inter motus SCAPVLAE aduersus Christianos, imperante CARACALLO, excitatos, quod ALLIXIO placuit, an sub initium calamitatum publicarum sub SEVERO AVG., quo tempore et ille de *fuga in perfec.* placidus ille non minus et mitigatus commentarius produit, id nemo facile dixerit; quare ad alium trans-eamus.

§. XXXIX.

Est is *de velandis virginibus* liber, quem ad primos errorum MONTANI pleros pertinere, non admodum dubito. Nam de illo nos haesitare non sinit creberrima Paracleti nouaeque eius disciplinae commemoratio; vt ne necesse quidem sit vel libri istius similitudinem cum
iis

is de cultu *feminarum*, qui sunt e Montanistarum disciplina, vel obscuriorem vnus coniugii (c. 3. p. 194. A.) defensionem referre. Quid enim illa significatio reuelationum, quibus, vt ait ille (c. 17 p. 204. A.), Dominus velaminis spatia metatus est? quid nouitas correctionis, quam lege fidei (in symbolo Apostolico comprehensae) manente, cetera disciplinae et conuersationis, operante et proficiente vsque in finem gratia Dei, admittant (c. 1. p. 192. c.)? quid ille Paracletus, quem miserit Dominus, vt paulatim dirigeretur et ad perfectum perduceretur disciplina? (ibid) quid enarratio actatum disciplinae Christianae, in quibus iustitia demum per Paracletum componenda sit in maturitatem? quid, inquam, haec omnia aliud quam TERTULLIANVM MONTANI discipulum restantur? Sed neque illud magis obscurum est, primum hunc fere foetum esse, quem coniunctus cum Montanistis ediderit. Namque, vt ab hoc ordiar, nullus fere est inter omnes eius Montanisticos liber, in quo maiorem vim adhibeat ad defendendam disciplinam Montanistarum a culpa nouitatis, quam is de quo quaeritur, in primis sect. 1. 2.; quod certe dar locum suspicandi non inepte, TERTULLIANVM hunc, quam primum se Montanistis adiunxerat, composuisse, vt crimen a se nouarum rerum remoueret. Nec in vilo alio magis videtur Paracletum eiusque disciplinae diuinam originem defendere nisi in hoc ipso; quam non modo agnitionem Paracleti sed defensionem cum alibi (*adv. Praxeam* c. 1. p. 634. D.) dicat se disiunxisse a Pſychicis, facile est intellectu, nostrum librum, in quo vehementer eum quidem defendit, inter primordia temporis ab ipso apud Montanistas acti exaratum fuisse. Atque illud confirmari multis argumentis non probabilitate destitutus potest. *Primo* sub isto ipso tempore scripti sunt libri *de cultu feminarum*, vt alio loco disputabamus, isti vero eiusdem prope sunt cum nostro argumenti. *Deinde*, cum haberet occasionem satis opportunam inuehendi seuerius in orthodoxae ecclesiae addictorum, nonnullorum saltem, in velandis virginibus consuetudinem contrariam suae; tamen hic multo modestius disputat, quam in aliis, qui sunt Orthodoxis oppositi, quod, nisi quod vellemus admittatur, conceptu difficile esse quisque dicet, qui vehementissimam TERTULLIANI in defendendo Montanistae animi commotionem aliunde intellexit. *Denique*, tamen multum profuisset causae, cuius in libro nostro defensionem susceperat, si calamitatum publicarum et periculorum, quibus Christiani a

Deorum cultoribus obiciebantur, mentionem iniicisset, ipse etiam TERTVLLIANVS, qui nihil solet omittere causae suae proficuum, illud argumentum in libris *de cultu feminarum* nostri similibus adhibuerit; tamen hic ne vno quidem verbo eas ait exstitisse. Qua ex re colligi potest, eum scriptum esse tum, cum talibus malis non essent Christiani oppressi. Atqui cum eum dixerimus compositum esse, postquam TERTVLLIANVS se Montanistis adiunxerat, apparet, nostrum librum non posse antiquiorem esse anno CC. quoniam TERTVLLIANVM alibi docebamus eo anno ad Montanistas transisse; neque multo posteriorem etiam, cum anno CCII. calamitates a SEVERO excitatae iam ceperint initium. Sed eum librum nolimus inter illos referre, quorum aetas certissime constaret propterea, quod coniectando magis quam adhibitis certissimis argumentis eius potuerunt natales constitui.

§. XL.

Neque vero ita multo post scripti videntur libri ii, quibus domesticae Montanistarum doctrinas a contemtu et impetu contrariae patris vindicare studuit, quales sunt, *de exhortatione castitatis*, *de monogamia*, *de ieiuniis*, *deque pudicitia* commentationes. Quas esse omnes plenas errorum MONTANI nemo est, qui dubitet, et eas hoc fere tempore h. e. sub initiis Montanistae SEPTIMI prodississe, dubitari vix magis potest. Quod utrumque singulos hos libros percurrendo breuiter docebimus, ne haec nostrae descriptionis pars, quamuis ab aliis etiam tractata, desiderari videatur. Sunt vero isti, si quid video, eodem ordine editi, quo eos enarrauimus; ita ut horum primus videri possit is, qui est *de exhortatione castitatis*. Qui quidem non refertur ab Hieronymo (Catal. scriptor. Eccl. c. 53.) in numero librorum, quos ad defendenda MONTANI scita TERTVLLIANVS composuerit; sunt etiam in hoc libro, quae rem non satis excutienti persuadere possent, nondum tum de illa disciplina eum fuisse; sed ea quidem sunt leuiora. Nam quod Hieronymus in indice horum librorum nostrum non habeat, huius rei potest haec ratio esse, quod non voluerit enumerare, nisi libros eos, quos opponendi Orthodoxis consilium TERTVLLIANO fuit, is vero *de exhortatione castitatis* liber non iis oppositus est, sed scriptus ad docendum fratrem, nescio quem, quem non tam confutare de nuptiis repetendis cogitantem voluit, quam ad omitendas istas adhortari.

Prae-

Præterea non equidem inficior, satis hic modestiæ et plus esse quam in ceteris, qui doctrinam aliquam Montanistarum disputant, ipsum etiam TERTULL. in hoc libro suadere magis et vile honestumque dicere vnum coniugium, quam perfectam intermittendarum secundarum nuptiarum necessitatem defendere; unde colligere quis posset, cum inclinasse forte, sed nec tum se applicasse ad partes Montanistarum, quemadmodum et illud in libris *ad uxorem* superius diximus. At ista modestia facilitasque eius apparet etiam in aliis libris haud dubie tempore eo scriptis, quo iam se disciplinae MONTANI dederat, et admiranda non nimis est in libro tali, qui est instar epistolæ suasoriæ, in qua solemus vii summisiori placidaque dictione, ac scriptus videtur non ad aliquem Montanistarum, qui feueriore disciplina delectabatur sed ad quemdam de Ecclesia Orthodoxorum hominem. Cuius rei non obscura est in principis libri significatio, vbi fratrem illum ait sine dubio *de exitu singularitatis* (h. e. de restaurandis nuptiis) *cogitare*; quod haud scio an non cadat in eum, qui cum Montanistis non legitimas putabat secundas nuptias. Neque ego ignoro scrupulum TILLEMONTII (l. c. p. 202.) qui et magnam sibi fingit inter hunc et *de monogamia* commentarium dissimilitudinem, quæ nulla fere est recte attendenti, et præteritam silentio MONTANI memoriam miratur. At ne appellem illum locum, quem non expressum in libris nostris RIGALTIVS (in not. ad h. l. p. 114.) restituit, in quo summæ PRISCILLÆ, vatis Montanisticæ, laudes continentur; non fuisset prudentiæ ei laudare MONTANVM, qui repudiare eius disciplinam videbatur. Sed si qua est etiam alia dubitatio, omni illi opponi potest, non solum summa, etiam ad verba, similitudo cum libro *de monogamia*, quem fere libri nostri posses dicere *πρότερον*, sed quoque id, quod est c. 6. (p. 698. B.) *Deus in primordio semenem generis emisit inadultis coniugiorum habentis, donec mundus repleteretur, donec nouæ disciplinae materia proficeret; nunc vero sub extremitatibus temporum compresit, quod emiserat, et reuocauit quod indulserat.* Neque vero est a veritate magis alienum, librum nostrum fere primum dicere eorum, quorum ipsum argumentum versatur in defendendis Montanistarum erroribus. Nam *de monogamia* librum non possumus eodem, cum nostro, tempore scriptum existimare propterea, quod, vii dicebamus, est prorsus eiusdem argumenti. Deinde nostrum videtur TERTULLIANVS prius scripserit, quam illum,

qui, si iam existisset, cum se ad nostrum scribendum accingeret, nostri scribendi nulla necessitas fuisset, sed fratrem illum potuisset ad commentarium *de monogamia* tanquam ad publice editam disputationem remittere. Sed nostrum si prius scriptum esse arbitremur, non poterat is commendari Psychicis: si quidem non publice erat, sed privato alicui propositus. Denique ostendemus postea, librum *de monogamia* esse fere sub initium calamitarum ab ipso SEVERO a. CCII. excitarum scriptum, ceterosque Psychicis consulto oppositos posteriores esse *de monogamia*; itaque necesse est credere, nostrum *de exhortatione castitatis* librum illos aetate fere superare.

§. XLI.

Deuoluitur ergo oratio nostra ad illum *de monogamia* librum, in quo cum vbiuis Psychicos redarguat, Paracletum auctorem suum (c. 4. init. c. 14. cer.) cum noua propheta decantet, suosque creper spirituales ita propter agnitionem charismatum appellatos, denique in impugnandis secundis nuptiis sermonem consumat vniuersum, non necesse est multis hunc librum asserere Montanisticis. Sed paulum iuuat in tempus scripti huius commentarii inquirere. Cum illum locum PAVLLI, quo abstinentiam a nuptiis suadet propter iniuriam illius temporis, quo subiecti Christiani erant periculorum perpetuitati, TERTULLIANVS ad causam suam contorsisset, *magis nunc* addit, *tempus in collecto est.* (c. 3. p. 675. b); neque his ipsis verbis obscure significat magnam tempestatem calamitarum, cum de monogamia scriberet, in Christianos irruisse. Quod etiamsi quis diceret, etiam dici a TERTULLIANO potuisse nulla adhuc calamitate publica in Christianos existente, illud tamen multo est probabilius propterea, quod admodum credibile est, TERTULLIANVM statim sub initium suscepti Montanismi animum ad huius disciplinae doctrinam defendendam appulisse. Id si verum sit, incidit profecto hic liber in ea tempora, quibus iam ignis calamitarum publicarum inter Christianos exarserat. Hoc igitur loco dum requiratur, qualis vexatio Christianorum intelligenda sit, demonstrari ista nullo negotio potest. Nam post TERTULLIANI ad Montanistas secessionem ea repente exstitit rerum perturbatio, quam SEVERVS AVG. edicto suo concitauerat. Atque haec cum coepta a. CCII. fere post annum CCIV. desierit, scriptique sint post librum nostrum libri *de ieiuniis*, de-
que

que pudicitia, non librum nostrum abhorret in annum fere CCIII. con-
 cingere. Neque vero vereor huic subiungere illum *de ieiuniis* librum,
 quem posteriorem esse libro *de monogamia* et alteram veluti disputatio-
 nis aduersus Psychicos partem, initium istius libri satis ostendit, ipsum-
 que illud docet non ita multo post illum editum a TERTVLLIANO fuisse.
 Est igitur is quoque in publica quadam vexatione expositus, quam
 significare hinc inde, veluti in extrema libri parte videtur; nec potest
 vindicari a Montanismi suspitione non modo propter illam libri aetatem
 sed propter Paracleri etiam defensionem, (g) et bellum Psychicis publice
 in hoc libro indictum. Post hunc vna restat commentatio Psychicis
 studio opposita, ea videlicet, quae est *de pudicitia* instituta. Quam
 esse contra aduersarios Montanistarum scriptam nemo vnquam dubi-
 tavit, nec dubitare quis potest propterea, quod ipse illud TERTVLLI-
 seque alienum a societate Psychicorum profiteretur (h). Suntque multa
 vel libro ipsi impressa (c. 22.) vel aliunde certa signa, qualia ORSVS (i)
 produxit, quae non admodum recentiore hunc librum calamitatibus
 a SEVERO Christianorum familiae inflictis, annum igitur natalem huius
 libri fere CCIV. aut sequentem ostendunt.

§. XLII.

Hos nondum fere libros contra Ecclesiam Orthodoxam confe-
 cerat, cum alii se generi disputationum aduersus haereticos dederet.
 Namque horum doctrinas libris statim sibi subiectis TERTVLLIANVM
 exagitasse, non abhorret a vero quoniam ipsi hi libri eandem fere aeta-
 tem magna sub SEVERO calamitate Christianorum paullo posteriorem
 produunt; et si quis coniecturae dandus est locus, non inepte quis
 TERTVLLIANVM concentum cum vera Ecclesia suum in rebus ad fidem
 pertinentibus ipsis his doctrinis aduersus haereticos defendendis confir-
 mare voluisse diceret. Ac in his libris nulla videtur antiquior disputa-
 tio illa, quae est aduersus PRAEXAM; nam et videtur paullo ante librum
 contra *Valentinianum* conscripta, nusquam enim in hoc *Antipraexa*,
 quamuis saepenumero Valentinianos commemoret, ad librum Valen-
 tinianis

(g) c. 10. p. 708. D. c. 11. p. 710. A.
 c. 13. p. 711. C. c. 10. p. 708. C.
 (h) c. 1. p. 715. D., c. 6. p. 721. A.
 c. 10. p. 726. D. c. 16. p. 735. D. et.

(i) in *disf. de pace et absolutione capi-
 talem criminum a catholica Ecclesia*
 tribus prioribus Saeculis non denegata,
 Cap. IV. Digress. 3. p. 120. 199.

tinianis oppositum prouocat, quem morem alias, id quod omnibus ipsum legentibus constat, tenere solet TERTVLLIANVS; et quod videtur ad ea, quae diximus, confirmanda, accommodatius, PRAEAE is erat haereticus, quem Montanistae sibi longe molestissimum putare debebant, quoniam is ipse, praeterquam quod errorem doctrinae de Triade sanctissima aduersum dissemiauerat, persuaserat etiam Pontifici Romano, quem viri docti satis bene VICTOREM fuisse existimant, ut iam paratam Montanistis pacem refringeret (Vid. c. I.). Neque ergo difficile est credere, initium disputationum suarum TERTVLLIANVM a uelitatione cum PRAEAE fecisse. Quam nemo negabit a TERTVLLIANO Montanista fuisse susceptam, ipsum enim nomen Psychicorum (c. I.), ipse PARACLETYS, in quo se melius de veritate mysterii de summa maxima Triade edoctum profiteretur (c. 2. p. 635. A c. 8 p. 639. D. &c.), ipsa denique professio: agnitionem PARACLETI et defensionem se iunxisse se a Psychicis, ponunt illud supra omnem dubitationem. Sed de ipsa huius libri aetate nos non audemus asseueranter pronunciare, quamuis, si ista aduersus PRAEAE disputatio prima est inter concertationes cum haereticis, atque hae secutae sunt statim libros Orthodoxae Ecclesiae oppositos, anno fere CCIV. aut V. assignari non male possit. Hanc excipisse librum *aduersus HERMOGENEM* non dubitatum dicere, est enim iste antiquior libro *de anima* et illo *aduersus Valentinianor.*, ut postea docebitur, qui cum compositi sint fere transactis furoribus Seuerianis, eidem cum *Antipraeae* anno tribuendus videtur noster libellus, quem a Montanista TERTVLLIANO profectum esse peracerba in repetitis ab HERMOGENE nuptias oratio (c. I.) non obscure declarat. Huic veluti appendicem adiecit, quod initium libri et multa alia loca docent, librum *de anima* refertum somniis innumerabilibus, qui habet haud dubias Montanistae notas (k); sed fuerint eodem fere cum libro *aduersus HERMOGENEM* anno, an post annum demum CCVIII. scriptus, illud vero cadere in disceptationem potest. Nam c. 2. (p. 324.) *Inesse, ait, nobis τὸ ἀντεξέστιον naturaliter iam et MARCIONI ostendimus;* quae disputatio in libro, qui exstat, *aduersus MARCIONEM* secundo c. 6. occurrit; sed potest etiam a TERTVLLIANO vnus librorum

contra

(k) e. c. cum c. 55. et 58. Paracleti monita et testimonium excitat, ibidem que et c. 9. (p. 311. A.) dicit suos spi-

ritalia charismata agnoscere, ac post Ioannem quoque Propheciam meruisse consequi.

contra MARCIONEM deperditorum intelligi. Si illud statueris, erit *de anima* scriptio posterior anno CCVIII; sin hoc, potest etiam ante illum annum collocari. Quarum sententiarum mihi magis posterior probatur: nam ut appendices librorum, qualis est noster libellus, magis moris est statim, non longo post tempore, iis subiicere, sic et eodem modo in *Scorpiace* amissos iam libros aduersus MARCIONEM excitat (V. supra §. XXVI.), et erit ordo librorum TERTULLIANI, si ista admitatur sententia, multo concinnior. Etenim in ista *Scorpiace*, quam probauimus anno CCIV. scriptam fuisse, haeticos, Gnosticos et Valentinianos, queritur impugnare supplicia sponte a Christianis propter religionem suscepta (c. I. p. 176. a. c. 4. 3). Sed in libro *de anima* (c. 55.) multa disputat de gloria martyrum, et huic libro, ut postea apparebit, statim subiicit aduersus *Valentinianos* librum, in quo (c. 30. init.) impugnata ait a Valentinianis martyrii necessitatem. Itaque satis videtur veritati consentaneum, nostrum *de anima* et *aduersus Valentinianos* librum non multo post *Scorpiacem* anno fere CCV. fuisse conscriptum.

§. XLIII.

Ordo igitur librorum postulat, ut nunc de hac VALENTINIANORVM reprehensione dicamus. Est vero illa defectio TERTULLIANI ad Montanistas inferior: quod quidem dicta huic disputationi adspersa non planissime docent, nihil est enim in hoc libello doctrinarum, quod non potuisset etiam ab Orthodoxo proficisci; sed tamen id apparet dupliciter. Primum quod iam se dicat (c. 16. extrem.) cum HERMOGENE de eodem atque cum Valentinianis argumento congressum fuisse, quae Anthermogeniana disputatio est a nobis modo Montanistico scriptori asserata; deinde quod vehementer optat (c. 5. extr.) ut sibi daretur assequi PROCVLVM in omni opere, quem et *virginis sanctae et Christianae eloquentiae dignitatem* appellat. Hunc PROCVLVM ego non dubito PROCVLVM illum Montanistam fuisse, cuius existat apud EVSEBIVM (lib. VI. H. E. c. 20.) memoria, cum propter laudem virginitatis eius, quam tanquam praeclaram in eo virtutem TERTVLL. collaudat, tum propterea, quod ipsum nostrum nuncupat, distinctum hoc nomine ab iis, quos modo laudauerat, IVSTINO MARTYRE, MILTIADE (*Ecclesiarum Sepbista*, ut ait forte incensus odio huius viri, qui, (ut refert EVSEBIUS

l. c. lib. V. 17.) etiam se Montanistis opposuerat), atque IRENAEVS, scriptoribus Orthodoxae Ecclesiae. Sed ipsam huius libri aetatem si quis subtilius percunctatur, satis videtur consentaneum dicere, eum esse non ita multo post sopitam quodam modo crudelitatem in Christianos exaratum. Nam et confessionem veritatis christianae sub potestatibus istius saeculi et apud tribunalia praesidium (quam vrget c. 30) defendere non admodum necesse erat, nisi tum vel ipsum illud calamitosum tempus, vel eius viva memoria exstiteret, et est, vt modo dicebamus, hic liber eodem fere cum *Scorpiae* tempore scriptus, postquam furor SEVERI restinctus fuerat, vt historia huius temporis docet. Itaque placet ad librum *de praescriptionibus haereticorum*, progredi, quem haec subicere non dubitamus; quidquid etiam in contrariam partem TILLEMONTIVS ⁽¹⁾ et WHISTONVS ^(m) disputauerint. Nam libro I. *aduersus Marcionem* c. 1. (p. 431. A) se aliquando exaraturum promittit disputationem *de praescriptione* aduersus haereticos, et quo hoc necessaria conclusione elicitur, demum post annum CCVIII. nostrum librum luci fuisse expositum. Atque illud ipsum, neque tempore eo, quo librum nostrum perferberet, vacuum a Montanistarum erroribus fuisse animum TERTVLLIANI, clarissime ostendit; vt non dicam, horum errorum vestigia non obscura esse in hoc libro, veluti c. 40. vbi, cum doceat, etiam malignum genium aemulari institutiones diuinas, *quid quod inquit, et summum Pontificem in vnis nuptiis statuit, habet et virgines, habet et continentes*, et quae sunt generis eiusdem. Sed age aperiamus ea capita, vnde omnis ad hanc causam disputatio ab iis, qui contra sentiunt, ducitur. Ac primum aiunt, locum a nobis e libro *aduersus MARCIONEM* excitatum significare etiam posse librum iam scriptum, WHISTONVS etiam aliud exemplum ponit huius loquendi modi nec necessarium in re omnibus nota nec vlllo modo aptum e lib. V. c. 19. Sed illud defendi non satis potest. Nam quotiescunque TERTVLLIANVS aliquem librum iam a se compositum profert, nunquam futurum adhibere loquendi genus, sed vbiuis praeteritum, atque eodem, opinor, modo praeteriti temporis flexionem vsurpaturus fuisset TERTVLLIANVS, vt fecit de hoc libro alibi, ⁽ⁿ⁾ si illum iam a se compositum voluisset dicere.

(1) l. c. Part. III. p. 203. et not. 6. sur TERTVLLIEN. p. 656.

(m) in scripto: the true origin of the

Sabellian and Athanasian Doctrines of the Trinity p. 3. sq.

(n) in libro *de carne Christi* c. 2. p. 359. A.

dicere. Neque vero illud minus est contortum, cum locum ex *Antimarcione* TILLEMONTIVS putat remanere potuisse e libris iis, quos ante hoc, quod exstat, opus *aduersus* MARCIONEM iam contra eum scripserat. Nam et illud mera coniectura est nullo modo probabilis propterea, quod TERTVLL. cum se ad scribendos nostros *aduersus* MARCIONEM libros accingeret, vnam illi oppositam disputationem rescissam, alteram amisam confirmat, et istud argumentum TILLEMONTII in se etiam ineptum est. Quod vero dicit librum *de carne Christi* esse priorem libris nostris *aduersus* MARCIONEM, hunc vero posteriorem libro *de haereticorum praescriptione*, ea non conor attingere, est enim ea de re factis §. XXVIII et XXIX. disputatum, vnde intelligitur, primum nostrum librum Antimarcionis, de quo hic quaerimus, non esse cum ceteris editum, nec vilo modo illo *de carne Christi* posteriorem. Sed in fine libri de praescriptione TERTVLLIANVS: *nunc quidem generatim*, inquit, *actum est a nobis aduersus haereses omnes, certis et iustis et necessariis praescriptionibus repellendas a collatione scripturarum, De reliquo etiam specialiter quibusdam respondebimus.* Audio. Quid ergo est? omnes sunt TERTVLL. *aduersus* haereticos libri posteriores eo qui est *de praescriptione*. At istum locum TILLEMONTIVS, vt mihi videtur, non recte cepit. Nam in eo loco non generatim in hoc libro, TERTVLLIANVS ait, se haereticos confutasse, sed addit, se id fecisse vniuerse *certis et iustis et necessariis praescriptionibus*. Itaque in aliis libris non se pollicetur separatim confutaturum haereticorum singulorum doctrinam, sed ostensurum se, singulos etiam haereticos eorumque scite aetate doctrinis recte sentientium cedere. At denovo WHISTONVS l. c. p. 4: antiquior est is *de praescriptione* commentarius apologetico TERTVLL. Quam ob rem obsecro? *expedite*, inquit in *apolog.* c. 47., *praescribimus adulteris nostris, illam esse regulam veritatis, quae veniat a Christo, transmissa per comites ipsius, quibus aliquando posteriores diversi isti commentatores probabuntur.* Acutum vero hominem, qui cum de praescriptione audit, etiam librum super ea re scriptum videt! Et ea quidem oppugnatio ad aetatem huius libri magis pertinebat; cetera, quibus se adactos eo dicant, vt hunc librum e numero Monasticorum proferberent, haec sunt. Primum WHISTONVS adiectum libro nostro libellum, qui haereticos ortos in familia Christianorum recenset, obicit, in quo planissime *οἱ κερτα θεύης* haeretici condemnantur;

quod esset argumentum nullo modo eludendum, si, quod probandum fuscipit WHISTONVS, hic libellus vindicari TERTVLLIANO posset. Sed quid pro sententia hodie a viris doctis prorsus profligata disputer, audiamus tamēn. Idem est, ait, in hoc, quod in scriptis TERTVLLIANI, dicendi genus. Quomodo tandem? Graeca saepius verba libellus latinis miscet; loquitur eo modo, quo Africani solent, horrido illo et paene barbaro; acutis persequitur haereticos conclusivenculis, multa etiam ex IRENAEO sumit; denique haereticos narrat a TERTVLLIANO commemoratos, etiam eos, quos vnus ille habet, veluti EPIONEM ET PRAEAM. At si, qui hunc libellum scripsit, Afer genere fuit, vel TERTVLLIANVM descripsit? Nihil ad haec WHISTONVS. Progrediamur ergo. Clarissime AVGVSTINVS (de Haer. n. 86): TERTVLLIANVS transit ad Phrygas, quos antea destruxerat. Vbinam tandem? Nusquam, ait WHISTONVS, tam ample quam in hac appendice. Certe audiam vnde haec WHISTONVS didicerit. HIERONYMVS aduersus Luciferianos ex hoc, de quo quaerimus, libello multa tamquam ex antiquo scripto sumit, itemque EPIPHANIVS. Sit ita sane, descripserint igitur multa; ergo hic libellus magnam habet antiquitatem; habet profecto, etiam TERTVLLIANO forte aequalem; an eum etiam parentem habeat, id nondum video a WHISTONO planum his testimoniis factum. Deinde abhorreere arbitrantur: quod TERTVLLIANVS separatus a communi Ecclesia scripserit librum tam bellum tamque fortem ad exagitandos omnes, qui se erroribus ab Ecclesia separassent; ac, etiamsi tanta vis insit veritati, vt etiam inuitis se conspiciendam defendendamque praebeat, ipse quoque TERTVLLIUS saepius in libris haud dubie in Montanismo conscriptis praescriptioni aduersus haereticos insistat; tamen tanto cum consilio et amplitudine nusquam hoc telo eum fuisse vsum animaduertere iubent. Quae disputatio est magis, quam decet, arguta. Nam Montanistae, ipse etiam TERTVLLIUS, id quod constat, (v. de ieiun. c. 1. de virg. vel c. 2.) numquam se alienos in doctrinis ad fidem pertinentibus ab Orthodoxis professi sunt, neque TERTVLLIUS vsquam Psychicos ponit in numero haereticorum sed ab iis planissime distinguit (e. g. in de monog. sub init.). Modo emendatam aiebant et perductam ad perfectionem disciplinam suam, neque in rebus, quae sub fidem cadunt, de quibus dissenso vnice haereticos constituit, se discrepantes a doctrina Christi et Apostolorum

forum confirmabant. Itaque nihil mirari attinet quod ex actate recentiori doctrinarum ab haereticis defensarum argumentum ad eos impugnandos duxerit. Alterum vero illud TILLEMONTII nihil est. Etenim etsi suscipiam, quod hic consilio, sed in ceteris libris obiter, de hac regula doctrinarum iudicandarum TERTVLL. disputauerit, tamen illam non obscure, sed plane satis, proponit in libris aduersus haereticos, et ad illam rem ex instituto disputandam librum nostrum destinauerat, alioque modo confutat in ceteris haereticorum ineptias. Atque haec ipsa possunt etiam opponi alicuius aduersariorum argumento, non leui illi quidem, sed ita forti, ut paene nos videri posset pertrahere in aduersarias partes posse, sed a TILLEMONTIO, quod miror, non satis illustrato. Videlicet summum in doctrinis Apostolicarum Ecclesiarum cum suis consensum, sed vehementem ab haereticis disensum proponit (cap. 36.), et, quod longe maius est, vehementer (c. 21.) exagitat haereticos propterea, quod consueuerant dicere, non omnia Apostolos scisse, quod ipse illis videbatur Iesus Christus dixisse apud Ioannem verbis his: *multa vobis a me dicenda restant, sed suscipere ea nondum potestis.* Hos postea retundit verbis Christi iis, quae superioribus subiecerat: *cum venerit ille spiritus, is vos ad omnia id, quod verum est, cognoscendum perducet;* unde effici posse putat omnia fuisse edoctos Apostolos, nam ipsos illos spiritum a Christo postea omnino accepisse aut ex Actis Apostolorum haud dubie constare. Atqui haec cogitanti cuidam, et apud se reputanti scira Montanistarum, qui, fere ad eundem illum locum Ioannis posteriorem prouocantes, Paracleti disciplinam perfectiorem quoque disciplina Christi et Apostolorum defendebant, videretur igitur illi TERTVLLIANVS tam clare aduersus ipsos Montanistas sententiam dicere, ut dubitari de *επεδοξία* huius libri non posset? Non equidem puto. Nam, etsi hic locus magnam habeat rationem, potuit tamen proferri etiam ab eo, qui stabat a Montanistarum partibus. Etenim, ut diximus, nusquam TERTVLLIVM admittit inter Montanistas et Orthodoxos Apostolorum sectatores disensum de iis esse, quae fide accipienda sunt; et quod, nullius verae doctrinae expertes fuisse Apostolos, defendit, illud dari a quouis Montanistarum poterat. Sed emendatiorem demum per Paracletum disciplinam, doctrinas etiam non nouas, sed magis confirmatas veteres Christianorum, propugnabant, immo ipsos ritus, quos recentius indu-

Etos apud MONTANI sectatores rectius sentientes clamabant, ut probet e sacris litteris, ipsorum etiam Apostolorum vel consuetudine vel praeceptis, multis in locis TERTVLLIANVS laborat. Sed ii haeretici, aduersus quos TERTVLL. instituta est in libro *de praescriptione* disputatio, multarum Christi doctrinarum vel rudes Apostolos fuisse dictabant, vel Christum non omnia omnibus tradidisse, ut noster ait in ipso hoc, quem tractemus, loco. Quam ob rem cum locus is, de quo disputamus, a Montanista non minus potuerit adhiberi, quam a socio Ecclesiae recte sentientis, hoc quaeritur, vtra sit sententia v. interpretatio ad veritatem propensior? Vbi ego non multum dubito, quin ipsum hunc librum dicam a TERTVLL. Montanistarum ducti, in quibus illi instat praescriptioni in causa haeticorum, nec vilo modo, quod vsu ipsi venit de libris omnibus suis, ad quos remittere lectores poterat, suum *de praescriptione haeret.* opus antestatur, veluti in libro *aduersus Praxeam* c. 2. et *aduersus HERMOGENEM* c. 1. Deinde si is esset loci superioris tractati e libro nostro sensus, qualem TILLEMONTIUS fingit, non admodum credibile est, TERTVLLIANVM potuisse post scriptum hunc librum ad Montanistas delabi, qui tam dilucide sententiam aduersus MONTANI scholam dixerat, vel hunc librum, in quo MONTANI molitiones tanto impetu damnati fuerant, etiam in libris, quos tamquam Montanista exaravit, ut in *de carne Christi* (c. 2. extr.), laudare. Neque vero mirari quis debet, TERTVLLIANVM tam se adiunxisse defensionem doctrinarum in Christianorum Ecclesiis susceptarum in libro, quem tempore defectionis suae ab his Ecclesiis scripserat; tum enim iam ipso tempore restinctus aliquo modo erat ille TERTVLL. in secus sentientes Orthodoxae Ecclesiae socios furor, seque, placato paullisper animo, in haeticos conuerterat, vnde maior cum recte sentientibus consensus vel miior de iis sententia exstitit.

§. XLIV.

Tam de libris, qui sunt *de carne Christi deque carnis resurrectione*, non est quod multa dicamus, cum hunc eo posteriorem escaillius libri in hoc excitatio satis doceat (c. 2. p. 379. D. et p. 380. C.), ac ille demum post librum *de haeticorum praescriptione* compositus sit, quod eodem modo apparet (Vid. §. XLIII. p. XCI.); ac certus horum librorum annus non constat,

constat. Restant igitur ii libri, quorum nulla, ut mihi videtur, ratio vel aetatis vel doctrinae tradi potest (is enim erat tertius nostrae scriptio- nis locus), de quibus cum alii, qui eam rem a se perspectam putarunt, decrevisse sibi visi sint cum aliqua certitudine, quaecumque in istam rem disputarunt, ea nos, quibus magis placet in hac causa verecun- dius loqui, oportet paululum postremo loco excutere. Est huius ge- neris liber *de poenitentia*, quem TERTULLIANI esse adeo negabat ERASMVVS probatus in hac re a DALLAEO aliquando, etiam ab HOFF- MANNO, maxime propter stili dissimilitudinem in hoc ceterisque TER- TVLL. libris; quam ego, fateor, deprehendere non satis queo, etiamsi hic non tam appareat impeditum illud et concisam dicendi genus, quod regnat in ceteris. Neque enim tanta est, quanta putatur, haec dissi- militudo, sed eadem fracta et interrupta dictio hic existat, quae est in aliis mitigatae paullisper dictionis libris veluti in iis, qui sunt *de patientia*, *deque fuga in persecutione*. Sit igitur hic liber SEPTIMI nostri, sed eum cum scriberet, cuiusnam sectae fuerit, dicere non audeo. At hic intercedunt fere omnes, certissimumque esse aiunt cum Orthodoxis tum TERTVLL. sensisse, namque et eum coetui sacro potestatem con- cedere delicta condonandi iis, qui grauius peccassent, quam prorsus de- struxisset in libro *de pudicitia*, et in illo libro ipsum illum profiteri, se nunc confutare velle librum quem olim haeresi communis Ecclesiae addictus pro hac potestate scripsisset. In qua vniuersa disputatione multo sapientior mihi videtur HOFFMANNVS quam in ceteris. Nam- que (l. c. §. XIII.) pulchre monet is, longe diuersam esse quaestionem in libro *de poenitentia* propositam ab ea, quam TERTULLIANVS in commentario *super pudicitia* posuit, atque etiam Montanistas omne illud potuisse defendere; quod est in libro *de poenitentia* propositum. Videlicet non super ea re erat Orthodoxos inter et Montanistas quaestio: possetne ii, qui ad impuritatem pristinam grauioribus deli- ctis redissent, interposita poenitentia veniam male factorum a Deo im- petrare, quod neutri, ne Montanistae quidem, negabant, quos porius constat ipsam ἐξομολογήσειν a reis postulasse, sed eam quidem non ita, ut impetraret, qui peccauerat, veniam ab Ecclesia et conjunctionis cum illa restitutionem, sed ut incitarentur probi ad supplicandum Deo, ut huic peccatori tandem aliquando veniam concederet. Sed illud quaere- batur potius: liceretne Ecclesiam vsurpare potestatem, qua se non de- struatam

C
 stitutum etiam ipsa sentiret, recipiendi seiunctos a societate sua peccatores, in amicitiam veterem et communionem sacrorum; quod Montanistae ita negabant fieri debere, sed Orthodoxi ita posse fieri aiebant. Hanc igitur licentiam vsurpam ab Orthodoxis TERTULLIANVS in libro eo, qui est *de pudicitia*, vehementer falseque exagitat, sed in libro *de poenitentia* neque confirmat neque impugnat etiam, sed de illa venia loquitur, ad quam etiam iis, qui immersi essent grauisimis flagitiis, apud Deum, si ad bonam mentem rediissent, aditus non esset impeditus. Ex quo etiam illud efficitur, non reuocare TERTULLIANVM in libro *de pudicitia* id, quod in singulari libello Orthodoxorum olim sententiae addictus scripsisset, sed nihil nunc fatetur nisi se aliter sentire de ista venia a coetu sacro concedenda, quam olim inter Orthodoxos non quidem scripsisset, sed sensisset tamen. Quid ergo est? TERTULLIANVMNE putaremus hunc librum in Montanismo scripsisse? Neque hoc audeo dicere. Nam etsi peccatoribus ad pristinam eamque peruersam vitam redeuntibus non nisi vnam eamque vltimam spem veniae apud Deum impetrandae polliceri videatur (c. 8. p. 145. A. C.); tamen et in ea re nihil docet, quod proprium fuisse legamus Montanistarum, sed quod etiam ab aliis Orthodoxorum vehementer propugnatum esse inueniamus (°): nullam spem esse salutis iis, qui post susceptum baptismum iterum grauius et ad iacturam verae pietatis peccassent, quod pessimam baptismi differendi consuetudinem in Ecclesiam postea intulit; et quae durius locutus esse videri poterat, ipse his verbis subiectis mitigat: *Verum non statim succidendus ac subruendus est animus desperatione*. Quare ad quam vel aetatem vel doctrinam hic liber referendus sit, cum aliae rei dirimendae in hoc libro significationes non essent, me quidem prorsus nescire profiteor.

§. XLV.

Atque etiam illud non me fateri pudet de libro, quem *aduersus Iudaeos* conscripsit. In quo nihil est, quod MONTANI ineptias saperet; sed neque illud admirationem habet; nulla enim fere existit TERTULLIANO in hoc libro talium commemorandarum opportunitas. Quare illud est videndum, virumne ibi aliqua reperiat temporis significatio

(°) Vide HERMAE Pastorem Mandato IV. in FABRICII Apocryphis N. T. T. III. p. 845. sq. et loca ibi a FABRICIO citata.

ficatio. Et ea est, quidem subobscura in duobus locis: Prima c. 7. in quo (p. 212. D.) *Britannorum inaccessa Romanis loca commemorat, et paulo post eos Oceani sui ambitu conclusos.* Quae res quidem BARONIVM (P), ALLIXIVM aliosque deduxit in eam opinionem, ut crederent post victorias SEVERI a Britannis reportatas scriptum hunc librum esse, et ita anno fere CCVIII; quod ego non dixerim; nam quomodo tum tandem loca Britannorum dici inaccessa potuissent, quorum sibi aditum Romani fecerant; et qui potuisset TERTVLL. dicere: *trans istas gentes Romanos porrigere regni sui vires non posse*, cum illud ipsum inter Britannos fecissent. Nimis profecto clare confirmat HERODIANVS (q), SEVERVM non modo GETAM in iis Britannorum regionibus reliquisse, quae imperio Romanorum subiectae erant, sed SEVERVM quoque, pergit, latius se profudisse. Neque vero murus a SEVERO in Britannia exstructus, qui BARONIVM ceterosque decipit, is est, quo TERTVLL. significat conclusos finibus suis Britannos fuisse, neque enim muro sed *intra Oceani ambitum conclusos Britannos planissime dicit.* Sed ista demum, quae de Britannis ceteri scriptores tradiderunt, sunt in expeditione SEVERI aduersus eos facta, quam constat fuisse anno CCVIII susceptam. Prior igitur hic TERTVLL. liber existit, et multo prior quidem, si quid video, recteque TERTVLL. altero in loco disputavit, qui est c. 13. Neque enim tempore scripti huius libri cuiquam Iudaeorum permixtus erat aditus ad Bethlehenum aut agrum circumiacentem, aut Hierosolyma. Enimvero constat, SEVERVM multa rogasse Iudaeis amicas leges, quas in compendio recitavit IACOBVS BASNAGIVS (r) ac ista iura SPARTIANVS (s) ait fundata ipsis esse, tum, cum SEVERVS, capta Ctesiphonte, in Aegyptum proficisceretur, h. e. A. fere CCII. Itaque non est credibile, cum multa ipsis iura concesserit, amplius quemquam prohibuisse ab aditu vel Hierosolymorum vel cuiusquam alius in Palaestina loci, nec dici potest exilium Iudaeorum vel TERTVLLIANI *aduersus Iudaeos* librum demum post illum annum existisse, sed antea magis. In qua sententia confirmari videor loco aliquo TERTVLL. *ex Apologetico* (c. 21. p. 10. D.) ubi praeter alia Iudaeis narrat ne aduenarum quidem

N
iure

(p) Annal. Ecclesiast. ad a. 212.

(r) Histoire des Juifs Tom. VIII. p. 49. sq.

(q) Histor. lib. III. c. 14. p. m. 170.

(s) in vita SEVERI, c. 16.

iure concedi, vt terram patriam saltem vestigio salutarent. Quod etiam si falsum sit de vniuerso Palaestinae tractu, e quo non videntur Iudaei ne per HADRIANVM quidem eiekti, quod multis locis scriptorum veterum in primis docuit IO. MASSONVS (t); tamen TERTVLLI. ita oportuit existimasse in *Apologetico*, vnde ceteris, quae diximus, assumtis, eiusdem fere aetatis esse librum *aduersus Iudaeos* colligi quodam modo potest. Sed cum neque annus huius libri accurate possit definiiri neque perspicuum sit; senseritne iam tum TERTVLLI. cum Montanistis? placuit etiam hunc librum iis adiungere, quorum nec aetas nec doctrina appareat; et collectis omnibus iis, quae hactenus proposita sunt, ita fere ordinem librorum TERTVLLI. constituere:

<i>Ante suscept. Montanismo</i>	<i>In Montanismo</i>	
de oratione	de corona.	Scorpiacen
ad martyras	de virgin. velandis	aduersus Valentin.
de spectaculis	de cultu feminar.	aduers. Marcion lib. I.
de idololatria	de fuga in persecut.	de praescript. haeretic.
Apologeticum	de exhort. castitatis	l. II-IV. aduers. Marc.
libr. 2. ad nationes	de monogamia	de resurrectione
de testim. animae	de icionis	liber. V. aduers. Marc.
de baptismo	de pudicitia	de pallio
libr. 2. ad vxorem	aduersus Praxeam	(de patientia)
(aduersus Iudaeos)	adu. Hermog.	ad Scapulam
	de anima	(de poenitentia).

§. XLVI.

Atque hic possemus finem facere disputationis nostrae, neque enim cetera TERTVLLIANI scripta, quae vel perperam sunt ipsi adscripta, vel non exstant, excutere nobis est propositum. Sed in animo venit quaedam de actis illis SS. PERPETVAE ET FELICITATIS dicere, quae, sunt, qui etiam TERTVLLIANO tribuerint. In quibus vnum illum GVL. WHISTONVM impugnare placet, qui omnem operam dedit, vt haec acta TERTVLLIANO assereret (u). Atque is SS. illas martyres non quidem arbitratur e disciplina Montanistarum fuisse,

(t) in Collectaneis historicis ad op.
25 Aristidis edit. a SAM. IEBBIO §.
VI. n. 8.

(u) in the sacred history of the Je-
wish and Christian Church. Part. II.
Vol. 6, p. 477. 78.

fuisse, quod quibusdam placuit, veluti SAMVELI BASNAGIO (x), sed haec qui collegit, eum plane putat non Montanistam modo, sed et TERTVLLIANVM fuisse. Qua de re nobis sedet contraria sententia. Nam primum multa sunt in ipsis, quos PERPETVA reliquit, commentariis, quae haud dubie eam ostendunt e Montanistarum familia fuisse. Idque iam occupavit BASNAGIVS, sed nactus est, qui contradiceret, IOSEPHVM AVGVSTINVM ORSIVM qui, quamvis eum, qui acta ista collegit, Montanistam existimet, tamen strenue, in defendenda recta harum martyrum fide laborat (y); cuius argumenta memini mihi olim legenti istam rem non persuadere, sed plurima continere ab hac disputatione prorsus aliena. Sed nunc ipse non est ad manus; itaque vnum WHISTONVM persequamur. Ille: ne litteram quidem, quae Montanistum sapiat, ait, esse in his PERPETVAE et SATVRI commentariis, e quibus paene ista acta composita sunt; quod quam a veritate abhorreat, postea docebimus; deinde hoc vnum sufficere ad omnem litem componendam putat, quod TERTVLL. primum fuerit, qui errores Montanistarum in Africam tempore fere eo, quo supplicia ab his martyribus sumta sunt, induceret, quare cum vix in Africam haec scita fuisent delata, eo tempore non posse dici homines litterarum rudes longe remotos a Carthagine, quales isti fuerunt, iam istam disciplinam suscepisse. In quo sermone non vnus error reperitur. Primum hoc sumit sibi haud dubie, quod isti martyres mortem subierint Tuburbii, cuius vrbis scio mentionem iniectam esse in scriptis horum actorum exemplis, et est quoque eius nomen a WHISTONO expressum, sed et per meliora ἀνόρθωσις et argumentis VALESII ac RVINARTI (z) satis explosum. Quare si eos, vt illi viri docuerunt, Carthagine interemtis credamus, facile accipere hi notitiam errorum Montanistarum potuissent, cum TERTVLLIANVM Carthagine vixisse omnes norint. Vnde vero WHISTONVS docebit TERTVLL. primum fuisse, qui in Africa hos errores et tempore fere suppliciorum ab his martyribus sumtorum sparserit? Et si haec etiam dediderim, quid obsecro incredibile est errores a TERTVLL. in Africa dissemina-

N 2

semina-

(x) in Annalib. Polit. Eccles. Tom. II. p. 224. 17.

(y) in disc. apologet. pro SS. PERPETVAE, FELICITATIS et sociorum

martyrum orthodoxia, aduersus SAM. BASNAGIVM. Florent. 1728. 4to.

(z) in not. ad acta martyr. p. 90. 91. Ed. Amstel.

seminatos, quos ante annum CCV. iam scriptis defenderat (huic enim anno mortem SS. martyrum WHISTONVS adiunxit), perceptos ab his martyribus fuisse, in primis cum plurimi ad societatem MONTANI accedentes, expertes litterarum fuerint et ita horum martyrum similes. Ac multo magis abhorret id, quod nihil sit somniorum MONTANI commentariis ipsius PERPETVAE et SATVRI adpersum. Nam *primum* magna est suspicio humani sensus in ipsis speciebus his hominibus obiectis. Etenim PERPETVA non modo statim cum baptismo se proficitur dotem futurorum praenunciandorum accepisse (a); sed ita etiam fidenter de ea dote loquitur, vt pro arbitrio futura praefagire et vel ab ipsis inferni suppliciiis mortuos liberare posset (b). Quam postremam arrogantiam non excutiam nunc quidem, sed vehementer tamen dubito, an temporibus iis, in quae aetas PERPETVAE incidit, h. e. saeculo P. C. N. secundo labenti, illa miraculorum facultas et quasi immanens virtus, quae Apostolis Ecclesiaeque Apostolicae data erat, recte tribui debeat? Cuius sententiae, vt breuitati locus detur, duas proponam rationes. Vna haec est, quod doceri nullo modo possit, quemquam, si ab Apostolis discerferis, vel accepisse talem facultatem, nisi manibus eorum sibi impositis, vel illam communicare iterum cum aliis potuisse; contra, qui in contrariam partem disputari possint, plures sunt et satis illustres loci. PETRVM et IOANNEM Apostolos, vt hoc vtar, quare tandem a ceteris misos esse Samariam (Act. VIII, 14. sq.), quare manibus

(a) Acta Perpet. et Felicit. in RVVARTI Actis martyrum sinceris. Ed. Amst. p. 93. §. III. In ipso spacio paucorum dierum baptizati sumus, mihi autem Spiritus dictauit: nihil aliud petendum in aqua, nisi sufferentiam carnis.

(b) ibid. p. 94. §. IV: Dixit mihi frater meus: Domina soror, iam in magna dignitate es, et tanta, vt postules visionem, et ostendatur tibi, an passio sit, an commearis? (i. e. an futurum sit vt mortis periculum effugas? V. HORTENII not. ad h. l. ibid. p. 106. qui bene obseruat locum TERTVLLIANI, in quo sorores a Domino commemorat dignationem i. e. gratiam singularem,)

quoruscumque desiderent, consequi.) Pergit illa: Et ego, quae me sciebam fabulari cum Domino, cuius beneficia tanta experta eram, fidenter reponisi ei dicens: Crastina die tibi renuntiabo. — Deinde (p. 96. §. VI) profecta est ipsa vox et nominauit Dinocratem, fratrem iam mortuum, et cognouit se statim dignam esse et pro eo petere dehere. — Contra ipse ipsa nocte ostensum est ei in oramine: periclitari mortuum Dinocratem. Sed (§. VIII.) crebras post preces intellexit translatum esse de poena. Tantam vim ne preces quidem Apostolorum aut cuiusuis magni legati Dei vnquam legimus habuisse!

nibus impositis virtutem efficiendorum miraculorum distribuisse nouis Christianis dicas. cum ipse iam PHILIPPVS Euangelista multis miraculis Samariae celebritatem esset consecutus; quare Christiani Ephesini (Act. XVIII, 2. sq.), ad quos primus nunc PAVLLVS Apostolus accesserat, neque accepisse se spiritum S., neque etiam scire quid hoc rei esset, potuissent dicere, nisi ita, quemadmodum dicebamus, fuisset? Quod si ita est, neminem affirmare audeo sub finem Saec. II. fuisse Christianorum, qui huiusmodi facultate splenderet; neque enim tum, qui ab Apostolis eam potuissent accipere, in viuis versabantur. Altera ratio in loco Eph. III, 7. sq. continetur. Etenim cum PAVLLVS multa superius disputasset, quibus iis etiam, qui adhuc fuerant cultum deorum secuti, eandem cum Iudaeis partem vindicaret gratiamque diuinam, vt dissentientes inter Christianos Iudaeos ac gentiles in concordiam redigeret; postea, animaduertens, facultates ad miracula multum ad alendam vtrorumque discordiam facere: et quod ipsae hae pro arbitrio Christi sapientissime singulis sint distributae, et quem finem habeant, et quod non existurae sint nisi ad certum tempus, perspicue confirmat. Quo in loco quin intelligendae sint non communes omnibus Christianis caeque spirituales facultates, sed quorundam Christianorum ad propria miracula producenda idoneae, nemo, opinor, dubitabit, qui vel haec cum iis contulerit, quae sunt ab Apostolo Rom. XII. 3-8. et ad I Cor. XII. seq. disputata. Arque illas addit PAVLLVS (v. 13.) *data esse μέχρι κατανήσωμεν οι πάντες εις την ενότητα της πίστεως, καὶ της επιγνωσεως τῆς υἱοῦ τῆς Θεῆς, εις ἄνδρα τέλειον, εις μέτρον ηλικίας τῆς πληρώματος τῆς Χριστοῦ. κ. τ. λ.*; vnde efficitur eo tempore extinctas has facultates fuisse, quo cum ii, qui e Iudaeis, tum qui e gentilibus Christiani facti erant, (*οι πάντες*) (c) in iisdem rebus creden-

N 3

dis

(c) Illud *οι πάντες* non omnes in vniuersum Christianos significare, sed referri debere ad vtrosque, Iudaeos et Gentiles inter Christianos, non modores ipsa docet, cum veras adhuc inter nos facultates ad miracula extare nemo, qui sapit, dicat, sed multae etiam alia planissime confirmant. Nam in vniuersa hac epistola Apostolus erroribus

eorum inter Christianos se opposuerat haud dubie, qui non nisi leges Moisaicae cultoribus gratiam Dei asseruerant, eamque ob causam hinc mouerant aduersus eos, qui e gentilibus ad Christum accesserant: quare vtisque PAVLLVS vtilitatem e Christi societate capiendam vindicat. Vid. e. c. cap. II, 14. sq. Deinde PAVLLVS nomine *υπαπὼν* quod hic

dis agnoscendoque vno illo filio Dei consensissent, et vniuersa ex vtrisque collecta societas Christianorum (quae hic, ducta a tabernaculo Mosaico, repleto illo diuino splendore, similitudine, *πλήρωμα τῆς Χρῆστῆ* coll. c. I, 22. 23. dicitur) ad virilem quasi aetatem perducta, non se iactandam amplius fraudibus doctorum *Ἰουδαϊζόντων* permitteret. Sed illud tempus non ita multo post Apostolorum omnium obitum, aut sub mediam fere Saec. II. partem exiitisse suspicor. Etenim vt HADRIANVS Iudaeis Hierosolyma cultumque ibi publice celebrandum interdixerat, Christianos, quorum animi adhuc ad Iudaeorum religionem fuerant inclinati, paucis exceptis, SVLPITIVS SEVERVS (d), et hunc errorem abiecisse, refert, et MARCVM e gentilibus Episcopum Hierosolymitanum creasse, quorum haud dubie exemplum ceteri eiusdem generis imitati fuere, neque enim post haec disruptam Christianorum societatem pristinis de obseruanda lege Mosaica discidiis vquam deprehendimus. Nam etsi quis obuenterit Cerinthianorum, Ebionitarum, Nazaraeorum et Elcesaitarum familias, tamen, qui his, transacta priori Saec. II parte, se adiungerent, paucissimi fuere, neque existere vilo tempore tanta Christianorum concordia potest, vt nulli sint prorsus, qui dissensum a ceteris profiteantur.

§. XLVII.

Est porro, quae magnam moueat suspicionem Montanissimi PERPETVAE visio ea, e qua se illa faterur instantem sibi violentam mortem intellexisse (Sect. IV.). Nempe illi in visione offertur a quodam Pastore buccella casei, edit illa, et qui adsunt vniuersi Amen dicunt. Quid hoc est? Nempe significatio necis violentae. Quomodo hoc sequitur: casei particula? et Amen? et violentum mortis genus? Mihi, si quid video, non videntur ea coniuncta aliquo modo, nisi hanc e Montanistarum familia virginem fuisse dicam, quippe quos, aliquos certe, EPIPHANIUS (haec. XLIX. §. 2.) aliique dicunt in sacra cocna, (in agapis

hic est vers. 14, in primis notat eos, qui legis Mosaicae aequo tenatiores, nullam nisi eandem necessitatem eius obseruandae agnoscentibus esse salutem, opinabantur, Cf. Gal. IV. 3. 1q. Denique locus nostri plane similis Coloss. II, 2. 23. de nimio doctorum *Ἰουδαϊζόντων*

etiam aduersus ipsum Christi summum imperium studio, ipsam etiam hanc rem satis ponit supra dubitationem, vt pluribus haec docere, non necesse videatur.

(d) in Histor. Sacra lib. II. c. 31.

pis forte volebant dicere homines non nimis accurati) caseum adhibuisse. Iam vero vsu venerat inter Christianos vt qui adessent ex multitudine Amen adderent in sacro epulo, id quod constat e IUSTINO MARTYRE (c), et distribui solebat etiam illud in carcere iis, qui mori erant destinati. Omnia igitur perspicua sunt, si ista virgo e MONTANI disciplina fuisse putatur; si negatur, explicari nullo modo, vt mihi videtur, possunt (f).

§. XLVIII.

(c) in Apolog. mai. c. 85. et 87. Ed. Græbi p. 125. 131. 132.

(f) Sunt quæ ex hac PERPETVÆ fabula occurrunt non sine magna ratione aduersus ea, quæ dixi, disputanda, et adhibita etiam multo cum ingenio a laudatissimo historiae Montanistarum scriptore, THEOPH. WERNDORFIO §. XVIII., quibus breuiter placet et modestè respondere. Atque mihi non contemnenda omnino videntur, quæ veterum nonnulli de adhibito a Montanistis in sacris epulis caseo tradunt, vnde nomen *Aroxyritarum* traxerunt. Nam etiam illud inepte de modo sacrae coenæ apud eos dicitur, longèquæ illud præclarior etiam a viro docto ad agapas Montanistarum et oblationes refertur; nostra tamen causâ nihil postulat magis, nisi vt vsus casei his eorum agapis vindicaretur. Quod fieri facile potest non modo propterea, quod nulla alia reddi ratio potest originis tam ridiculae culpæ atque cognominis, sed quod etiam constat, Montanistas Xerophagiarum studiosissimos fuisse, vnde nec laeta fuisse eorum sacra conuiuia facile intelligitur; eoque cibo tenui. qualis caseus erat, PERPETVAM quoque ceterosque martyres in carcere etiam, cum veluti agapas haberent, vsos fuisse, non magis dubitabit, qui, quam miserabilis fors eorum in vinculis fuerit, exactis illis di-

dicerit. Sed quod illam rem adhibuerimus ad efficiendum horum martyrum, in primis PERPETVÆ, Montanistam, conuelli videtur iis, quæ vir doctiss. L. C. artulit; primum AVGVSTINI ac TERTVLLIANI auctoritate, quorum alter illam PERPETVÆ visionem laudauit, alter non commemorauit in lib. *de anima*. Quorum neutrum, opinor, admirationem habet. TERTVLLIANVS enim, dubitari potest, num hanc ipsam, de qua quaeritur, visionem significauerit; cum a PERPETVÆ non nisi martyres in paradiso visos fuisse dicat, cuius rei quis forte mentionem in nostra visione desiderabit; neque is ad causam suam, quæ vnicè in asserenda solis martyribus ante vltimum iudicii diem perfecta felicitate versatur, apte congruenterque a PERPETVÆ sumtum caseum commemoraturus fuisset. AVGVSTINVM vero, qui in laudibus PERPETVÆ totus est, alioque modo traditam illi casei bucellam interpretatur, cum vero quis hanc rem tamen laudasse mirabitur? Sed alterum grauius est; AVGVSTINVS illam casei bucellam signum putat fuisse *dulcedinis felicitatis PERPETVÆ*, istamque interpretationem persequit Viro Cl. qui omnem illam significationem mortis violentæ quaerere videtur in scala illa spinis, gladiis, aliisque munera, per quam ascendendum PERPETVÆ

§. XLVIII.

Sed ad alterum veniamus, quod est in eo positum: fueritne is, qui haec acta collegit, vel scriptor e Montanistarum secta, vel idem ipse TERTVLLIANVS; quod vtrumque WHISTONO placet, recte quidem si de illo quaeritur; si de ipso TERTVLLIANO, longe secus. Illud igitur superius plane WHISTONO assentior propterea, quod et ille scriptor, (in praefatione) *prophetias*, ait, *se et visiones novas agnoscere et honorare*, — — vnde se et fatetur, *noua haec documenta martyrum et revelationum adiecisse*, seque (sect. 26.) *quoniam permiserit, et permittendo voluerit spiritus S. ordinem istius muneris*, (h. e. pugnam martyrum cum bestis in theatro) *conscribi*, haec composuisse iactat; quod haud scio an non alium quam Montanisticum scriptorum prodat, hanc praecipue ob causam, quod Orthodoxi non solebant magni aestimare Montanistarum martyres, et ita multo minus, vt supplicia ipsorum atque constantiam, etiam cum visionibus, quas contemnebant profecto, in litteras referrent. At, quod est caput huius disputationis, TERTVLLIANVM cum ipsum scriptorem fuisse, non dabo WHISTONI argumentis, quae sunt ab eo latius proposita hoc modo: *Primum* haec acta sunt, vt praefatio docet, non ita multo post ipsum hoc factum composita; *deinde*, exarata latine; *sum*, ab homine Africano, cuius rei

PERETVAE erat; casus vero cur adhibitus sit ad sempiternam felicitatem adumbrandam, rationem dicit in lege persequenda metaphorae, ductae ab imagine Pastoris, fuisse. At ego, si nulla alia, nisi haec, fuisse functionis casus significatio, quaererem quid esset, quod PERETVAE casus a Pastore mulgente fuisse oblati, non aliquid potius lactis, quod esset ad felicitatem caelestis Canaanis, melle quasi et lacte fluentis, adumbrandam multo accommodatius? Deinde dicat mihi quis, quare PERETVA hoc commemoraret obiectum menti suae, quod istam *casei bucellam accepit iunctis manibus* (ex more in coena sacra apud veteres Christianos recepto) et *uniuersi circumstantes: Amen! dixerunt*; cuius quod rationem dare possit quisquam du-

bito, nisi quis causae nostrae faueat. Denique si ista casei sumtio aliquid in regno caelesti PERETVAE euenturum significat, et coenam forte adumbrat agni, descriptam in Apocalypsi IOANNIS, ex qua fere omnes sunt istae visiones in Actis laudatis desumptae, Montanistam si dixeris PERETVAM, multo faciliorem habet cogitationem, quam ob rem ad hoc significandum casei bucella tradita illi fuerit, cum caseo, vt diximus, Montanistae in Agapis vrentur; at si illum caseum non aliquid caeleste dicis respicere, sed coniunctum quidvis aliud cum morte violenta PERETVAE, explicari istud visum e coena libera potest, quam acta illa (sect. XVII.) referunt martyres, pridie quam supplicia sustinerent, tamquam agapen summisisse.

rei est non leue in horrido Afrorum dicendi genere hic adhibito documentum; *itemque* multa ad sunt verba familiaria illa quidem TERTULLIANO (quod pluribus exemplis probant Holstenianae ad haec acta notae); *postremo*, scriptor fuit haud dubie e schola MONTANI, quam primus hoc fere, quo isti martyres interemti sunt, tempore TERTULLIANVS in Africa propagauit; necesse est igitur TERTULLIANI etiam haec acta esse. Quae omnia nihil, si quid video, docent, nisi TERTULLIANVM esse posse eum, cui collecti hi commentarii debeantur, at eum istos etiam condidisse, illud WHISTONVS non est istis argumentis assecutus. Et sunt profecto in his, quae cum ficta sint ad libidinem, vel plus efficiant, quam velit, nihil efficiant. Nam et illud commenticium est, vti diximus, TERTULLIANVM primum Montanismi in Africa disseminati fuisse auctorem; et verba TERTULLIANI cum his actis communia, non sunt ex eius quidem proprio dicendi genere, sed ex Africano. Etenim si plura verba, quae sunt in TERTULLIANI consuetudine loquendi, ostenderent, ipsum TERTULLIANVM tale scriptum composuisse, certe necesse esset, vt etiam ipsius PERPETVAE SATVRIVQVE commentarios diceremus non ab ipsis sed a TERTULLIANO fuisse compositos, multa enim sunt, vt Holstenianae observationes docent, vocabula in illis ipsis commentariis, quae in TERTULLIANI etiam scriptis reperias. Atque occurri etiam suspicionibus Whistonianis potest argumentis contrariis. Nam in libro *de anima* (c. 55.) TERTULLIANVS quendam PERPETVAE visionem in his actis narratam commemorat afferreque ad comprobendam aliquam doctrinam, sed ne verbum est quidem ibi, quo se scriptorem horum actorum significaret, quod haud dubito, quin, vti solet, facturus fuisset, si ipse scriptor huius historiae exstiteret. Deinde nihil, vt mihi videtur, quemquam oportet scripta TERTULLIANI modumque dicendi cognouisse, qui dicere ausit, genus dicendi illud, quod est in fine horum commentariorum, simile esse eius, quod aliis in scriptis TERTULLIANI deprehenditur. Itaque eximenda sunt ista acta e libris TERTULLIANI, nec necesse est igitur de ipsa eorum aetate disputare.

Atque, dum nos finem scribendi facimus, non dubitamus fore, quibus omnis haec opera, disputandis his rebus impensa, leuis maleque

leque collocata videatur. Sunt enim, qui vel contemnendam putent omnem disputationem, quae versatur in rebus parum certis et extraneis quodam modo, vel eas res, quorum usus se non prima quasi fronte offert, sed perreconditus est, omni utilitate destitutas pronunciant. Quibus occurrere possemus magnorum virorum exemplis, quibus, in hoc genere disputationum versari, turpe non fuit visum, et praeclaris Vener. ERNESTII verbis, qui profecto, si quis alius, sciat, quantum sit pretium cuius disciplinae statuendum, atque (in *prolus. de usu chalcographiae* p. 5.) de singulis artibus ita iudicandum censet, *ut earum dignitatem et praestantiam, non tam utilitatis magnitudine et necessitate, quam inveniendi exorcidique difficultate metiamur, neque quantum quaeque profit, sed, quanti quaeque sit, ponderemus; nisi vero, quia magis et necessarium est et utile, paucis pinxi, quam tabulas pingi, propterea pictorum opificum arti pictoriae praefereendum putemus.* Atque ego in enucleandis rebus subobscuris multo rectius industriam ponendam esse arbitror quam in pervagatis aliis, quamvis eae quidem magis videantur ad usum communem accommodatae; cum in his parum vel nihil sit, quod effugerit multorum diligentiam, in illis semper sit quod disputari amplius possit. In rebus vero iis, quae non certae sunt, sed probabiliter constituendae, longe maior est ad impetrandam intelligendi scribendique facultatem usus quam in certis et quasi necessariis; propterea, quod illae multas habent veluti formas, et cogitari ac disputari in utramque partem possunt, quod magnam habere vim ad impetrandam ipsam intelligendi subtilitatem, dudum est rectissimeque a veteribus traditum. Sed quid ego uniuersa conquiram, cum et operam dederim, ut ipsi causae, quantum fieri poterat, aliena nec tamen a proposita nimis seiuncta interponerem, quibus aliquantum satietati similitium rerum mederer, et ut liceat exemplis, quibus declaretur, ea quae dedimus, quamquam leuiora forte, tamen esse necessaria, si quis maioris momenti locos velit ex historia sacra excutere. In quibus ponendis non is ego sum, qui velim viros doctos reprehendere, sed pauca, quae non multum quaerenti occurrunt, afferam, ut usus tamen huius disputationis quodam modo intelligatur. Disputant, ut ab hoc ordiar, viri docti, quid causae fuerit ut se Monranistis TERTULLIANVS adiungeret, in quibus multi audiendum HIERONYMVM putant, qui odio

odio doctorum Ecclesiae Romanae ait incensum eum vale dixisse communi Ecclesiae; quod, ut alia praeteream, vix est credibile propterea, quod magnis laudibus Romanam Ecclesiam in libro de *praescript.*, Montanistico illo, ut diximus, persequitur (c. 36.); nec in eo *aduersus Praxeam* (c. 1.), ubi vehementer eum, adulterantem illam Ecclesiam erroribus, infectatur, quidquam contumeliarum in ipsam hanc Ecclesiam eiusue Episcopum proicit. In historia deinde Montanistarum quot euitari peccata, quot argumenta emendari potuissent, si qui ante defectionem TERTVLL., quique postea, libri scripti fuerint, accuratius fuisset constitutum? Sunt, ut hoc utar, qui in flagitiis Montani ridiculum et muliebre oculos, capillos aliaque ornandi studium posuere, ducti rebus iis, quas APOLLONIUS (apud EVSEB. H. E. V. 18.) memoriae prodidit; cuius verba, si quid video, hanc rem nullo modo confirmant, estque ab omnibus in eo peccatum, quod *prophetam* ibi commemoratum MONTANVM esse crediderint, cum APOLLONII verba de vitiis vniuersae intelligenda sint, quae a vatibus, quorum multos Montanistae iactabant, abesse deberent. Sed potest illa calumpnia etiam retundi feuerioribus illis TERTVLLIANI in libris de *virg. vel cultuque femin.* dictis aduersus nimium muliebris elegantiae studium. Porro EPIPHANIUS (haer. XLVIII. Sect. 14.) Montanistas dicit inter orandum manum ori admouisse, vnde *Tascodrugorum* nomen meruissent; quam culpam WERNSDORFFIUS V. Cl. (l. c. §. 21.) confutare vult loco quodam TERTVLL. e libro de *orat.* c. 13. ubi non esse modestiae ait manus inter preces sublimius efferre: qui locus e libro, a TERTVLL. recte adhuc sentiente conscripto, nullam vim ad depellendam culpam habet, ut non dicam EPIPHANIVM hoc non nisi de quibusdam Montanistis referre. Praeterea disputationes TILLEMONTII aliorumque de calamitatibus Christianorum sub SEVERO, quam confusae sunt eae, omnesque earum loci quam perturbate ac praepostero ordine positi, hanc vnam ob causam, quod qui flagrante priore, impetrante SEVERO, vexatione, cum eadem cum Orthodoxis sentiret TERTVLLIANVS, quique sub posteriore, cum ab iis se seiuinxisset, scripti sint, libros non recte distinxerit. Denique nihil est disputatione nostra efficacius ad conuellenda WHISTONI fomnina, quae in libro superius citato (*the true origin of the Sabellian and Athanasian doctrines of the*

Trinity (Lond. 1720. 8^{vo}) proposuit, in quo Sabellianorum et, ut eos vocat, Achanasianorum de sanctissima Triade scita inuenta per SIMONEM *Magum* ac per Montanistas resuscitata fingit, atque propterea TERTVLLIANI ea in re sententiam triplicem fuisse conatur docere et triplici librorum genere, qui essent ab eo exarati, cum vel recte scnsisset, vel inclinasset ad MONTANI errores, vel imbutus iis omnino fuisset. Vbi in quouis librorum genere tales libros refert, qui plane alii librorum generi a nobis asferri fuere, quo ipso omnis Whistoniana disputatio ad nihilum redigitur. Sed est tandem aliquandò desinendum, ne nimii in his rebus videamur: et committendus noster libellus doctorum hominum iudicio, quod tanto magis æquum rogamus nobis, quo magis vel ipsa rerum disputatarum natura, vel, quibus oppressi in iis proponendis fuimus, labores alii effecerunt, ut non potuerimus accuratiora tradere.



Tb 2205

ULB Halle

3

004 716 302

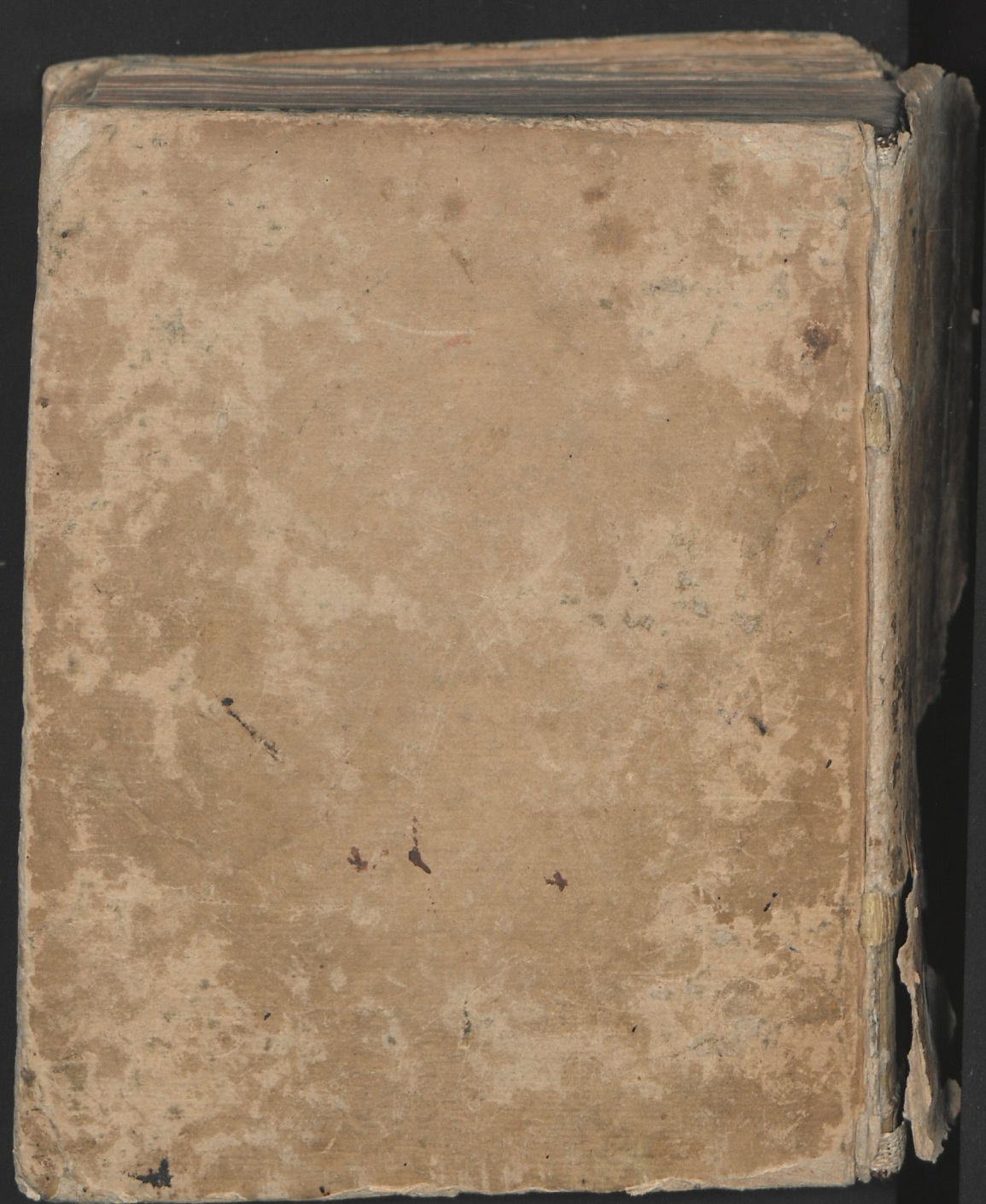


f

R

no







DE
VERA AETATE AC DOCTRINA
SCRIPTORVM
QVAE SVPERSVNT
Q. SEPTIMII FLORENTIS
TERTVLLIANI
DISPVATIO.

IN QVA OBITER
RATIO CHRONOLOGICA IMPERII
SEPTIMII SEVERI AVGVSTI
ET
MULTI LOCI
ANTIQVITATIS PRAESERTIM CHRISTIANAE
EXPLICANTVR.

AVCTORE
IO. AVGVSTO NOESSELT

THEOL. DOCT. ET PROFESS. PVBL. ORDIN.
IN ACADEMIA HALENSI.

EDITIO ALTERA EMENDATIO

HALAE MAGDEBVRGICAE
SVMTIBVS ET FORMIS FRIDERICI AVGVSTI GRVNERTI
ANNO MDCCLXVIII

